tarih ve toplum

5000 TL(KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ AĞUSTOS 1990

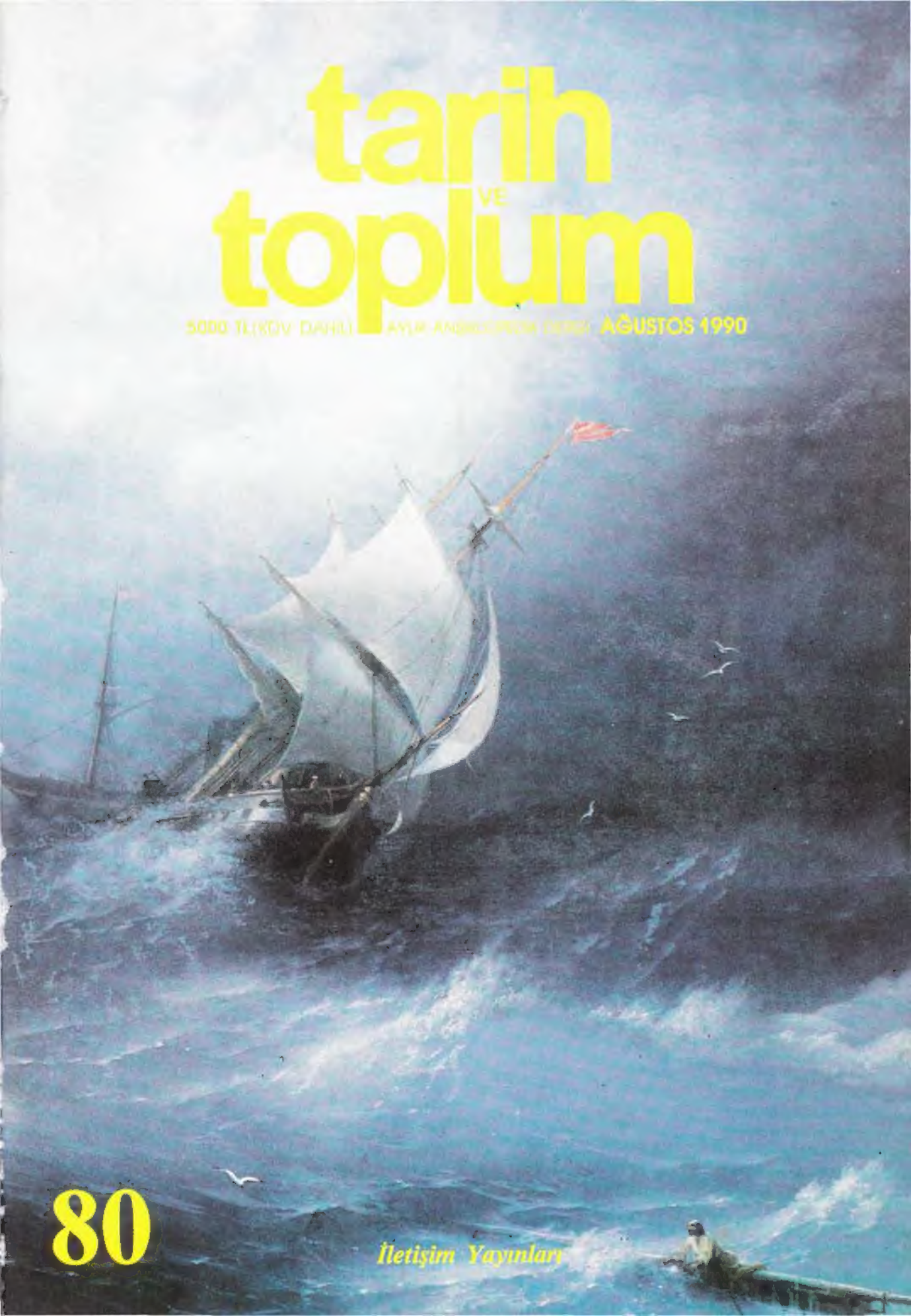

80

İletişim Yayınları

İÇİNDEKİLER

MELİHA YETKİN
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay
4

METE TUNÇAY
Türkiye'de Solun Tarihinden
6

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN
8

RADİ FİŞ
Nâzım Hikmet
9

CEMİL KOÇAK
Ivır Zıvır Partiler
16

NECDET KURDAKUL
Osmanlı Basınında Serbest Piyasa Ekonomisi ve Ahmet Midhat Efendi
20

SÜLEYMAN SEYFİ ÖĞÜN
Bir "Tahkik" ve Vatan Bilincinin Dönüşümü
23

BİR MARŞ
25

UĞUR TANYEL
K.Ayasofya Çevresinin Tarihsel Çevresine Katkılar
26

TAHA TOROS
Bir Levanten Gazeteci: Gilberto Pirimi
31

KEVORK PAMUKCİYAN
Osmanlı Döneminde İstanbul Sergilerine Katılan Ermeni Ressamlar
34

HALİL ERDOĞAN CENGİZ
Hilmi Yavuz ve Eski Hayvan Bilimi
42

TURGUT AKPINAR
Tarihimizde İslâmiyet II
47

REINHOLD SCHIFFER
19. Yüzyıl Gezginlerine Göre Korsanlar ve Haydutlar
52

KİTABİYAT

HÜSEYİN KILIÇ
Kadınlar

SUBUTAY HİKMET KARAHASANOĞLU
Öğretmenlere Rehber

MİNE MENGİ - MUSTAFA AYDIN
Namık Kemal Bibliyografyası
56

Kapak: İ.K. Ayvazovski'nin 1864'te yaptığı bir tablo (Feodosya'daki kendi adını taşıyan galeriden).

tarih toplum AĞUSTOS 1990 • CİLT 14 • SAYI 80

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fahri Aral / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay / **Görsel Tasarım ve Düzenleme:** Bora Çetinkaya

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları **Genel Yönetmen:** Murat Belge / **Genel Müdür:** Nihat Tuna / **Düzelti:** Fatih M.Öztan, Remzi Abbas / **Okur İlişkileri:** Mürvet İşgör / **Satış ve Dağıtım:** Adil Şallı

PERKA A.Ş. **Genel Müdür:** Ahmet Asena / **Teknik Yönetmen:** Miray Yüzgeç / **Kamera:** Cemal Törün, Muammer Balta / **Montaj:** Ümit Ayar / **Dizgi:** Hüsnü Abbas, İsmail Abbas, Ersin Çalışkan / **Renk Ayrımı:** Ebru Grafik / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** Hürriyet Holding A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1990

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34400 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62
Konur Sk. No: 24/4 06640 Yenişehir-ANKARA Tel: 125 36 00 - 125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No: 306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 60.000 TL/yıl • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • ABD-Latin Amerika: 78 $/yıl • Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 5.000 TL.

OKUYUCU MEKTUPLARI

Mevlâna Ebu'l-Kelâm Âzad'a dair bir iki not

TARİH VE TOPLUM'un bir önceki sayısında (Temmuz 1990) yayınlanan sayın Türkkaya Ataöv'ün "Mevlâna Azad ve Türkiye" başlıklı yazısına bir iki not eklemek istiyorum.

Bu yıl içinde tercüme edilip yayınlanan Aziz Ahmed'in *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslâm* (çev. A. Küskün, Yöneliş Yay. 1990) adlı kitabının bir bölümü Ebu'l-Kelâm Azad'a ayrılmış (s. 215-27). Tefsirlerle ilgili görüşlerinin ağırlıklı olarak ele alındığı bu bölüm sayın Ataöv'ün yazısındaki boşlukları kısmen dolduracak mahiyettedir.

Türk okuyucusu Ebu'l-Kelâm Azad'ı sömürgeci İngilizlere karşı mücadelesinin simgesi *Hindistan'da İstiklâl Mücahedeleri* adıyla ilk baskısı yapılan ve alt başlığı "İmamu'l-Hind Mevlâna Ebu'l-Kelâm Ahmed hazretlerinin İngiliz mahkemesi karşısında hamaset ve şahamet-i İslâmiyeyi tecelli ettiren mühim bir nutku" olan kitapçıkla tanıyor (Çev. Ömer Rıza-Doğrul,-Sebilürreşad Kütüphanesi neşriyatı, İst. 1340-1342/ 1924). Özeti *Sebilürreşat* mecmuasında da yayınlanan bu kitapçığı Ömer Rıza şu satırlarla anlatıyor:

"Mevlâna Ebu'l-Kelâm Ahmed İslâm âleminin yüzünü ağartan mücahit ve müceddit ulema-yı İslâmiyedendir. Müşarunileyh Hindistan'ın meşhur kahraman-ı millîsi Gandi ile hemen hemen Hindistan'ın bütün merâkizini dolaşmış ve Hindistan'ı İngiliz zulüm ve istibdadına karşı kıyam ettirmek için her yerde irad-ı kelâm eylemiştir. 1920 senesinin Ağustosunda Hindistan Milli Kongresi ile Hilafet Cemiyeti İngiliz hükümetine karşı boykotaj tatbikini, hükümetin mekteplerini, mahkemelerini, memurlarını terk etmeyi, İngiliz emtiasını kullanmamayı, hizmet-i askeriyeye sülûk etmekten istinkâf etmemeyi, nihayet hükümete vergi tediye etmeyi kararlaştırmıştı. İngiltere hükümeti bu vaziyet karşısında kalınca halk nazarında iade-i itibar etmek ümidiyle İngiltere veliahdının Hindistan'da bir seyahat icra etmesini tensip etmiş, fakat İngiltere'nin maksadını anlayan Ulema-yı İslâmiye Cemiyeti İngiltere veliahdının ziyaretine karşı da boykotaj tatbikine karar verdiklerinden İngiltere veliahdı Hindistan'ı ziyaret ettiği zaman ümit olunan hüsnü kabulü görmemiş, seyahati bir netice vermemişti. Buna karşı İngiltere olanca şiddetiyle hareket ederek hürriyet-i ictima ve hürriyet-i kelâmı en müthiş kayıtlarla takyit etmek istemiş ise de Mevlâna Ebu'l-Kelâm halkı adem-i itaata teşvik etmiş hükümet de evâmirine karşı gelenleri derdest etmiş, birkaç gün zarfında hapishanelerin hepsi dolmuş, derdest edilenlerin adedi 50.000'i geçmiş, hükümet mahpusları iaşeden âciz kalmış, binaenaleyh herkesi serbest bırakmaya başlamıştı.

"Bu vaziyet karşısında nâçar kalan hükümet bütün bu iğtişaşların menbaı ve sâiki addettiği Mevlâna Ebu'l-Kelâm'ı tevkif ederek îrad ettiği nutuklardan dolayı muhakeme ve nihayetü'l-emr müşarunileyhi iki sene hapse mahkum etmiştir. Mevlâna Ebu'l-Kelâm, muhakemesi esnasında mahkemeye hitaben pek mühim bir nutuk îrad etmiştir ki baştan başa meâlî ve hakayık-ı İslâmiye ile malîdir.

"İslâm hükümetinin mahiyetini; zulüm ve istibdada, ecnebi devletlerin tasallutuna karşı müslümanların alacakları vaziyeti, takip edecekleri hatt-ı hareketi; İslâm ulemasının hak ve adalet uğrunda mücahedelerini, İslâm hamaset ve şehametini; emr bi'l-marûf ve nehy ani'l-münker vazifesinin mânasını ve sûret-i ifasını; İslâm tarihinin geçirdiği edvâr-ı tarihiyeyi, bugünkü müslüman Hindistan'ın intibah ve mücahedesini, hedeflerini; Hindistanlıların İngilizlere karşı, İngilizlerin satvet ve ceberrûtuna karşı aldıkları celâdetkârâne vaziyeti izah etmesi itibariyle bu âteşin nutuk büyük bir ehemmiyeti hâizdir. Bundan başka Hindistan ulemasının, tarihinde müebbed bir sît-i iftihar bırakan eski İslâm âlimlerinin ruhunu şad edecek bülend bir seviyede oldukları, Hindistan'ın istiklâl ve teceddüt mücahedesinde alemdarlık vazifesini ifa ettikleri bu nutuktan anlaşılmaktadır..."

Bu kitapçık yakın senelerde üç defa daha sadeleştirilerek yayınlanmıştır: 1. *Hindistan'da İstiklâl Mücadelesi* (Bedir Yay. İst.1964). 2. *Ölümsüz Müdafaa* (Haz. Dr. Ali Kemal Belviranlı, Nedve Yay. İst. 1979), 3. *Hindistan'da İngiliz Zulmüne Karşı Savunma* (Haz. A. Emre Müftüoğlu, İst. 1982).

Azad'ın ayrıca iki kitapçığı Türkçeye tercüme edildi: *Fatiha Tefsiri* (Çev. Orhan Bekim, İst. 1984) ve *Kerbela Olayı* (Haz. Hüseyin-Bir Uyanış Bir Sembol kitabı içinde, çev. A. Gürel, Pınar Yay. 1982).

Akademik değeri fazla olmayan fakat Türkçede tek bir biyografi künyesiyle notları bitirelim: Sadi Yüksel, *Ebu'l-Kelâm Azad*, Beyan Yay. 1985.

İSMAİL KARA/İSTANBUL

Tuğlacı'nın Cevabı

Son günlerde birkaç değerli dostum bana, çok takdir ettiğim ve beğendiğim derginizin Temmuz 1990 tarihli sayısında, TARİH BOYUNCA İSTANBUL ADALARI adlı eserim ve şahsım aleyhine bir yazı çıktığını üzülerek haber verdiler.

Derginizi gözden geçirdim. İkinci sayfasında Semiha Akpınar adında birinin *Tuğlacı'nın Adaları* başlıklı bir yazısına yer verilmiş, hem de tam bir sayfa.

Bu bayan, bir albüme benzettiği kitabımı beğenmediğini, içinde sayısız hatalar bulunduğunu, tarafsızlıktan uzak bir yayın olduğunu ve daha birçok hakiki, mantıki ve hukuki mesnede dayanmayan saçmalıklar ve saldırgan nitelikte çirkin suçlamalarla dolu bir yazı kaleme almış.

Araştırdım. Meğer bu bayan birkaç yıldan beri Adalar üzerine bir kitap yazmaya heveslenmiş, bu münasebetle Adalar Kaymakamlığı Tapu Sicil Muhafızlığı'na başvurmuş, bu alandaki çalışmaları için çeşitli imkânlar ve destek aramış, sonuç alamayınca sinir krizleri geçirmiş, ümitsizliğe kapılıvermiş.

Hatırlıyorum; geçen yılın Nisan ayında adı geçen kitabım yayınlandığı zaman bu bayan bana telefon ederek şunları söylemişti:

"Sayın Tuğlacı kitabınızı inceledim, elinize sağlık, çok güzel olmuş, ayrıca herkes övgü ile söz ediyor, ben de sizi candan kutlarım. Üstelik kitabınızda beni de onore etmişsiniz; Burgaz Adası Lioness Kulübü'nün, AKM'de düzenlediği seminerde sunduğum tebliğden de yararlanarak dipnotlar halinde adımı belirtmişsiniz, çok hoşuma gitti, çok duygulandım..." Ben de bu nazi-

OKUYUCULARA MEKTUP

Bu sayımızın nitelik ve nicelikçe en ağırlıklı yazısı, Sayın Kevork Pamukciyan'ın Ermeni Ressamlarla ilgili incelemesi. Ondan sonra da, Radi Fiş'in Nâzım Hikmet üstüne araştırması geliyor. Dr. Turgut Akpınar dostumuzun Türklerin İslâmiyeti kabul edişlerinde ekonomik faktörün etkisini irdeleyen denemesi, geçen sayıda başlayan ve önümüzdeki aylarda da sürecek olan yazı dizisinin önemli bir bölümü. Uğur Tanyeli'nin İstanbul şehrinin tarihine değin çalışması, Küçük Ayasofya semtinin en eski mekânsal yerleşimine ışık tutmakta.

Bochum Üniversitesi'nden Prof. Schiffer'in 19. yüzyılda Türk denizlerindeki korsan ve haydutlara ilişkin incelemesinin ikinci bölümünü gelecek ay (Eylül sayımızda) yayımlayacağız. Dr. Cemil Koçak'ın 1946'nın "Ivır-Zıvır" partilerinin programları üstünde yaptığı araştırmayı beğeneceğinizi umuyorum. Necdet Kurdakul dostumuzun Ahmet Midhat Efendi'nin iktisadî görüşleri ile ilgili yazısını da "ibret" alarak okuyacağınıza eminim.

Halil Erdoğan Cengiz arkadaşımızın Hilmi Yavuz'un eleştirisine verdiği yanıt, güçlü polemiğinin ötesinde, bize açtığı geçmiş zaman dehlizlerinden yeni pırıltılar da içeriyor. Taha Toros üstadımızın bu kereki kısa yazısı, bir zamanların ünlü Levanten gazetecisi G.Pirimi'yi yad etmekte. S.Öğün'ün 77 yıl öncesinin *Türk Yurdu* dergilerinden birinde yayınlanan "Bir Vatan Sevgisi Anketi" hakkındaki incelemesi de, o dönemin kamuoyunu daha iyi tanımamıza yardım ediyor.

Kitabiyat bölümümüzde ikisi eski, biri yeni üç kitap tanıtılıyor. Eskilerden, H.Kılıç *Kadınları*'ı S.H.Karahasanoğlu ise (Trabzon'da basılmış) bir "Öğretmenlere Rehber"i anlatıyor; M.Mengi ile M.Apaydın da, yeni yayınlanmış bir Namık Kemal bibliyografyasını eleştiriyorlar.

Dergimizin sürekli sayfalarında, Yüz Yıl Önce Bu Ay'ın Osmanlı Basını seçmeleri; Türkiye'de Solun Tarihinden köşemizde, üç küçük yazıyla İkinci Meşrutiyetin sosyalist gazetelerinden *İnsaniyet*'in tanıtımını; Koleksiyoncunun Dağarcığında Kurtuluş Savaşı yıllarından bir afişi; Marş bölümünde de eski TDK'culara ithafen Kurultay Marşı'nı sunuyoruz.

Geçen ay, Kafkas-Osmanlı İlişkileri yazısını süslemek için kullandığımız iki Oriyantalist tablonun altyazıları karışmış; 36'ncı ve 40'ıncı sayfaların resimaltları yer değiştirecek. Özür dileyerek düzeltiriz.

81'inci sayımızda buluşmak üzere hepinizi saygı ve sevgiyle selâmlarım.

METE TUNÇAY

---

kâne davranışa karşın, geçmişte ve günümüzde Türk toplumu yararına iş görenleri anmayı kutsal bir görev saydığımı kendilerine bildirmiştim.

Ama şimdi ne görüyorum! Bu takdirkâr sözlerin sarfedilişinden tam 14 ay sonra âni bir bunalımın doğurduğu feci sonucu mu yaşıyoruz?

Ben bu genç ve heveskâr bayana kısaca şunu söylemek isterim. Herkese beğendirmenin mümkün olamayacağı bir eserde yanlışlar iki türlü olabiliyor: 1- Bilgi yanlışlığı; 2- Eserin yayına hazırlandığı sırada teknik elemanların gözden kaçırdıkları konular veya yanlış uygulamalar sonucu meydana gelen yanlışlar. Ben, genellikle sağlıklı belgelere dayanmasına özen gösterdiğim eserlerimi kamu oyuna sunarken, hiç bir zaman hatasızlık iddiasında bulunmuş değilim. Nitekim dikkat buyurulursa, birden aşağılanmak istenen kitabımın ÖNSÖZ'ü şu satırlarla sonlanmaktadır: *"Bu uğurda harcadığım bütün çabaya rağmen kusursuzluk iddiasında olmadığım gibi, ileride bu konuda daha kapsamlı ve mükemmel eserler vücuda getirme yetenek ve imkânlarına sahip olabilecek herkese yol gösterici olmayı dilerim"*.

Gönül ister ki, Bayan Semiha Akpınar, şunun bunun eserlerini eleştirerek boşuna vakit kaybedip dikkatini dağıtacağına, yakın bir gelecekte kendi mesleğiyle ilgili düşlediği hatasız, görkemli herkesin beğeneceği bir eserin yazarı olarak çıksın karşımıza ve biz kendilerini candan ve içtenlikle kutlayalım.

Saygılarımla,

PARS TUĞLACI/İSTANBUL

صباح

Müdürü: Mihran, Mahall-i idare ittihaz olunan matbaanın sahibi. Umûr-ı idare ve umûr-ı tahririyye ve gazeteye mütealliik hususât-ı sâire için müdürü İzzetlü Mihran Efendiye müracaat olunur. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Mekâtib-i vâride gazeteye derc olunsun olunmasın iâde edilmez. Mahall-i idaresi: Bâbıâli Caddesinde 7 numerolu (Mihran Matbaası)dır. İstanbul için seneliği Mecidiye yirmi guruş hesabıyla 80, altı aylığı 45, vilayât için posta ücretiyle beraber seneliği 130, altı aylığı 70, demiryol ve vapur ile her nüsha ayrı ayrı gönderilir ise seneliği 170, altı aylığı 90 guruştur. Gazetenin mesleğine muvâfık ve menâfi-i umumiyyeye mütealliik olan evrak maa-l-memnûniyye derc olunur. Ancak gönderilecek mekâtibin derc olunup olunmamasından idare mes'ul olmaz. Âdî ilânâtın satırından 2 ve banka ve şirket ve umûr-ı sarrafiyyeye mütealliik ilânlardan 5 ve havâdis sırasına derc olunacak mu'tenâ ilânâtdan 10 guruş alınır. Nüshası 10 para Hergün neşrolunur.

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

(Ağustos-1890)

"Sabah"tan seçmeler

MELİHA YETKİN

İCMAL-İ AHVAL

Girit Elden Gidiyor...

☐ Yunan matbuatı Devlet-i Aliyye aleyhinde neşriyat-ı bed-hâhâne ile imlâ-i sahâif etmekten [sayfaları doldurmaktan] geri durmadıkları gibi geçende Girit'te beş mazlumun kanını heder eden ma'hûd [bilinen, sözü geçen] cânileri alenen tahsin ile [beğenmekle] ilân-ı mübahat [övündüklerini ilân] eyledikleri gibi Atina'da Girit mültecisi süsünü veren serserilere tevzi olunmak üzere Yunan Dahiliye Nezaretinin bütçesine iki yüz Frankın zammedildiği havadisini derc etmişlerdir.

Bu matbuat şâyân-ı nefret teşvikât ile haydutları himaye ve müdafaa eyledikten sonra Şark meselesinin eşkâl-i hâzırasını dahi meydan-ı bahs ve muhakemeye vaz' edip Yunan devletinin idame-i hukuk-i ahdiyyedeki menâfiini esas tutmuşlardır.

Balkan şibh-i cezîresinde olan hükûmetlerin hukuk ve menâfii yalnız Berlin ahid-nâmesinin ahkâmında aranılabileceği noktasına müntehi olan [noktasında son bulan] muhakemât-ı vâkıa Girit'te âsâyişin selb [kaldırılma, yok edilme] ve izâlesi teminatıyla karıştırılmamış olsa idi bizce sezâvâr-ı mütalâa ve nazar olabilir idi. Lâkin Yunan ricali siyasiyesi sırasında kendini göstermek isteyenler bir taraftan hukuk-ı ahdiyyeden bahsederek diğer cihetten dahi Girit ve Selânik ile Manastır'a haydut sevkiyle taharri-i menâfi olunmasını [çıkarların araştırılmasını] tavsiye eyledikleri ifade ve neşriyât-ı vâkıaları her türlü aheng-i tabiiyyeden mahrum kalıp pek kolaylıkla tayin-i merâm etmiştir... (3 Ağustos 1890)

TELGRAF

Ermeni Patırdısı

☐ Geçen pazar günü sabahleyin Kumkapı'da kâin Ermeni kilisesinde icra-yı âyin olunduğu sırada bir çapkın Ermeni kilise derûnunda papazların vaaz ettiği mahalle çıkıp türrehât [saçma sapan sözler] ve hezeyânı hâvi bir nutuk irâdına tasaddî ettiğinde [kalkıştığında] oradaki rahip merkumu men etmek istemesiyle şahs-ı merkum men'e kıyam eden rahibe iki el revolver etmiş ve bunun üzerine merkum çapkın gibi birtakım eşhas hâmil oldukları kama ve esliha-i sâireyi bi't-teşhir istimâle [göstererek kullanmaya] cür'et ettikleri o civarda bulunan karakolhânelerde bulunan asâkir-i Şâhâne ve jandarma ve polis efrâdı taraftarından haber alınarak derhal mahall-i vak'aya yetişmiş iseler de eşhâs-ı merkume bunların üzerine de taş atmaya ve silâh istimal etmeye cür'et ettiklerinden bu sırada asâkir-i Şâhâne efradından birkaç nefer ağır surette mecruh ve Ermeni çapkınları tarafından atılan silâhlardan iki Ermeni telef olduğu yine yevm-i mezkûrda o sırada Boğaziçinde ve karakolhânede nöbet beklemekte olan bir nefere dahi kurşun endaht edilmiş ise de isabet eylememiştir. Asâkir-i Şâhâne ve jandarma ve polis efrâdı tarafından gösterilen mesâi ve gayret sermayesiyle tahaşşüd eden erâzil [toplanan reziller] dağıtılarak sâye-i kudret-vâye-i cenâb-ı Padişâhîde uygunsuzluğun tevsiine meydan verilmemiştir ve bu hâle cür'et eden eşhastan der-dest olunanların tahkikâtı Bâb-ı vâlâ-yı ser-askeride müteşekkil divana havale olunmakla bu bâbta istihsal olunacak malûmat ve netâyicin pey-der-pey neşri mukarrer bulunmuştur...

(1 Ağustos 1890)

Doğu İllerimizde

☐ Tayms Gazetesinin Viyana'daki muhabiri 31 Temmuz tarihiyle mensub olduğu gazeteye keşîde ettiği bir kıta telgrafnâmede âhiren Erzurum vilâyetine tayin olunan Osman Nuri Paşa hazretlerinin hadîd-ül mizac [asabî] oldukla-

rum ve mahall-i memuriyet-i cedidesine gelir gelmez bazı kesânı tevkif ettirdiklerini iddia eylemiştir.

(Monitör Oryantal) Gazetesi Tayms muhabirinin işbu hezeyanına cevaben evvelen Osman Nuri Paşa hazretlerinin Erzurum değil ancak Van vilâyetine tayin edilmiş olduğunu ve sâniyen mahall-i memuriyet-i cedidesine gitmezden evvel vali-i sâbıkın Van vilâyetinde ibka' olunmuş [yerinde bırakılmış] idüğüne ve binaenaleyh tevkif hakkındaki havadisinin muhteriât-ı bedhâhâneden [kötü istekli, kötü niyetli iftiralardan] ibaret idüğünü ve Tayms gibi muteber bir gazetece böyle bir muhabirin mucib-i şeref olamayacağını bi-hakkın beyan eylemiştir... (6 Ağustos 1890)

Sırp Kralının Doğum Günü

☐ Evvelki gün Sırbistan Kralı Birinci Aleksandr hazretlerinin yevm-i velâdetine musâdif olmak [doğum gününe raslamak] hasebiyle Beyoğlu'nda vâki Sırbistan Sefarethânesi kilisesinde bir teşekkür duası kıraat olunmuş ve ba'dehu şehrimizde bulunan Sırbistan tebası sefarethâneye gidip sefir mösyö (Novakoviç) cenaplarını tebrik etmişlerdir... (16 Ağustos 1890)

Dağa Kaldırma

(İstanbul) Gazetesinde görülmüştür:

☐ Malûmât-ı müstahsilemize nazaran Sinekli'de Ahmet bey ile Salih beyi dağa kaldırmış olan haydutlardan dört nefer bu kere taht-ı tevkife alınmışlardır. Eşkiya-yı merkume dün (yani evvelki) akşam İstanbul'a getirilip zencir-bend olarak Davutpaşa kışlasına nakledilmişlerdir.. (16 Ağustos 1890)

Bekâr Odaları

☐ Fazılpaşa'da merhum Fuat Paşa türbesinin arka cihetinde bulunan boyacı dükkânının fevkinde kâin odalarda beşer altışar kişi beytûtet etmekte olduğu gibi mahall-i mezkûrun emr-i tahâret ve nezâfetine [temizlik işine] dahi dikkat edilmemekte bulunduğu haber alınmakla merciin nazar-ı dikkati celb olunur... (17 Ağustos 1890)

Kut'a-i Tarih

☐ Suyolu kasabasında Kemerburgaz karyesi ahalisinden olup Ağustos'un dördüncü Cumartesi günü Dersaadet'ten karyesine azimet etmekte bulunan Rum milletinden Yanko nâm kimesnenin sâbıkalı takımından Hristo ve karındaşı Yorgi taraflarından çifte tüfeng kurşunuyla üç yerinden darb ve cerh edilerek meczuh-i merkumun üç gün sonra müteessiren vefat eylediği ve katillerin mahallî hükümetçe der-dest-i taharri bulunduğu müstahberdir... (24 Ağustos 1890)

Kastamonu Gazetesinde Okunmuştur:

-Orman Yangınları-

☐ Araç kazasının Yazıbâlâ karyesi dahilinde ve Ilgaz dağı ittisalinde vâkî Akkaya nâm mahal ile Sıragümü ormanlarında harik zuhur etmiş ise de merkez kazadan gönderilen memurlar ve ahaliyi mahalliyesinin ikdamâtı [gayretleri] üzerine tevsûne meydan verilmeyerek itfâ olunduğu [söndürüldüğü] Araç'tan iş'âr olunuyor. İşbu hariklerin de gerek çobanların gerekse sâir marrîn ve âbirînin [gelip geçenlerin] her rast geldikleri yerde ateş yakarak haliyle bırakıp gitmelerinden ve sigaralarını söndürmeksizin atmaktaki kayıtsızlıklarından neş'et eylemiş olduğu siyâk-ı işârdan münfehim oluyor [bildirilen ifadelerden anlaşılıyor] ise de tâmîk-i tahkikât ile [soruşturmanın derinleştirilmesiyle] asıl mütecâsirlerin der-desti hususunda Araç kaymakamının husul-i muvaffakiyetini me'mul ederiz-[umud ederiz]...

(24 Ağustos 1890)

MUHARRERÂT

Sokaklar Delik Deşik

☐ Tophâne'de Kandilli civarında Pürtelâş Hasanefendi mahallesine geçenlerde Altıncı Daire-i Belediyye tarafından tecdîden [yeniden] inşa ettirilmiş olan lâğımların bir cihetî nâkıs bırakılmış ve icra kılınan hafriyâttan husûle gelen molozlar attırılmamış olduğu gibi sokağın kaldırımları dahi yaptırılmamış olduğundan ve mezkur lağımların nâtamam kalan mahalli ise Cihangir mahallesinin Çömlekçiler Yokuşundan geçen ana lâğımın nokta-i insibâb ve telâkîsinde [başka suyla karşılaşma ve karışma noktasında] bulunduğundan nâşi yağan yağmurlardan hâsıl olan seylâb [sel suyu] bir takım müzahrefâtı [süprüntüleri, pislikleri] mezkûr lâğıma sevk ve nakil ile mecrâsını seddedeceğinden [aktığı yolu tıkayacağından] şu halde murdarlıkların harice tuğyanıyla [taşmasıyla] ciyâdet-i hevâyı [havanın güzelliğini] ihlâl ederek mevsim hasebiyle maa-hazâ bir hastalık zuhuruna bâis olacağı ve binaenaleyh bilâhere dairece de lâğımların serâpâ güşâdıyla tathir [temizleme] için bir takım fuzuli ve zâid masraf ihtiyarına mecburiyet elvereceği cihetle zikr olunan lâğımların itmam-ı noksanındaki [eksiğinin tamamlanmasındaki] lüzum ve ehemmiyet müstagnî-i tarif bulunmuş olduğundan inşaat-ı mebhûse nevâkısın ikmaliyle [sözü geçen inşaatın eksikliklerinin tamamlanmasıyla] ve vukû-i mazarrata meydan verilmemesi zımnında Altıncı Daire-i Belediyye müdiriyet-i âlîsinin insirâfî-i himem-vâlâ-yı intizamperverîsini rica eyleriz...

(5 Ağustos 1890)

MÜTENEVVİA

(Varaka-i Fenniyye)
"Hususât-ı Beytiyyede Nişadırın Derece-i Lüzumu"

Deterjan Niyetine

☐ Bir miktar nişadır sıcak suyla hall olunarak vücuda sürülse hem yumuşatır ve hem de tathîr eder [temizler].

Nişadır ruhu baş ağrısını def eder.

Kapıların reze [menteşe] ve sâirelerini suda halledilmiş nişadır ile ıslatılmış bezle silinse güzelce temizler.

İpek mensucâtında meyve lekelerini nişadır suhuletle def'eder.

Bir veya iki yemek kaşığı nişadır bir gerdel [ağaç veya köseleden yapılma su veya süt kovası] dolusu suya vaz'olunarak pencere camları yıkansa sabundan daha âlâ temizler.

Bir fincan dolusu sıcak suya birkaç damla nişadır vaz'olunursa boya ve kurum lekelerini izâle eder.

Suda mahlûl [eritilmiş] nişadır ile yağ lekeleri dahi ihraç olunur.

Nikel ile gümüş madenleri nişadır ruhu ile parlatılır... (5 Ağustos 1890)

"Eyfel Kulesi Tecrübeleri"

☐ Maarif-i Garbiyyenin sütun-ı mücessemi olan meşhur Eyfel kulesinin tarz-ı mimarîsi binlerce seyyahları ne derece duçâr-ı hayret eylediği âmmenin malûmudur. Bu kere mütalâa-güzârım olan bir gazeteden anlaşıldığına göre kule-i mezkûr adeta âlât-ı fenniyye sırasına geçmiştir. Gazete-i mezkûr diyor ki:

Bu günlerde meteoroloji fenninin en mühim bahsini teşkil eden hava ceyranları hakkında kule-i mezkûrda icra olunan rasadâttan gayet fâideli neticelere dest-res olunmuştur. Hele Haziranın on yedinci günü vukûa gelen küsûfun [güneş tutulmasının] fotoğraf klişeleri alınmıştır ki, bu âna kadar kürre-i arzın her tarafında inşa olunan rasathânelerin hiç birisi bu ameliyât-ı mühimmeye muvaffak olamamıştır.

(10 Ağustos 1890)

نومرو ۵۲ — پنجشنبه — ۵ تشرین ثانی سنه ۳۲۶

انسانیت

ORGANE DU PARTI SOCIALISTE OTTOMAN

Directeur propriétaire ISMAIL FAIK

L'HUMANITE

صاحب امتیاز و مدیر مسئولی [illegible]

[illegible]

شمدیلك پنجشنبه و بازار ایرتسی كونلری نشر اولونور

نسخه‌سی ۱۰ پاره‌در

عفو عمومی مسئله‌سی و ادارهٔ عرفیه

ادارهٔ عرفیه‌نك الغاسی و عفو عمومی اعلانی حوادثلری ـ كه صاحب عدل و احسان حقی [illegible] صدارتهٔ قمودی هنگامنده دخی رواج بولمشدی. شو صوك كونلرده ینه دورانه و افكار عمومیه‌یی خیلیدن خیلی‌یه اشغال ایتمشلردی.

[illegible] ادارهٔ عرفیه‌نك دها برقاچ مدت دوامی لزومی (!!!) و عفو عمومی اعلانك هنوز [illegible] (!!!) اولدیغنی ادعا ایدیبورلر ایسه‌ده [illegible] تفرقه‌دن عاجز برسوزی [illegible] اولوب [illegible] سلامت [illegible] بونك الغاسی نه قدر [illegible] اولدن اول اعلانی لزومنده [illegible].

[illegible] مسئولی اولدیغی اوزره ادارهٔ [illegible] اعلان و تمدیدینه باشلیجه سبب؛ اوچ یوز یكرمی بش سنه‌سی مارتنك اوتوز برنده [illegible] اولنان [illegible] اعاده‌سی و مملكتك عبدالحمید طرفدارلرندن تطهیری ایدی.

بو امل، جنابِ حقك عون و عنایتی و ملتمزك مشروطیت صداقتی سایه‌سنده مساعد [illegible] اولدی.

الحمد شهرمزده آسایش یوكون كالدیدر. و آسایش بركمال اولدیغی كبی بر ارتجاع ظهوری دخی احتمال ویریله‌جك اورتده هیچ بر حال، هیچ بر اندیشه اولمه كركدر.

كرچه بوندن درت بش آی اول ـ [illegible] میدر؟ شخصی میدر؟ نه‌یی دها هنوز آكلاشیله‌میان ـ بر جنایت وقوعبولدی. آن متعاقبده خفی بر جمعیت كشف ایدلدی. حتی بو جمعیت مسئله‌سندن طولایی بك چوق [illegible] كبی اولدی. بر مبعوث [illegible] اولوندی. فقط بو جهتده بك [illegible] اولدیغی آكلاشیلدی، اعتراف ایدلدی. بو یوزدن اندیشه‌یه محل اولدیغی [illegible] صورتده بیان اولندی.

بوخفی جمعیتلرك (ارتجاع) جی دكل (اختلالجی) اولدقلری سویلندی. بویله [illegible] اوروپاده‌كی، دشمنلرمزه قارشی [illegible] كه:

آلمان سوسیالیست فرقه‌سی رئیسی ببل.

— «كوریورسكزیا؟ مملكتمزده مفسد وار، اختلالجی وار، هرشی وار. فقط بر تك [illegible] (مرتجع) یوق. ایشته بو؛ بزم مشروطیتدن آرتق تصفیه دار اولدیغمزه اڭ بیوك دلیلدر».

جمعیت خفیه‌نك دخی (ارتجاع)جی اولیوب مفسد بر جمعیت اولدیغی حكومتجه آكلاشیلدقدن صكره ایچمزده كیمه مرتجع دینیله‌جك؟

عبدالحمید طرفدارلغیله، اسكی ادارەیی ایسته‌مكله كیم اتهام ایدیله‌بیله‌جك؟

بز اویله ظن ایدرزكه عبدالحمیدی و آنك ادارهٔ كیفیه و قاتله‌سنی خاطر و خیالندن كچیره‌جك بركیمسه؛ افراد ملت ایچنده یوقدر. مكر كه؛ قوهٔ دماغیه‌لری اختلال بولمش صوبا یوقسولی دیوانه‌لر اوله!

بناءً علیه باپاتلایان، یك قوقان (ارتجاع) و (مرتجع) كلمه‌لرینی دیللردن، غزته‌ستونلرندن قالدیرمق موافق دكلمیدر؟ مانع زائل اولونجه [illegible] عودت ایچمی لازم كلمزمی؟

بز هر شیئك، هر قوتك فوقنده اولان افكار عمومیه‌دن صورییورز:

— «ادارهٔ عرفیه‌نك دوامنه لزوم وارمی؟ عفو عمومی اعلان ایدلملی‌می، ایدلمه‌ملی‌می؟»

افكار عمومیه بزه دییوركه:

«ادارهٔ عرفیه‌نك دوامی، بزم مشروطیته ایصینه‌مدیغمزی دشمنلرمزه قارشی اعلان ایتمك دیمكدركه بو؛ بزه پك كران كلیر. عفو عمومی‌یه كلنجه: شمدی‌یه قدر وقوعبولان سیاستك عفو عمومی پردەسیله قپانمسی البت خیرلیدر».

ایشته افكار عمومیه بوكون بویله كوریور.

افكار عمومیه‌نك جریانی تعقیبه مجبور اولان حكومت؛ بو خصوصده تعقیب لازم كله‌جكنی بر آن اول دوشونمليدر. ادعانامهٔ تطهیر ایچون نه یولده اجرا آتده بولنمق لازمه اولورز حركتی اختیار ایتملیدر. بو [illegible] (ارتجاع) ایله (مرتجع)لر ایچون اعلانه مجبور ایدلمش اولان ادارهٔ عرفیه احكامی ایچیله [illegible] كلامده، نشریات احرارانه‌ده بولنان آزاده سرلان [illegible]

وطن حقنده تطبیق ایدلمیه‌جك حكومتك و [illegible] ملتك استبداد ایتدیكی قوت؛ افكار عمومیه‌نك آزادلیغنه اوغرار. بوسوده‌كی زنجیر لساننی زوربازوی احرار انجمن قیرەرق یلدیز كوشكنده‌ی اركان تحكمی متدرس ایدن بوملت؛ آرتق تعلیمی و استبداد آلتنده ازیله‌من. جانیلرك، قاتللرك پنجهٔ شقیلرك پنجەسندن قورتولان بو معزز ملتك، آرتق هیچ بر كیمسه‌نك قربانی اولمیه‌جغی تاریخ بر كره نظر اولونسون؛ حریت موالیسنه آیاقلانان ملتلرك كردن اقیادینه بر [illegible] چكیرملك قابل اوله‌بیلمش میدر [illegible] كوره‌خار ...

[illegible]

ارباب قلمی، آزاده سران [illegible] دكل؛ عددی كونندن كونه چوغالان ارباب [illegible] و كونلندیكلری بیله كسیله‌جك [illegible] نه وارەجغی یره واریر. بو امید [illegible] و آخر بەدن ایكی حكومتك بو [illegible] نظر اهمیت ایتمه‌سی و [illegible] قورقدیغی افكار عمومیه بیوك بر [illegible] ویرمه‌سی تاسل بر حكمت حكومت [illegible] آكلایه‌میوروز!؟

[illegible]

كشكول سیاست

[illegible]

Numara 3 Perşembe 25 Teşrinisâni sene 326 Birinci Sene

Sahib-i imtiyaz ve müdir-i mesulü: İbnü't Tahir İsmail Faik

Organe du Parti Socialiste Ottoman

Directeur propriétaire İsmail Faik

İnsaniyet

Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın nâşir-i efkârıdır
L'HUMANITE
Milletim nev'-i beşerdir
Vatanım rûy-i zemin

Mesleğimize muvafık âsâr maalmemnuniye derc edilir.

Adres: Dersaadet Cağaloğlu Hürriyet Matbaası

Abone: Memalik-i Osmaniye için seneliği 40, altı aylığı 25 Kr. Memalik-i Ecnebiye için seneliği 11, altı aylığı 7 Frank

Umur-u idare için Hüseyin Hilmi Beye ve tahririye müdire müracaat edilmelidir.

Nüshası 10 paradır Şimdilik Perşembe ve Pazartesi günleri neşr olunur Nüshası 10 paradır

80 Yıl Önceki İnsaniyet'ten Bir Fıkra, Bir Şiir, Bir Taşlama

BİZ DE BÖYLE MÜNASİP GÖRDÜK!

"Tanin" gazetesi; karilerinden aldığı beyanıyla üç dört günden beri birçok vükelâ listeleri neşretti. Ve bu listelerin hemen ekserisinde Hüseyin Cahid beyefendinin isimlerine tesadüf edildi. Diğer listelerde de (Kâmil Paşa, Said Paşa) vesaire görüldü. İtiraf edilmelidir ki, bütün bu listelerde isimleri görülen zevat içinde bitaraflara nadiren tesadüf ediliyordu. "Tanin" gazetesi bundan bahsettiği sırada: "Erbab-ı iktidarın çok olduğunu, bitaraf hariç zevat arasından evsaf-ı lâzimeyi haiz kabineler teşkil edilebileceğini iddia eden muarızlarımızın bir tane liste tanzim edip efkâr-ı umumiye muvacehesine çıkarmağa cesaret edememeleri şayan-ı dikkattir" diyor. "Tanin"in bu mütalâasını bir dereceye kadar muhik gördük. Ve muhik gördüğümüz için de şöyle bitaraf hariçlerden bir kabine teşkil ettik:

Sadrazam: Londra Sefiri Tevfik Pş.
Şeyhülislâm: Cemaleddin Ef. (esbak)
Hariciye: Viyana Sefiri Rüşdü Pş.
Dahiliye: Reşîd Âkif Pş.
Harbiye: Mahmud Şevket Pş.
Maliye: Esbak Maliye Muhasebecisi Abdurrahman Bey
Adliye ve Şûrâ-yı Devlet: Vükelâ-yı deaviden Abdürrahman Âdil Bey
Bahriye: Halil Pş. (esbak)
Maarif: Tevfik Fikret Bey
Evkaf: Ulemay-ı benamdan Şevketî Ef.
Ticaret ve Nafia: Kapril Noradungyan Ef.
Orman, Maadim ve Ziraat: Mavrokordata Ef.

BAKUNİN

Yine karşımda vech-i nevvarın,
Hâtırımda o yad-ı gamkînin;
Yine ufkumda şems-i efkârın
Bana eyler hakikati tebyin
Ey fedakâr muhterem ismin
Kalb-i millette berkarar olsun.

★

Yine bak kâinatta cevr-ü keder
Yine her yerde gadr ü istibdat
Yine karşımda bin siyah cellât
Yine ufkumda bir büyük ejder.
İstiyor her taraf mezar olsun.

★

Yine bin zâlimâne bin meş'um
Entrik... hak ve adl ise ma'dum
Nerde, nerde o sendeki cür'et;
Nerde eyvah o sendeki kudret
Dehşet efzay-ı rüzgâr olsun.

★

Ah ey hâmi-i sumuf-u beşer
Ey fedakâr-ı adl ü hürriyet:
Ah ey girdbad-ı pür dehşet
Ey büyük dâhi-i hakikat-eser
Sana mersiyeler nisar olsun.

★

Ah ey tâziyane-i tahrip
Söndün eyu etmeden te'dip
Gadr-ı gaddarı; zulm ü bidadı
Ruhumun şimdi zâr ü feryadı
O büyük ruhuna selâm eyler:
Sana nazmım ki ihtiramat eyler
Şu boğuk nâle yadigâr olsun.

Hayran

Başyazı: Afv-ı Umumî Meselesi ve İdare-i Örfiye

"Alman Sosyalist Fırkasının Reisi Bebel"in elinde "özgür seçim hakkı" yazılı bir bayrakla yapılmış karikatürü.

KEŞKÜL-Ü SİYASET

Keşkülümüze atılan hediyeler:

Rusya'dan: zulüm ve cehalet.
Almanya'dan ders-i felâket.
Fransa'dan: akl-ı feraset.
İngiltere'den: tab'-ı nefaset.
Avusturya'dan: ruy-i kehanet.
İtalya'dan: bi-mânâ hakaret.
Japonya'dan: icad-ı sakaret.
Çin'den: betaet.
İran'dan: nedamet.
Sırbistan'dan: sahte şecaet.
Rumanya'dan: kuru şefaet.
Bulgaristan'dan: enva'-i şekavet.
İspanya'dan: metanet.
Portekiz'den: selâmet.
Amerika'dan: saadet.
Belçika ve Felemenk'ten; İsveç'ten, Danimarka, İsviçre'den: ticaret, sakaret.
Fas'tan, Tunus'tan, Cezayir'den: ibret.
Türkiye'den: sefalet?

1921 Haziran'ında İstanbul'da Dağıtılan Bir El İlânı:

مسلمانلر ، آناطولی قان ایچنده در
روملر ، بوگون چته جی اثواتیله مسلمان
چوچوغی یاقیور ، مسلمان قزینك
عرضنه کچیور . وسزه چالدیغی مالی
صاتیور . بو قاتللری سز بیلیورسکز . اکر مسلمانسك ، امدیکك
سود حرام دکلسه ، اکر تورکسك !

"Müslümanlar, Anadolu kan içindedir. Rumlar, bugün çeteci esvablarıyla Müslüman çocuklarını yakıyor. Müslüman kızlarının ırzına geçiyor. Ve size çaldığı malı satıyor. Bu kâtilleri siz biliyorsunuz. Eğer Müslümansan, emdiğin süt haram değilse, eğer Türksen:
Rumlarla alışveriş etme."

Nâzım Hikmet

RADİ FİŞ

Nâzım uzmanı bir Sovyet yazarı, şairimizin yaşamının çeşitli kesitlerini inceleyerek onun düşünüşünü ve sanatının özelliklerini aydınlatmaya çalışıyor.

NÂZIM HİKMET, olağanüstü kişiliği olan bir insandı.

Şiirlerinin ilk yayınlandığı 1916 yılında diyordu ki:

"Yüreğim için teselliyi sevgide buldum."

Yirmi sekiz yaşında kendisini doğu efsanelerinin kahramanlarına benzeterek, sevgiden yanıp tutuşarak şöyle seslenmişti:

" Deri çok.
Hem deri yok.
Yüreklerin kulakları sağır.
Hava kurşun gibi ağır...

Ben diyorum ki ona:
Kül olayım,
Kerem gibi,
Yana yana.

Ben yanmazsam,
Sen yanmazsan,
Biz yanmazsak,
Nasıl çıkar karanlıklar aydınlığa?"

Bursa Hapishanesi'nden dışardaki dostlarına, on yıl boyunca mektuplarında şöyle yazdı:

"Artık kırk beş yaşına geçtim, ama hergün karıma, sanatıma, doğaya, insanlara, ideallerime, odamdaki kanaryaya varıncaya dek tüm dünyaya biraz daha tutkunum. Tanrıya şükür ki tutkunum. Bu öyle mistik ya da platonik bir sevgi değil, ama her zaman pratikte görülen etkin, etken bir sevgi. Bana da yaşamak görevi düştü, tek bir insan için değil, yüzmilyonlarca insan için, tek bir ağaç için değil, tüm bir orman için, tek bir düşünce, bir tek amaç için. Her şeye rağmen yaşamak!"

1960 yılında, ölümüne bir yıl kala, bütün dünya şairi tanıyordu artık.

"Otuzbeş yıla eşit otuzbeş gün, İstanbul'dan Ankara'ya, Ankara'dan Bolu'ya kendimi gezdim. Ben, İstanbul yeniyetmesi, paşa torunu. Böyleyken tanıştım Anadolu'yla. Gördüğüm her şey, üstümdeki kanlı bir şal gibi duruyordu önümde. Bakıyorum ve ağlamak istiyorum. Bakıyorum ve öfkeden kan beynime doluyor. Bakıyorum ve yeniden Üsküdar'daki köşkten utanıyorum. "-Karar ver," diyorum kendi kendime "-karar ver dostum.-" Ama her şeye karar verilmiş, köprüler yakılmış. "-Dur, dostum, acele etme, senin Anadolu'nla birlikte her şeyi bu masa üstünde yanyana koyalım. Onun için ne verebileceksin? Neyi feda edebileceksin? Her şeyinmi?... Özgürlüğünü mü? *Evet!* Onca yıl, onun için hapishanede yatmaya razı olabilecek misin? *Gerekirse tüm yaşamım boyunca bile!* Ama sen kadınları seversin, yemeyi, içmeyi, iyi giyinmeyi seversin. Avrupa'ya, Afrika'ya gitmeyi düşlüyorsun. Anadolu'nu burada, bu rokoko masa üstünde bırakacaksın, Ankara'ya arkanı dönecek sin demek! Kırk beş yaşına kalmaz mebus, bakan olursun. Kadınlar, lezzetli yemekler, şarap, sanat-herşey, tüm dünya senin emrinde! *Boşver! Gerekirse tüm bir ömrü geçiririm. Eğer komünist olursan, seni öldürebilirler, asabilirler, Suphi'yi (Türkiye Komünist Partisi kurucusu R.F.) ve arkadaşlarını boğdukları gibi boğabilirler. Tüm bunları düşündün mü? Düşündüm.* Sana soruyorum. Korkmuyor musun? *Korkmuyorum.* Düşünmeden, acele yanıtlamadın mı? *Hayır, acele değil. Önceleri korkuğumu sandım, ama sonra korkmadığımı anladım.* Soruyorum sana: sakat kalmaya razı mısın; kolunu, bacağını yitirmeye, sağır olmaya, mor hastalığa, kalp hastalığına yakalanmaya, kör ol-

maya hazır mısın? *Kör olmaya mı? Dur biraz, bunu düşünmemiştim* '' Ayağa kalktım, gözlerimi sımsıkı kapattım Mobilyaları elimle yoklayarak, odada dolaşmaya başladım Sürçerek, yere serildim Ancak gözlerimi açmadan '' *Onun için kör olmaya hazırım!* Bunu çocukça, biraz gulunç bir şekilde söyluyorsun. *Ama öyle değil! . Ne kitaplar, ne düşünceler, ne benim sosyal durumum beni buraya, geldiğim yere getirmedi, Beni buraya, geldiğim yere, yüreğim getirdi, işte bu kadar!''* diye yazıyor anılarında

''Ben komunistim Ben baştan aya ğa dek sevgiyim '' diyordu son kitabının son satırlarında

Yırmı sekiz yıl yaşamını hiçbir şey ucuzlatmadı. Yaşamın değerini, onu yaşarken belirlemişti Nâzım Hikmet'ın altmış yıllık yaşamının onyedi yılı, kalbinden ağır olarak hastalandığı hapishanelerde, ve onyedi yılı da tutkunu olduğu yurdunda surgunde geçti Kaç kez ölum cezasıyla korkuttular Ama ne geçip giden bilgelik yılları, ne bol denevimli yaşamı, ne de barışseverlik unu, kendi sesiyle söylediği ''Akıl yürekte atıyor''u susturamadı

Sevgiye ilişkin düşuncelerinde açıkça ulusal gelenekler görulur Turkiye'de gezgin halk şairlerine ''âşıklar'' denilir. Aşık ise Turkçede ''sevgiyle tutkun'' anlamına gelir Bu gelenek doğu rönesansının ve yaşayan klasik Fars şiirinin buyuk şairi Celalettin Rumî'de etkisini gösterdi. Nâzım Hikmet'ın kendisi de gençlik şiirlerinde, ''Aşk gerçekçiliğin mesahasıdır'' eşsiz sözlerini söyleyen Rumî'nin etkisinde kalmıştı

Buna karşı çıkılabilir. Peki ama, nasıl? diye Gerçekte Nâzım Hikmet Rumîyle çelişen şiirler yazdı Rumî kamu tanrıcıydı (panteist) mistikdi; Nâzım Hikmet ise devrimci ve materyalist Kuşkusuz, Nâzım'ın toplumun gelişme yasasının bilimsel ilminin zenginliğine olan sevgisi, Rumî'nin terennum ettiği turden tumuyle mutlakıyetçi bir sevgi değildi Yoksa çelişki belli bazı duşuncelerde geleneklerin surdurulmesinden mıydı? Nâzım Hikmet'ın, aynı gelenekselel dörtlük biçimiyle yazdığı rubaîlerin de, Rumî'den etkilendiğini 'yalanlamasi' boşuna ''Sevgisiz ilim sarhoş elin deki kılıcıza benzer '' Nâzım Hikmet'ın Celâlettin Rumî'nin bu görüşunu yalanlayacağını sanmıyorum

Nâzım Hikmet, 1902 yılında, o zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'na ait olan Selânik kentinde doğdu ve 1963 yılında Moskova'da öldu Sultanlık paşasının torunu, İstanbul salonlarının moda şairi, Turkiye Komunist Partisi Merkez Komite Uyesi, tum Dunya Ba

1921 de Moskova'da (Sami ye Ya t ı m Ab.mu)

rışını Koruma Hareketi'nın yöneticilerinden biri, ve Yırmıncı Yuzyılın ustun şairi işte onun diyapozunu Ancak yaşamına görkemli yıllar, insanlar, eşsiz duşunceler sığdırdı

Garip bir evde, değişik bir ortamda buyudu dedesi Nâzım Paşa'nın konağında, konak asılzadeleri denilen şairler ve kitapseverler toplanırlar, yaşlı paşanın sevdiği Sadi'nın, Häfız'ın, Rumî'nın şiirlerini okurlardı Konakta her zaman çok sayıda evlâtlık, dedesının eski ış arkadaşlarının çocukları ve uzak akrabalarının, savaşta ölen subayların yetimleri yaşardı İlk Turk ressamlarından olan şairin annesi Celile Hanım, oğluna Fransızca öğrenimi yaptırdı. Avrupalı ressamlarla tanıştırdı Ortaçağ ahlâkı ile özgurluk âşığı isyancılar, Tasavvuf dınının gönulleri ile Fransız ressamlar, ataerkil sadelik ve törelerin sertlığı ile yaşa ve unvana bakılmaksızın insan kişilığının onuru bu evde birleşmişlerdi Yaşlı paşa, ''Çocukları, evdeki konukları sevmek, saymak, ancak onlara hukmetmemek gerekir,'' diyordu

Babası, bir gun, Nâzım'ın olağan yaramazlıklarından birine kızarak, ona 'eşşek yureklı'demişti Nâzım bir parça ekmek alıp, bir daha dönmemek uzere evinden ayrıldı Onu polisin yardımıyla zor buldular Babası ise altı yaşındaki çocuğun önunde, ''Bağışla, haksızdım!'' diyerek ondan özur dileđi

Nâzım Hikmet, ailesinin konumu ve parasal olanaklarının oluşturduğu bir duvarın ardında, halkının buyuk çoğunluğunun yaşamından çok farklı bir ortamda buyudu. Ne var kı, bu duvar aşıldığında, Nâzım'ın kişilığının ve yaşam yazgısının çocukluk ve ilk gençlik yıllarında belirlendiği anlaşılır Daha çocukluğunda onur kavramının bilincinde olduğundan, haksızlığa boyun eğmez, ne kendisinin ne de başkasının kişilığının aşağılanmasına izin vermezdi, ''başının ustunde taş taşımak zorunda olan'' bir insanın duşunce yapısının gelişmesinin gecikmesine razı olmazdı Bu konakta salt kendisine özgu olmayan durustluk ve namus anlayışını birleştirdi Burada yureğinin sesini dinlemeyi ve attığı adımları birbirine uydurmayı öğrendi

Yureğinin sesi Nâzım Hikmet'ı isyan eden Anadolu'dan, ''Yoldaş Lenin'e bir soruyla,'' devrimci Moskova'ya götürdu Burada, 1920'lerin sanat merkezi Moskova'da, şiirleriyle sosyalizmi sonsuza dek birleştirdi

Nâzım Hikmet ilişkilerinde çok sadeydi Herkesle basit bir koyluyle, vergilerini ödemedikleri için hapse duşenlerle, bir taksi surucusuyle, bir yazar ya da dunyaca unlu biriyle kiminle olursa olsun, kendisini bir tutardı. Buyuk bir insandı, güçluydu, guzeldi Durup dinlenmeden saçtığı, neredeyse fizıksel olarak hissedilen ruhsal enerjisiyle, başka dunyaların akıllı yaratıklarına bir insanı elçi göndermek gerekseydi, belki de en iyi seçim Nâzım olurdu Onunla görüşme mutluluğuna erişen, onun duşunce etki alanına giren, insan denilen soylu varlık olmanın vereceği gurur duygusuna erişebilmeyi uman herkes onun olağanustu gucunun ağırlığını da taşırdı.

Nâzım'la tanışmak, hatta şöyle ayakustu bir karşılaşmak bile insanın yaşamını etkilerdi Uç buçuk yıl Raşit Öğutçu isimli işçi ile aynı koğuşta kaldı ve bu işçi bugunku klasik Turk yazının Orhan Kemal'ı oldu Devrin genç yazarlarından Kemal Tahir'le yıllarca koğuştan koğuşa mektuplaştı Bu mektuplaşma önemli Turk romancılarından birinin daha sanatını da, yazgısını da belirledi. Koğuşta okuması yazması ol

mayan Bursalı İbrahim Balaban'a ressamlığı öğrettı. Böylece ustun Turk ressamlarından bırı oluştu Harb Okulu öğrencilerinden olan A. Kadır, 1938 yılında askerî mahkemede Nâzım Hıkmet ile birlikte aynı davadan yargılandı Bugun A. Kadır tanınmış bir şaır, dunya şırlerının Turkçeye çevırıcısıdır

Nâzım Hıkmet otoritesıyle, unuyle övunmez, kendısını örnek olarak göstermezdı. Yapıtlarından kuşku duymazdı Çoğunlukla onları tek nusha olarak yazar ve bazılarını da yıtırırdı. Gelecek kuşaklar için arşıv toplamazdı. Kısacası, alçakgönullu ıdıyse de, gurur zedeleyıcı, aşağılayıcı bır alçakgönulluluk değıldı bu. Ancak buyuk insanlarda görulebılen onurlu bır alçakgönulluluktu

Her gerçek sanatçı gibi kendi değerını bılıyordu. Gerçek İstanbul arıstokratlığı Nâzım'ın yapısını nasıl oluştur duysa, yalın, sade gorunumunun temelındekı demokratlığı da, arıstokratık geçmışının beklenmeyen bır konuğu olarak, bu arıstokratık etkının berabernde onun yapısına geçmıştır. Ne var kı, İstanbul sosyetesının, Nâzım'ın sırtını okşamaya hazırlanan el havada donup kalmıştır Onun sadelığı gosterış için değıldı, gerçekti demokratçaydı.

Nâzım, kendi kendının hayranı değıldı, pozlar takınmazdı. Her duşunceyi dınlemeye hazırdı, ve eğer doğru bulursa benımserdı. Onun için şır, karıyer yapmak, un kazanmak ve adını sonsuzluğa maletmek için bır araç değıldı. Toplum için, insanlık için yazardı. Tum enerjısını, hatta kendi ıçıne yönelışını bile, insanlara, ulkesıne vermeye çabalamıştır.

Edebıyat bir butundur Özellikle şiır, yapısı gereği, insanları yönlendirebılecek bır etkınlığe sahıptır "Şaır kendi yureğını kendısı yemelı ve başkalarına da vermemelıdır." Nâzım Hıkmet 'kanlı uğraşının' ozunu bu şekılde tanımlamıştı "En buyuk merthkler, en buyuk yureklılıkler en zor gereklılıkler dır— bu ıçtenlıktır" dıye yazmıştı

Lırık şır amansız bır ıçtenlık ıster Şaırın her ruhsal faalıyetı, hatta kendi mahremıyetı bile, eğer gerçek bır şaır se, sosyal bır olay halıne donuşur Halk ıçınde, yaşam, kendi çıplaklığı ile surekli ruhu zehırler İçtenlık kendi çelışkısını de beraberınde getırır; utku, coşkunluk Narsısızm halıne donuşun ve kı şının kendi davranışlarını eleştırme ye teneği kaybolur.

1956 yazında Nâzım Hıkmet'le bırlıkte yazarlar kentı Peredelkino'nun ağaçlıklı yollarında yuruyorduk O, Moskova yakınlarındakı bu kasabada, Edebıyatçılar Vakfının yazlığında kalıyordu Şaır o sıralarda, Chaplın'le karşılaştırılmayacak denlı buyuk bır aktor olarak değerlendırdığı, Arkadıy Raykın için bır oyun tasarlıyordu Heyecanla narak, her zamankı gibi konunun çeşıtlı yönlerını anlatmaya başladı Oyun ne yazık kı yazılmadan oylece kaldı. Kaba bır fars gibi tasarlanmıştı Ancak konu cıddıydı—insan bolunmez. Dıyalog, yalancı sofular uzerıne olmalıydı. Efendım, Bulgar ıdealızmının insana bakışında bır bıt yemığı var Ancak bırını dığerınden ayırmak ve yenı bır insan yaratmak gibi temiz bır yanı da var.

Oykude ana fıkre ılışmeyen bırçok duşunce vardı kı, bır değıl, bırkaç oyun

1943 te Bursa Cezaevınde (Samıye Yaltırım Albumu)

yazılabılırdı. Bunu soyledığımde, şoyle dedı. "Duşunulen on bolumu gerçekleştırmek için zaman yeterse. " Sesınde uzuntu vardı Kısa bır sure once gecırdığı enfarktusten kendını yenı toparlamıştı ve yaşamak için sayılı yıllarının kaldığını anlamıştı. Tum duşuncelerını gerçekleştırebılmek ıçın tam kadro bır şaır, dramaturg ve yazarlar ekıbıne gereksınmesi vardı.

1930 yılında, Turkıye'de "1 + 1 = 1" gibi tuhaf bır adı olan kıtabı çıktı Bu ılgınç bır matematık problemlerı kıtabı değıl, şırler kıtabıydı İkı şaır arasında Nâzım Hıkmet ve Naıl Veşıt ıkı parçaya bolunmuştu. Nâzım, kendısını dığer şaırlerın duzeyının altına duşurmeden, tek amacı olan çeşıtlı kı şılıkları bırleştırebılmeyı gostermek için acele ettığı şaırler savaşında kendısıne savaş yandaşları bulmak için can atıyordu Ama kasıtlı matematık hatası bu kez şaırlık hatasını da ortaya çıkarmıştı. Kemal Tahır'le hapishane koğuşunda uzerınde konuştukları konuların, paylaştıkları duşuncelerın onbır yıl sonra, Kemal Tahır'ın eserlerı, kıtapları olarak basıldığını oğrenen Nâzım Hıkmet, Kemal Tahır'e hıtaben şoyle yazıyordu. "Sen bana duşunsel baba olmanın sevıncını bağışladın Sen tum yaşamım boyunca surdurmeye hazırlandığım, duşunduğumun de ustunde olan gerçek sanatı gelıştırdın... Naıl ve onun gibi bırçok insanın fındık ıçınde kurt gıbı nıçin kımıl kımıl kımıldadıklarını şımdı anlıyorum Tam tersıne, hayırlı gevezelıklerle genç yeteneklerın keşfı gıbı, onlara yardım gibi, vs., bu duygu yok 'Ruh huzuruyla' olmek dıye bır deyım vardır' Bu sozler, kelımenın tam anlamıyla, daha guçlu bır yaşam ıçgudusunu ıçerıyor Bu soyun surmesı ıçgudusu şımdı bem haykırmaya zorluyor Ruh huzuruyla olemem, Kemal!"'

Bır başka mektubunda ise der kı, "Romancı, oykucu veya şaır olsun, hıçkımsenın sanatını kıskanmadım. Kendı yapıtlarının ustunluğune koru korune ınanan bır kendını beğenmışlıkten dolayı değıl Eğer yapıtlarımız bıze yakınsa veya bızı zorluklara hazırlayacaksa, sanatçı kıskançlığı ıçınde olduğum yerde kalmadığıma çok memnunum Eğer bunlar duşmanlarımızın emeğının urunuyse, bana başka bır bıyolojık varlıkmışcasına uzak geliyor, dıyelım kı, bız ağacız, onlar da kedı. Daha açık bır şekılde soylersek, Gorkı'yı, Mayakovskı'yı, Tevfık Fıkret'ı veya bızım yenılerden herhangı bir şaırı kıskanmıyorum çunku onları seviyorum. Ama dığer yandan bır A. Haşım'e veya, ne bıleyım, Yahya Kemal'e de ımrenmıyorum, çunku onlar başka bır goruş ve estetıkteler "

İkı yuzluluk, dedıkodu, bohem ılkesızlığı, şaırlık alanındakı onur kavgasında mızmızca yer alma Nâzım Hıkmet'te salt nefret değıl, kın de uyandırıyordu Bunlar yeteneği atıl kılmakla, yok etmekle tehdıt ederler Ancak, gerçek yetenek daıma devrımcıdır.

Nâzım Hıkmet insanlığın kolesıydı, aynı zamanda da tam bır Turk'tu. Bu, kadınlara karşı olan kıbarlığından, konuklarına karşı gosterdığı ataerkıl nezaketten, ve alçakgönulluluğunden an-

laşılıyordu. Çok gururlu bir insandı. Haklılığına inanaraktan, kendi değerini bilerekten, sanatçılığından gurur duyardı. Tüm yaşamı boyunca şovenizm vahşetiyle, her şeyden önce de Türk şovenizmiyle savaştı. Kendisine yapılan hunharlıklardan hiç bahsetmezdi-onun payına düşenler ise hep bunlardı. Hunharlık, yapan gururlu bir insan ise, alçaltıcı, gururlu bir insana yapılmışsa tiksindiricidir.

Hapiste bir yıl yatmak, birkaç kez demeç vermek öyle zor bir iş değil. Yalnızca polisten, düşmanların iftirasından değil, ruhunun gereksinmelerinden, dostlarının düşüncelerine ihanetlerinden de korkarak, dışarıda ve hapiste on yıl seni izlemelerini anlayamayarak, değişmeden, insan olarak kalabilmek daha zordur. Nâzım Hikmet, kendisini insan olarak hissetme mutluluğundan başka hiçbir karşılık beklemeden buna da dayandı.

Bir gün Moskova'da onun evinden genç şairlerden birinden söz açıldı. Nâzım onun şiirlerine önsöz yazıyordu. Konuklardan biri genç şairin çalışmalarında yardıma gereksinmesi olduğunu farketmişti; genç şair yetenekli ama çok deneyimsizdi. Nâzım bu yorumu yapana keskin bir bakış fırlattı. Elektrikli bir hava esti ve kısa bir sessizlik oldu. Kendinden söz ediyormuşcasına konuştu Nâzım. "Ne olursa olsun yine de mutlu olmak gerekir. Başkaları için, hiçbir karşılık beklemeksizin ne değer verilmesi, ne armağan, ne adalet, ne de ilgi bir şeyler yapmalı. Ne yazık ki, bizde bu ilgi dinsel inanç olarak kökleşmiş bulunuyor. İyi bir iş mutlaka bir yerlerde gözönüne alınır. İşte, insanlar, her zaman içlerinden kendi zarar ve kârlarının bilançosunu yaparak, kendilerini mutsuz kılıyorlar." Sonra, karşısındakine, değerini bir anda biçen bir bakışla baktı, ve devam etti. "Benim deneylerimden yararlanmak ister misiniz? Hiçbir karşılık beklememeyi öğrenin, her ilgi sizin için sevinç, mutluluk olur."

Nâzım Hikmet çok mutlu bir insandı. Henüz yaşarken üne kavuşmuştu ki, bu çok az şaire nasip olmuştu. Tüm dünyanın, Nâzım'ın yaşaması ve özgürlüğü için gerçek bir savaş verdiği sıralarda, 1950 yılında İstanbul'da 'Nâzım Hikmet' gazetesi çıkmıştı. Her sayının ikinci sütununda şu sözler yazılıydı: "Sen, bize insanları sevmeyi öğrettin, sen bize insanların saadeti için doğuşmeyi öğrettin, biz bunun için savaşıyoruz." Atom bombasına karşı olan şiiri Japon halk şarkısı oldu. Helsinki'deki Tüm Dünya Barış Kongresi delegeleri Amerikalı zenci şarkıcı Paul Rabson'

Nâzım Hikmet Bursa Cezaevi'nde bir ziyaret sırasında. Soldan sağa: Cezaevi Müdürü Tahir Tahsin Bey, Naci Sadullah, Nâzım Hikmet, Esat Adil Müstecaplı, Abidin Dino (Samiye Yalçın Arşivi)

un söylediği, Türk şairinin şiirinden bestelenmiş bu Japon şarkısını ayakta dinlediler. Şiirleri, İsviçre ve Fransa'da atom silahlarının yasaklanmasını isteyen montaj işçilerinin protesto pankartlarına yazılmıştı. Yapıtları kırktan fazla dilde basıldı. Ün sınavından geçmek, hapishane sınavından geçmekten daha kolay değildir, ama Nâzım, tüm yaşamı boyunca olduğu gibi kaldı. Ün onun ne kendine verdiği değeri, ne de kendine olan güvenini arttırmadı. Arkadaşlarının önünde şiirlerini okumaktan çok heyecanlanırdı. Ama eleştirileri dinlemekten de mutluluk duyardı. Coşku doluydu, göstericilerle birlikte sokaklara dökülür, şarkılar söylerdi.

Genç Sovyet gazetecilerinden birisi Nâzım'ın, dünyaca tanınmış bir şair ve toplum militanının olduğundan başka türlü davranmak zorunda olmasının, kendini tutarlı olmayan bir şekilde yönlendirmesi olacağı şeklindeki düşüncesini sezmiş ve konu etmişti. Bu kızdırmıştı Nâzım'ı. "Niçin herkes benim bir kahraman gibi davranmamı istiyor? Ben becerileri ve eksiklikleriyle sıradan bir insanım. Bana gösterilen sevginin beni ağırbaşlı olmaya zorladığını mı söylemek istiyorsunuz? Ama o zaman bu sevgi bana değil, beni görmek istediği gibi görenlerin uydurduğu, bambaşka bir varlığa gösterilmiş olmaz mı?"

Düşüncelerini ve duygularını saklama gereği duymazdı, kendi düşüncesini paylaştığını sandığı kişi önünde çekinmeden, düşüncelerinin akışını ortaya sermek için, o anda aklına geldiği gibi konuşurdu. Bundan dolayıdır ki bazı muhatapları, onun kendine özgü bu düşünme ve tartışma yöntemini kavramadan, ve sonuçta ortaya koyduğu olguyu da görmezlikten gelerek, salt onun çelişkili buldukları sözlerine dayanarak, bunları Nâzım'ın çelişkili düşüncelerymişcesine yanıttılar. Ama bu çaba Nâzım'ın muhataplarına bir şey kazandırmadı.

Okurları, Nâzım Hikmet'in hiçbir dek, son günlerine dek koruduğu mütevazı kişiliğinin ürünü olan, içtenliğe minnettardırlar. Tüm çıplaklığı ile, yapmacıksız gelişen duygu ve düşünceleri ifade etmesi gereken birçok lirik şiir kitabının başlıca eksikliğidir içtenlik.

Nâzım Hikmet, yaşamında ve şiirlerinde tüm dünya üzerine düşünebilmek, düşündüklerini ve hissettiklerini söyleyebilmek ve yazabilmek hakkını savundu. Kalıplaşmış yazma ve konuşma şekilleri ile şablonlaşmış duygular kadar hiçbir şeyden nefret etmedi.

Ulusal yazına duyulmamış, cesur bir yenilik gibi girdi. Eski konulara olağanüstü bir şekilde hakim olarak, Türk şiirinde taban ve tavan arasındaki sınırları yıktı. O dönemde Türk şiirine hakim olan hece ve aruz vezinlerini terkederek, kafiyesiz, serbest vezin şekillerini içeren yeni ve güçlü bir şiir anlayışının benimsenmesine önayak oldu. Son günlerine dek de yenilikçi aramalarını sürdürdü. Nâzım Hikmet, eski değerler üzerine olan sorunları işlediği yeni kitaplarıyla ilerledikçe, onun şiirlerinden etkilenerek kesin bir düşünce yapısı oluşan okuyucuların sayısı artıyordu. Bu, onun bir kaprisi veya orijinallik hevesi değildi; aksine, şiir sanatının en gizli derinliklerine sızmak gudusunu, başkalarından daha önce ve daha güçlü du

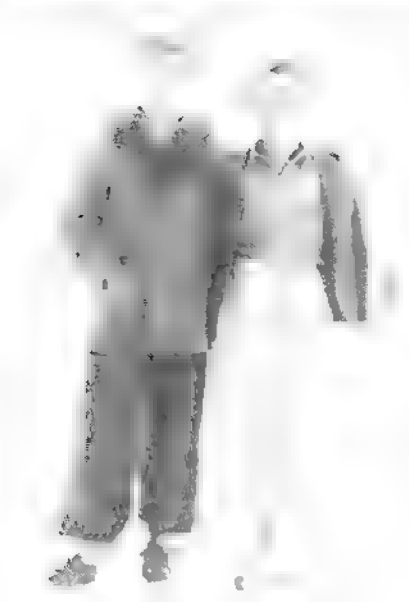

Bursa Cezaevi'nde Orhan Kemal ile birlikte

yumsayan sanatçının gerçek değişiklik arzusuydu. Açık bir şiir biçimi nasıl başarı gösteremezdi. Ona başarı getirmeyen şiir biçimlerini reddetmişti, kendi özkaynaklarını kullanmak ona yetiyordu. Neyin peşindeydi?

"Elle tutulur şekillerin en karmaşık olanlarını, ve elle tutulmaz duyum ve duyguların en derinlerini vermek için can atıyorum. Beni heyecanlandıran, hissettiğim her şeyi, tüm canlı yaratıkları çıplak haliyle, en yalın şeklinde, dosdoğru ifade etmek istiyorum. Her ayrı konu için en uygun formu, en uygun ifade tarzını bulmak istiyorum" demişti şair.

Nâzım Hikmet'in tüm şairlik yolu sürekli daha değişik ve karmaşık tarzları araştırma, orkestralamanın incelenmesi ve ifadesiydi denilebilir.

Ölümüne yakın şöyle yazmıştı: "Sanatçı, halka türkusunu dinletmek için en uygun şekilleri durup dinlenmeden, ömrünün sonuna dek aramak zorundadır. Bazen bu aramalar aylarca süren bir baş ağrısından, sinir bozukluğundan başka bir şey vermez. Bazen yanlışlıklara neden olur. Olsun! Sinirlerini bozmayan, başını ağrıtmayan, hatalar yapmayan sanatçı olduğu yerde sayar durur."

Nâzım'ın, 1920 yıllarında Moskova'da oluşan toplumsal görüşleri nasılsa, sanata bakışı da öyleydi. O devrin yaşamına ve yazınsal sürecine etken olarak katıldığı öğrencilik döneminden çok çabuk çıkarak, Batı'da kimi zaman "Klasizm" veya "Tarihi Öncüler" diye adlandırılan sanat kulturunun oluşumuna katıldı. Geçen yüzyılın sonunda burjuva toplumunun ruhsal bunalımlarının şiddetli yansıması oluşmuş, ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında da iyice şekillenmişti. Nâzım, o yılların hemen ardından, daha henüz çiçeği burnunda bir şair iken, her nasılsa bir gün sanatla burjuvazi arasındaki bağdaşmazlığı görüverdi. "Tarihsel Öncüler" grubuna değişik kadrolar, bazen de grupların yönelişlerine göre, İsviçre ve Fransa'daki Dadaistler ve Sürrealistlerle Almanya'daki Ekspresyonistleri, Rus Dadaistleri bir araya getiriyorlardı. Birkaç yıl sonra, Komünizmi uyandıran, Dadaizmin büyüklerinden biri olan Tristan Tzara, "Bu akışın, tüm gençliği parçalayan ve tarihe mantığa veya yaygın ahlak değerleri olan namus, şeref, aile, sanat, din, özgürlük, kardeşlik ve insan gereksinmelerinin ezeli sorumluluğu olan diğer kavramlara bakılmaksızın, karakterinin en derin kışkırtıcılığıyla, bireysel tam bağlılık isteyen gençliğin isyanından doğduğunu, ne var ki, ilk içerikten ayrı oldukları için onların gizli isteklerinin iskelet yapısının soysuzlaştığını" yazmıştı. Ekim Devriminden ve Rusya'daki sosyalizmin ilk başarılarından sonra Aragon, Brecht, Neruda gibi "öncü" sanatçıların büyük bir kısmı, Mayakovski'nin izinden giderek, yeni devrimci içeriği sürdürmek için, yeni şiir tarzını yarattılar. Bu zaman zaman sıkıntılı bir yoldu, ancak eski düşünce arkadaşlarından uzaklaşıldığında, tam anlamıyla "yıkıcı" durumlarda kalınır, ve burjuvazi "her şeyin her zaman olduğu gibi kalması gerektiği"ni anladığı zaman burjuva kulturunun en alçak düzeyi olan totaliter faşist darbe ile karşı karşıya kalınır.

Burjuvazinin havanın her yudumunda kendisini zehirlemeyi henüz başaramadığı bir ülkede doğan Nâzım Hikmet için, fesin yerine devrimci kalpağın getirildiği sırada, Kızılordunun isyam Batılılaşmak çabasından daha kısa bir yol gibi görünmüştü. Daha kısa ama daha kolay değil.

Nâzım Hikmet'in neredeyse yarım asırlık şairlik uğraşı, aynı zamanda da siyasi tarzı, tanınmayacak bir şekilde değişti. Ne var ki, onun sosyalizme olan bağlılığı değişmeden kaldı, öyle ki, estetik devrimin savaş arkadaşlarına bağlı kaldığı gibi. Bunu, onyıl boyunca onunla yakınlığı olan Avrupalı devrimci öncülerin bir çok ustası da duydu. Komünist Paul Eluard, ölümünden kısa bir süre önce Nâzım Hikmet'in şiirlerini okuduğu zaman "kendisinin de aynı şeyleri yazmak istediğini" anladığını itiraf ediyordu.

Nâzım Hikmet'i Fransızcaya çevirenlerden biri de Tristan Tzara'dır. Nâzım Hikmet ile birlikte 1920'lerde kendilerini "Konstruktivistler" grubuna katanlardan biri olan İlya Selvinski, onun son şiirlerini Rusçaya çevirenlerden biri olmuştur. Nâzım Hikmet hapishane duvarlarından kurtulduğunda, onun en yakın dostları Pablo Neruda ve Vitezslaw Hezval olmuştu. Şostakoviç onun şiirini besteledi. Şairin kendisi ise, rejisör Meyerhold'un mirasçısı, dramaturg Brecht'in propagandacı düşüncelerinden yanaydı.

Barışı benimseme sanatına büyük katkısı olan, XX. yüzyılın üstün ustalarından birisi oldu Nâzım Hikmet.

"Klasikleri geçmişin yenilikçilerini" yinelemeyi severdi Nâzım Hikmet. "Şiirimin kökleri anayurdumda" diye yazmıştı, "ama ben, onun dallarının dünyamızın uçsuz bucaksız topraklarına, Doğu'ya ve Batı'ya, Güney'e ve Kuzey'e, bu topraklarda büyüyüp gelişen tüm uygarlığa ulaşmasını istedim. Nerede, ne zaman, hangi dilde olursa olsun insanoğlu benim kafamın ve yüreğimin uyumunda dizeler dizmedi, ben eski ustalardan birşeyler öğrenmeğe, onların ustalığının gizlerini anlamaya çalıştım. Yalnızca kendi ülkemin yazınının ustaları değil, Doğu ve Batı yazınının da tüm ustaları benim hocam oldular."

Yirmi yıllarında, Moskova'da çeşitli ülkelerin ve uygarlıkların sanatçılarıyla sürekli ilişki içindeydi. Hint dramaturgu Es. Habib Vafa, Çinli şair Em. Si Ya U, İran şairi Lahuti, Azerbaycan şairlerinden Mikayel Rafili ve Suleyman Rustem, Rus şairlerinden Bagritski, Selvinski, Mayakovski ve daha birçoğuyla dosttu. O yıllardaki genel atmosfer

1951 de Berlin de

içinde tek antı-burjuva sanatçı değildi Nâzım O, evrensel dünya görüşünü yaşayan gerçekçilik olarak benimsedi.

Eylül yıllarında, Moskova'da Türk şairliğini bırakarak kendi şairlik dilinde her ulusla konuşmaya çalıştı Çin devriminin selamlayarak, genel yaşamın doğal görünümünü uygulayabilen ve aynı zamanda insanlık duygusunun karmaşık örgüsünü verebilen, Çin hırzmının geleneksel uslubundan yararlandığı kısa dizeli, dört mısralık şiirler yazdı Komünist partisine girmeleri yasaklanan Fransızlara seslenerek, Fransa için klasik sayılan Apollinaire devrinin özgürlük şiirlerini yazdı Çağdaş Fransız şiirinin canlı ve renkli örneklerini maddesel, soyut anlamlı kullandı Nâzım Hikmet'in "Japon" şiiri, Türk halk türküsü dizeleriyle yazılmıştır Japon şiirinin ana ölçü kuralını hecelerin belirli sayılarla sıralanması seçmesinin nedeni, nazım şekli ülkelerine yakın olmasıdır Bir şairin çeşitli gelenekleri sanatına bu denli uyarlayabilmesi için, kendi döneminin şairlik kültürünün de çok üstünde bulunması gerekir "Şair eğitimli olmak zorunda değildir," diyor Nâzım Hikmet, "mamafih, ne zamanımızda, ne de başka devirlerde şair cahil de olmamalıdır" Açıktır ki, yalnız ca büyük şiirler büyük şair olmak için yeterli değildir

Aleksandr Puşkin, Dekabristlerin şiirlerini dikkate aldıklarını, ama bunu kendisinden gizledikleri nden yakınırdı Jose Martı, Küba halkının ulusal kurtuluş savaşının başına geçti Adam Mitskeviç, Polonya'nın özgürluğu için savaşa hazırlananları, gönüllüleri topladı "Propagandacılar, sanatçılar, elebaşları" kendilerini Vladimir Mayakovski'nin izinde olarak tanıtıyorlardı Nâzım Hikmet de davalara yön vermiş bu büyük şairlerden biriydi

Yirmi yılları sonlarından beri Faşist totaliter rejimin Türk biçimine herkes açıkça tepki göstermişti "Faşizm için her şey devlettir Devletin dışında ahlâki ve insanî hiçbir şey yoktur Geriye kalan her şey artık değerdir" On yıl ağır hapis, sürgün ve idam cezaları Türk Komünist Partisinin gizli faaliyette bulunmak zorunda bıraktı Herkes için zorunlu düşünce birliği içinde olma, devletin tüm aygıtlarla kurduğu sındırıcı baskı karşısında, Nâzım Hikmet'in şiirleri uzun bir süre partinin görüşünü kitleye dek ulaştıran tek yasal kaynak olmuştu Bu düşünce içindeki tek olaydı o Kanıtlar ve yasa maddeleriyle kendisini uğraştırmayarak, şairi yirmi sekiz yıl hapse mahkum ettiklerinde, o devrin Türkiye İçişleri Bakanı şu itirafta bulunmuştu. "Kitleleri etkilediği için ona özgürlüğünü veremeyiz"

Ağır hasta geçen hapishiğinden yirmi yıl sonra, 1950 yılında şair açlık grevine girdiğini bildirdi Bu, kendisinin bile ummadığı bir yankı uyandırdı "Ulkemiz tarihinde ilk kez olarak siyasal düşüncelerine karşın, binlerce insan ele ele verdi. Nâzım Hikmet bağışlanmalı" Nâzım Hikmet'in bağışlanması için verilen savaş, barış ve özgürluk için ulusal savaşın bir parçası haline geldi" Bu sözlerle Türk Barış Taraftarları dergisinin ilk sayısı çıktı.

Türkiye'deki sosyal harekete dünya kültürünün önemli mihtanları da katıldılar Juliet Curie, Paul Robson, George İvens, Jorge Amado, Halldor Laxness, Berthold Brecht, ve Pablo Picasso Onların isimleri, Nâzım Hikmet'in özgürluğunu isteyen tüm ülkelerdeki binlerce imzayla yayınlandı. Belki de dünya çapındaki birçok sanatçı ve düşünür ilk kez beraberce, bir şairin yaşaması için verilen tarihsel bir savaşa katıldılar. Diğer binlerce siyasi mahkumla birlikte onun kurtulması için o zaman atılan ilk adımlar evrensel barış hareketi için ilk zafer olmuştu

"Hapishik yılları, Nâzım Hikmet'in şiirlerinin muazzam boyutları kapladığını gösterdi Onun sesi dünyanın sesi oldu" Bu sözleri Pablo Neruda Uluslararası Barış Ödülünün verilişinde söylemişti

Tüm Dünya Barış Kurulu Daimî Burosu üyeliğine seçmişlerdi Nâzım'ı O, yılda bir kez dünya kültürünün üstün mihtanlarının jübilesinin tüm dünya bayramı olarak kutlanmasını ve de gelenek haline getirilmesini önerdi Bul-

garistan'daki Türk köylülerinin ilk kez kooperatifleşmesini organize etti ve tüm dünya kıtalarında yayınlanan kitaplarının ilk ücretiyle de onlara kamyon aldı Budapeşte ve Varşova radyolarında konuşmalar yaptı Helsinki'deki Tüm Dünya Barış Kongresindeki çalışmalara katıldı. Afrika-Asya Yazarlar Hareketinin kurucularından biri oldu Şiirleri, Kore'de Amerikan çıkarları için savaşmaya gönderilen Türk tugayına uçaktan atıldı. Bu şiirleri okuyan bir çok Türk askeri silahını bıraktı. Çekoslovakya ve Romanya, Avusturya ve İsviçre, İsveç ve İtalya, Fransa, Senegal ve Tanganika bütün bu ülkeler Nâzım Hikmet'i gördüler ve dinlediler

Nâzım, ikinci vatanı saydığı Sovyetler Birliği'nde, Moskova'da yaşadı Onun 2 Pescanoy caddesindeki (George Dej yakınlarında) evi her zaman kalabalıktı Sanatçılar ve işçiler, öğrenciler ve şairler ona gelirlerdi 1951 yılında Moskova'ya geldiği ilk günden ölümüne dek Sovyet halkıyla konuşması bitmedi Moskova otomobil fabrikasının, film studyolarının ve şantiyelerin işçileri önünde konuşmalar yaptı, işçiler önünde, çocuk yuvalarında satış yaptı, radyo ve televizyonda, resim sergilerinde ve temsillerde, yazarlar kongrelerinde ve uluslararası maçlarda da

Şiirlerinin, çekici kişiliğinin, coşkulu sözlerinin, elli yıllarının ortalarında bizim sanatımıza, bizim şiirlerimize büyük etkisi oldu. Konstantin Simonov ile, Komisarjevski ile, Mehdi Hüseyin ile dosttu Rasul Rıza ve Yaroslov Smelyakov'u severdi Moskova sahnelerin-

Bursa Cezaevi avlusunda (Samiye Yalçın Arbaş)

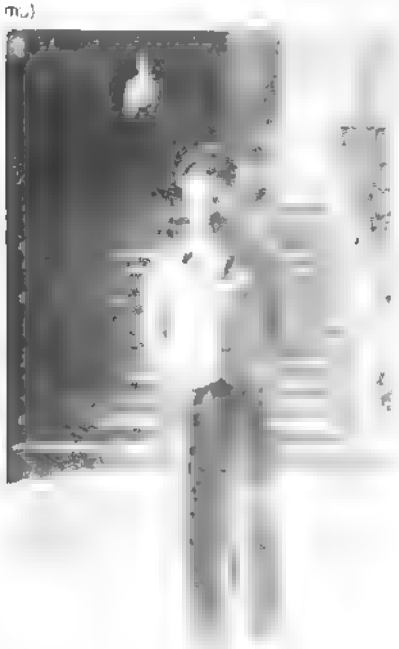

de onun yeni oyunları oynandı. Hemen [illegible]

aldığı gazete ve dergilerde onun şiir çe- [illegible]

ko ve Nikolay Glazkov, David Samoyloy ve Yevgeniy Vinokurov, Robert Rojdetsvenski, Andrey Voznesenski, [illegible]

desteğini önünde sonunda hissetmişlerdir. Dilleri Türkçe olan Azerbaycan, [illegible]

Tatar cumhuriyetlerindeki birçok önde gelen ozan Nâzım Hikmet'in şiirinin geleneksel şiir kalıplarını yenmesine, kendilerine yeni yollar açmasına yardımcı oldular. Onların bir çoğu kendilerini "Nâzımcı" sayıyorlar.

Eğer kendi halkına Sovyet insanları- [illegible]

sözetmişse, Sovyet halkı ona da Türk halkından, onun yaşamından, savaşların- [illegible]

sürülerinden birinde, her nasılsa bir gün arabası duruverdi. Motordan ses gelmediğini söyleyen şoför yardım getirmek için yakındaki bir karakola koştu. Az sonra beraberinde bir polisle döndü. Polis resmi arabaya yaklaştı, camdan içeri baktı, ve bir selam çaktı. Nâzım meraklanmıştı: "Ne oldu? Ne dedi [illegible]

di kızgınlıkla, "Bu öyle resmi bir kişi değil, bir Türk". Aynı anda da ağzından çıkanı farkederek kıpkırmızı kesildi. Nâzım Hikmet onu teselli etmeğe koyuldu: "Ziyanı yok, ziyanı yok." [illegible]

Çoktandır Türkiye'de ne sultanlar [illegible]

ki çizme, şapka ve Rus ayısı gibi kavramlar Türk kültürüne yerleştilerse, onlar [illegible]

de ve fıkralarımızda birer Türk tipi olarak yerleşip kaldılar. Düşünün ki, bir insan yüzyılların köhne inançlarını ve önyargılarını yenmek için ne denli güç [illegible]

darını yaptı.

Buraya, sosyalizmin yurduna kesinlikle güvenmek, kusursuz anlamak ve doğru yorumlayabilmek için en güzel du- [illegible]

Onun sesi susalı hemen hemen aradan çeyrek asır geçti. Yeni bir kuşak yetişti. Onu tanıyan, onunla dost olan, onun kişiliğinin çekiciliğini duyan in sanların sayısı giderek azalmakta. Ama onun görkemli şiirleri yaşıyor, kitapla- [illegible]

Türkçeyi bilmeyen bir okuyucu da, aynı Nâzım Hikmet'in şiirlerini aslından okuma olanağı olan birisi gibi, bi-

çimden önce biçim kişi değildir ki, şu [illegible]

biçimin kendisi zaten vardır-metnin sözlerine ağırlık verir. Nâzım'dan çevirdiğim şiirler, birkaçı dışında, iyi bildiğim Avrupa dillerinden yapılmış çeviriler kadar bile zaman almadılar. bir dereceye kadar da aslılarına sadık kaldılar. Türk dili yaygın bir dil değil, ve özellikle yaygın olmayan bir dilden çe- [illegible]

yelim ki, İngilizce veya Rusça yazan bir [illegible]

na da sahip olması gereklidir. Bir şiiri çevirmeden önce onun iç dünyasının ayrılmaz bir parçası olan şiirsel dilin hakkında bir fikir sahibi olmak gerekir [illegible]

maşıklaşmışından, şiirsel dili yaşamı bo- [illegible]

Anlaşılmamış ve karmaşık değişik biçimler: kafiye kullanımındaki sonsuz serbestlik, sabit vezin ve ölçüden arınmışlık, çeşitli ve alışık olmayan konta- [illegible]

kuşkusuz yanılırdım.

"Benim için bir şiirin içinde," diyor Nâzım Hikmet, "düz yazıya da, kafiyeli mısralara da, güçlendirmeye de, hatta vezine de rastlanabilir. Niçin? Bunun nedeni, bana, içeriğin belirtilmesi için gerekli olmalarından. Kafiyeyi [illegible]

rekiyorsa oraya. Basit hayvanlar sınıf olayı-düşüncenin anlaşılması için, duygunun etkisinin güçlendirilmesi için. Ama o zaman da ölçü ve uyum sorunu ortaya çıkıyor. Eğer, duygusal ve içten bir lirik aşkı, kaba seslerle, sert kafiyelerle, davul marşı ritminde, abartılı yön ve yanını herelen boş boş vererek yaparsanız, kendinizi gülünç bir durumda bulursunuz. sevgili sizden bas bayağı kaçar. Ama bu bir propaganda şiiri olacaksa, buyrun. Aslında sekl daima bir araçtır, ama unutmamak bu [illegible]

lar verebilirim: sokakta yürürken, şair [illegible]

değişik... Ben başka bir şiirler kurguyorum. Odada otururken. sakin, uzun ritimli türler, sokağa çıktığımda ise her şey değişiveriyor. Hapishanedeki köylüler bunu anlamışlardı. 'Gene kavga şiiri yazıyor şimdi,' gördüğün gibi ko- [illegible]

Nâzım Hikmet'in şairlik dilini geleneksel Rus şiirinin bünyesine oturtabilmek için değiştirmeye çabalamak yerine, olduğu gibi anlamaya çabalamak gerek. Yüzyılın başında Andrey Beliy, Velemir Hlebnikov, Vladimir Maya-

kovski gibi ustalar, onların ardından se- [illegible]

yerine yaşayan sözcükler ve amaçlı güçlendiriciler kullanmaya heveslenerek kafiye kalıplarını bozdular. Sonuncu ka- [illegible]

kan denemeler yaptı. "Tüm dokusu kafiye" yerine, orkestrasyonu, iç kafiye bolluğunu, etimolojik köklerle karıştırarak, ve şiirsel düşünceyi yeni tonlama şekilleri ile besleyerek, şiirin verimliliğini yükseltmiştir. Nâzım Hikmet'in kullandığı şiirsel dilin birçok öğesi, Nâ- [illegible]

ki Rus, ve bir dereceye dek de Fransız ve Batı, ama hepsinden önce de Türk şiirinin geleneksel klasikliğine karşın kendi gelişimini ve deneme sentezini oluşturmuş, dünya devrimci şiirinin öncülerinin kazanılmasını sağlamıştır.

Ancak tarihsel gelişmeler ayrı, şiirsel denemeler ayrıdır.

Sovyetler Birliği'nde Nâzım Hikmet, Türkiye de içlerinde olmak üzere diğer ülkelerden daha çok yayınlanıyor. Onun şiirleri hemen hemen tüm halklarımızın dillerine çevrildi. Son yıllarda onun şairliği üzerine ciddi araştırmalar ve daha başarılı çeviriler de ortaya çıktı. "İnsan Manzaraları" şiirin değ- [illegible]

Y. Moriz, ve R. Kazakov'un da çevirileri vardır. Nâzım Hikmet Külliyatı'nın 10 yıl sonrası için planlanmış olması bile Sovyet okuyucusunun yüzyılımızın, [illegible]

erişebilen büyüklerinden biriyle tam anlamıyla tanışmış olduğunu gös- [illegible]

Nâzım Hikmet, içtenlikli bir insandı. Onun yaratıcı enerjisinin, hayal ve anlayış gücünü harekete geçirmek için kü- [illegible]

ailerle, tasarılarla, duygularla dopdo- [illegible]

Biçimselcilikle [illegible] konularla anlamsız söz, renk, ve şekiller kalıbının [illegible]

sedilen aradaki [illegible] ayrılıklar [illegible] hesaplaşmalara girmeye ve entrika [illegible]

de birini gerçekleştirebiliyoruz" diye yazmıştı "Sevgi Üzerine Destanlar"da.

Bu büyük sanatçı için her yeni söz, her yeni renk, her yeni ses bir sevinçti. Çünkü bunları sanatıyla ortak olan, ha- [illegible]

dan gibi hissediyordu. □

ÇEV: GAYE ÇİZMECİ

46'nın Ivır Zıvır Partileri

CEMİL KOÇAK

"46 Ruhu" yalnız DP'nin çıkışından ibaret değildi. Çok Partili siyasal yaşama geri dönüşte kurulan küçük partiler, dönemin ardalanını renklendirmişlerdi. Ama bu renkler neydi, nasıldı?

1945-1950 donemlerinde yirmiden fazla siyasî parti kuruldu. Bugun artık bu partilerin pek çoğunun isimlerini dahi hatırlamıyoruz. Ama bunda da haksız sayılmayız, çunku siyasî hayatta hiçbir iz bırakmadan kaybolup gittiler. Bununla birlikte, bu partilerin program ve tuzuklerini incelemenin, donemin siyasî atmosferini daha yakından tanımak ve '46 Ruhu'nu anlamak bakımından yararlı olabileceğini duşundum. Demokrat Parti, Millet Partisi ve hatta Millî Kalkınma Partisi'ni bu yazının dışında tutuyorum (Bu partileri, siyasî onemlerini goz onune alarak, donem hakkında yazmayı planladığım kitabımda ele alacağım). Donemin solcu partilerini de burada konu etmiyorum (Bu partileri de, Turkiye'de solun tarihini araştıranların yazmasının daha uygun olacağını duşunuyorum).

Partilerin Kuruluş Üslûbu

O donemde parti kurmanın (daha doğrusu kurabilmenin) onemli bir koşulu, iktidara partinin niyetleri konusunda teminat vermekti. Bunu pek çok parti yaptı. Örneğin; Sosyal Adalet Partisi, 28 Şubat 1946'da , "Istanbul Vilâyeti Yuksek Makamına" verdiği dilekçede, bu teminatı şoyle ifade ediyordu: "...ideolojimiz arzumuz hilâfına anlaşılmamasını temin maksadiyle bir de gaye ve prensip izahı ilâve ettik. Şahsî hiçbir menfaat beklemeksizin ve kotu niyeti olanların içimizde barınmamasını temin edecek kadar mazbut olarak kurduğumuz..."

Liberal Demokrat Partisi de, benzeri bir teminatı 1946 yılının Mart ayında, şoyle dile getirmeye çalışıyordu: "Partimizin...dunyanın bugunku anormal devresi geçip sulh devresi avdet edinceye kadar (umdelerimiz bâki kalmak şartiyle) C.H. Partisi ile elbirliği yapmaya âmade bulunduğunu, binaenaleyh partimizin bir an evvel faaliyete geçebilmesi için Içişleri Bakanlığı nezdinde tavassutta bulunularak ruhsatnamesinin verilmesi hususunun temini..."

1946 yılının Nisan ayında kurulan Çiftçi Koylu Partisi de, "iktidar partisi ile de duşuncemizde, goruşumuzde, gayemizde hemen bir ayrılığımız yoktur" demekteydi.

Etem Ruhi Balkan tarafından 7 Eylul 1945'de kurulan Işçı ve Çiftçi Partisi de iyi niyetini şu ifadelerle anlatmak çabasındaydı: "Memleketimizin ve hattâ bugunku hukumetlerin yardımına muhtaç olduğu fırkalar ve fırka hayatı, edebiyata, hayallere ve nihayet hukumete karşı muhalefet olsun da, ne olursa olsun, biz de bir kulâh kapalım gibi, gizli emellere dayanan bir efsanevî işler değildir (...) Evvelâ şunu soyleyelim ki, başlarında akıllı uslu, gemisinin kaptanı olacak, milletlerin burnunu kanatmadan milleti sahili selâmete goturecek bir baş lâzımdır. Allah, onu bize vermiştir. Işte İsmet Inonu. Tam mânasiyle bir Ingiliz gentlemen'den farkı olmayan bu insan, bu kadar işçilere, çiftçilere ve butun millete yardım elini uzatmış, bu vatanda daha mustesna şahıs gormedim. Eğer Almanların Hitler gibi bir deli yerine başlarında bir Ismet Inonu bulunsaydı, bu felâkete dûçar olmazlardı. Her turlu kaydı riyâden âri olarak bu benim mutlak kanaatimdir (...) Şunu demek isterim ki, başımızdaki Millî Şef bizim için Allahın bir nimetidir. Onun husnuniyetine lâyık hareketler ve işlerde bulunmalıyız".

Edhem Ruhi Balkan

Ebedî Muhalefet

Çiftçi Köylu Partısı, muhalefet partılerının ıktıdara geçmek istemelerını şöyle değerlendırıyordu "Bır memleket halkının nufusu umumîsının meslekleri ıcabı, yaradılışları ıtıbarıyle, ruhî durumlarına göre, bugun bu ınsanlar dahilî işlerde ve hattâ hancî mesaide de bir ayrılık yaparak takıp ettikleri yola ve kanaatlerıne göre, memleket hesabına hızmet etmek ıçın muhtelıf partıler ortaya çıkararak çalışmaktadırlar Hus nunıyetle, fakat bır ayrılık olarak meydana gelen bu teşekkullerden bazıların da, partıler ıçınde, muessısler arasında bır hususî maksat takıp edılerek ıktıdar mevkını ele almak gayesı belırtıldığı de vâkı olmaktadır ( ) Çıftçı Köylu Partısı de kendısı ıle alâkalı halkımızın daha hazırlanmamış, tamamen olgunlaşmamış olduğunu mudrık olup, ıktıdar mevkını ıstedığı gıbı ıdareye muvaffak olamayacağını takdır etmış bulunduğundan, çokluğun kalkınmasını, zıraî durumun ıslâhını, ıhtıyacımızın temınını, memleketın yapım almasını, teşkılâtının esasına ıstınatla memleketı, ıdareyı yuruten ıktıdar partısından çokluğuna guvenerek talep etmeye, yaptırmaya azmederek ışe atılmıştır İktıdar partısı de çokluğumuz ıtıbarıyle teşkılâtımızın ne varlığı bulunduğunu ve taleplerımız memleketın menfaatıne, kalkınmasına ve ıktıdar partısının takıp ettiği ışlerle alâkalı olduğunu görerek, dıleklerımızı kabul edeceğıne hıç şuphemız yoktur "

Yalnız Vatan Partısı de, " seçımlerın netıcesınde partılerden yurt ıçın hayırlı gorduğu partı lehıne reylerını kullanıze ederek, o partıyı destekle"yecektı

Değişmez Genel Başkan

CHP'nın Değışmez Genel Başkanlık muessesesını henuz kaldırmadığı sırada kurulan bır muhalefet partısı de, bender bır hukmu kendı tuzuğune almış gorunuyor "Genel Başkan, partının değışmez lıderıdır" Partının adı da (şaka gıbı gelecek ama) Lıberal Demokrat Partısı'dır

Ama bu orneğın tek olduğu da soylenemez 1948 yılında kurulan Turkıye Yukselme Partısı'nın de tuzuğunde bender bır hukum yer almıştı (İktıdar partısının Değışmez Genel Başkanlık muessesesını kaldırmasından ıkı sene sonra) "Partının Değışmez Başkanı Alı Rıza Gızdeşır'dır"

Sınıf, Parti ve Sosyalizm

Bu donemde kurulan sol partılerın dışında sadece Sosyal Adalet Partısı sosyalızmın sozunu edıyordu Partı, sınıf ve sınıfın çıkarlarını temsil eden sıyasî partı anlayışına sahıptı "Her partı, butun halınde olan bır mılletın muayyen, ıçtımaî zumrelerınden bırı veya bır kaçının hak ve menfaatlerını korumak gayesıyle teşekkul eder Bunun ıçın ıstınat ettiği sınıfın veyahut takıp ettiği felsefî doktrının adını alır ( ) Sınıf kavgasına taraftar değılız Insanların anadan maddî ve manevî bunye bakımından eşıt doğmadıkları hakıkat ıken, sınıfların mevcudiyetını de ınkâr etmek mumkun değıldır Ve cemıyetler sınıfsız olamazlar Bu ıtıbarla partımızın sıyasî rengi, toz pembe olup, kırmızı ve ya kızıl değıldır "

Anayasa Meseleleri

Bu donemde kurulan hemen butun partılerın programlarında yer alan ortak nokta, Anayasada mevcut temel hak ve ozgurluklerın uygulamada da geçerlı kılınması yonundeydı Anayasaya aykırı yasaların yururlukten kaldırılması yıne hemen butun partılerın ortak talebıydı

Bazı partıler Cumurbaşkanının Mechsçe seçılmesını onerırken, bazıları da halk tarafından seçılmesını uygun goruyorlardı Cumhurbaşkanının yenıden seçılmemesı de genel eğılım halındeydı Buna karşılık, Amerıkan tıpı Başkanlık sıstemı uygulamasına taraftar olan partıler de vardı Hattâ Ergenekon Koylu ve Işçi Partısı, Başbakanlık ıle Cumhurbaşkanlığının tek bır makamda bırleştırılmesını amaçlamıştı.

Tek derecelı ve gızlı seçım, temel ılke halında tum partı programlarında yer tutuyordu Yargının bağımsızlığı ılkesının sık sık yınelenmesı de, adlî mekanızmaların ıktıdarın etkı ve denetımınden çıkması gerektığıne ışaret eden sıyasî partı programlarında yer alan onemlı bır başka konuydu

Bu donemde hemen hıç tartışılmayan bır başka onemlı kuruma ıse, sadece Ergenekon Koylu ve Işçi Partısı ıle Mustakıller Bırlığı adını taşıyan sıyasî kuruluşun programında değınılıyordu Anayasa Mahkemesı Buna mukabıl, bır İkıncı Mechs (Ayan Mechsı) duşuncesıne ancak bazı partı programların da rastlamak mumkundu

Polise Dair

Bazı partılerın polıs/jandarma baskısının kaldırılması yonundekı talepleri ıse, 1946 yılında kurulmuş olan Ergenekon Koylu ve İşçi Partısı tuzuğunde uzun ve ayrıntılı bıçımde şöyle dile getırılmıştı

"Nufus cuzdanlarını uzerınde bulundurmayan (çoğunluğumuz gıbı) kılıksız fakat sâbıkasız vatandaşların taşra karakollarında, hattâ adlî burolarda yurekler acısı zulum gorduğu herkesçe malûmdur Vapurda, trende, taşra yollarında jandarmaların herhangı bır vatandaşı sırf şuphe gıbı boş bır mesnede dayanarak hırpalayabılıyorlar Sokak ortasında bır bekçının bıle, Allah yaratmadan, vatandaşa sılle kufur gırışması olağan ışlerımızdendır Nufus cuzdansız dolaşan bır bedbaht ele duşerse, ıkâmetgâhından adlî, askerî, ıdarî bır ılışığı olup olmadığı bıldırılınceye kadar nezarethanelerde haftalarca surunduruluyor Servet ve ıhtişamın gızledığı bırıncı mevkı veya kamaralarda dosyalar dolusu yazı yazan munevverlerden casusluk şuphe edılmıyor da, gemı ambarlarında, uçuncu mevkılerde kıtap okuyan, yazı yazan, sıyasetten konuşanları akıllı jandarmalarımız casus dıye karakollara goturuyorlar ( ) Halk tabakalarının toplu bulunduğu yerlerde mılî emnıyete bağlı sıvıl polıslerın bazı ahvalde halka dehşet saldığını goruyoruz"

Dış Politika

Bekleneceği gıbı, dış polıtıkada muhalefet partılerının ıktıdar partısınınkınden farklı bır anlayışları yoktu Ama 1947 yılında kurulan Turk Muhafazakâr Partısı, dış polıtıka alanında farklı bır goruşe sahıptı. "Bız, Turk Arap Bırlığı'ne taraftarız Bu federasyonda bırleşmış memleketlerı temsil etmek uzere muşterek bır Mechs kurulacaktır Bu Mechs Federal Devletlerın dıger dunya mılletlerıyle ıktısadî ve sıyasî ve

46 da yapılan bir Demokrat Parti Mitingi

malî muşterek munasebetlerının uzun bır ıstıkbâl ıçın ekonomık, kulturel ve teknık bır şekıl alması ıçın ıcap eden esasları tanzım edecektır''

Toprak Emlâk ve Serbest Teşebbus Partısı, her ne kadar NATO'ya gırılmesını, ''Buyuk Amerıka devletıyle askerî, sıyasî, ıktısadî ıttıfaka dayanan genış bır ışbırlığı'' yapılmasını talep etmekteyse de, aynı zamanda şöyle bır önerıde de bulunuyordu. ''Partı Turkıye'nın dahil olduğu bır Balkanlar Bırlığı'nın vucud bulmasını dunya barışı ıçın elzem sayar. Pakıstan dahil, Orta Doğu ve Doğu İslâm devletlerı arasında yer yer dostluk ve ıttıfaklar yapılarak, Turkıye'nın de dahil olduğu bir Musluman Devletlerı Bırlığı Paktı kurulmasının, bu mılletlerın yuksek menfaatlerıne uygun olacağına ve demokrasının emnıyetı ve mudafaası bakımından böyle bır blokun luzumlu olduğuna ınanıyoruz''

İktisadî ve Malî Mevzular

Butun sıyasî partıler arasında (buna ıktıdar partısı de dahıldı) ıktısadî sıkıntıların uygulana gelmekte olan mudahaleci-devletçi anlayıştan kaynaklandığı yolunda genel bır anlaşma vardı Dolayısıyla tum partı programlarında devletçi tekelcı uygulamaların eleştırıldığını ve devlete aıt ışletme ve muesseselerın özel gırışıme devredılmesının ve özel gırışımın de daha zıyade hımaye edılmesının talep edıldığını okumak şaşırtıcı değıldır Yabancı sermayenın teşvıkı ile dış borç alınması hususuna da bazı partı programlarında yer verılmıştı. Vergilerın ağırlığı ve bır vergı reformu yapılması gereğı, partıler arasında yıne ıttıfakla kabul edılmış bır başka konuydu.

Burokrasının azaltılması ve memur zumresının sayıca azaltılırken kalıte yönunden yukseltılmesı, memur tahakkumunun sona erdırılmesı ortak bır talepti.

Çalışma Hayatı

Toprak Emlâk ve Serbest Teşebbus Partısı, grev hakkını tanıyacağını programına almıştı (30.9.1949). 1947'de kurulan Turk Muhafazakâr Partısı de, sendıkalar kurulmasını talepedıyor, dıger taraftan da, grev ve lokavt hakkını tanıyacağını ılân edıyordu Ergenekon Koylu ve İşçi Partısı, Yalnız Vatan İçin Partısı ve Turk Sosyal Demokrat Partısı de, sendıkal ozgurluklere taraftardı.

Sosyal guvenlığın genışletılmesı, ışsızlıkle mucadele ve ış mahkemelerının kurulması, partı programlarında rastgelınen dıger konulardı

Irkçılık

Sosyal Adalet Partısı. ''Ancak mıllî mudafaamız yalnız Turk ırkından olanlara bırakılır (soyunda yabancı kan bulunanlar harıç)''.

Ergenekon Koylu ve İşçı Partısı '' Ergenekon Kore Yarımadasından Tuna yalılarına kadar uzayan sonsuz bır ulkede yaşayan oz kardeşlerın, elbette ınkâr edemez ( ) Ergenekon, Rusya'da makıne gıbı yaşattırılarak Ruslaştırılmaya zorlanan mılyonlarca Turk varlığının akıbetınden zafer ortaklığının hatırı ıçın bahsedılmedığını medenî bır cesaret ıle Bırleşmış Mılletler ve hur ınsanlar namına teessufu de ınsanî bır vazıfe bılmektedır ( ) Ergenekon Turk koylusunu faşıst ve kor bır mıllıyetçılık ıle gucu yetmez boş emeller peşınde sınırlara koşturup buyuk komşumuz Rusya'ya karşı Turancılık yaparak, onları bel kemığınden kopartmak heyûlâsı ile gocundurup kırdırmayı da cınayetlerın en hâyâsızı sayacak kadar hakıkatın âşığıdır. 16 Ağustos 1944' de devlete bu bakımdan da ımtıhan veren Ergenekon muteşebbısı faşıst Turancılık şaıbesı ıle de lekelenmış değıldır''

Ordu ve Askerlik

Nufusunun önemlı bır kısmını uzun

KADIN HAKLARI

Çiftçi ve Köylü Partisi: "Çiftçi Partisi, Türk kadınını bu kutsî ve kıymetli vazifesi yolunda, vatanî işbaşında hayatımıza saadet tadını veren Türk yuvası reisliğinde memlekete hayat verici meskenin idaresi başında bulunmasını görmek ister. Partimiz bu sebeple de Türk kadınının tahsil almasına ve bilgi edinmesine memnuniyetle ve bunu bir vazife bilerek taraftardır. Zira bir bayan bunu elde edince hakikî bir Türk anası olur ve onun yetiştirdiği nesil memlekete hizmet edebilir (...)

...bir Türk anasının başka işte çalışmasına partimizin muvafakati yoktur. Çünkü, o zaman Türk kadınından beklediğimiz varlık, ümit ettiğimiz hizmetler meydana gelmez, bununla beraber memleketin aldığı durum ve bunun üzerinden yirmi sene geçmiş bulunduğundan, bir bayan hükümet işinde yalnız daktilo, ebe, hastabakıcı, hastahane doğumevi müdiresi, kadın doktoru, kadın dişçisi, muallim, yeni açılacak ana mekteplerinden mezun olarak da ana muallimi olmasını vaziyet itibariyle kabul etmektedir. Buna mukabil mukaddes vazifelerinden ayrıldıkları için kısmen olsun bunu telâfi edebilmek üzere hükümette çalışacak bir bayan devlet millet işine girince bir sene sonra herhalde izdivaç etmek mecburiyeti olmasını istemektedir. Ondan sonra da vazifesine devam etmesine zevcinin muvafakatname vermesi lâzımdır."

Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi: "Devlet dairelerinde yüksek kültürlü bayanlarımızdan gayri hiçbir kadın kullanılmayacaktır. Kızlarımızın iyi anneler olmalarına çalışacağız (...) Devlet hizmetinde serbest meslek erbabından gayri kadın memur kullanmayacağız. Erkeğe nispeten bazı hususlarda daha az metin yaratılan kadınlığın yargıç ve devlet sırlarını bilir siyasî olmalarına asla razı değiliz (...) Kızlarımızın iyi anneler olarak yetiştirilmeleri Ergenekon'un tahakkuk dâvalarındandır."

İslâm Koruma Partisi: "Partice kadın, erkek her bakımdan müsavidir. Ancak, dinî ve millî ahlâkla iyi bir ana kucağında yetişecek çocuktan dolayı kadınlar saygı ve himayeye muhtaçtır."

(Bunlara karşılık, kadın haklarını savunan partiler de yok değildi.)

Türkiye Yükseltme Partisi: "Memleketimizin birçok yerlerindeki bayanlarımızın hürriyetleri henüz verilmemiştir. Yaşadığımız demokrasi devrinde bu haklarının ele alınması vazifemiz başındadır. Kemalist felsefesinin en büyük bir nüvesidir."

DİNE DAİR

Sosyal Adalet Partisi: "Yurttaşların istedikleri dine intisap etmeleri, diledikleri mezhebe girmeleri serbesttir. Yalnız yurdumuzda yaşayan insanların pek çoğu Müslümandırlar. Biz de bu zümreden olduğumuzdan ve dinler içinde zamanımıza uyması, ilim ve felsefe bakımından çok tekemmül etmiş bulunması bakımından İslâmlık himaye edilecek, revaç bulmasına, hurafelerden temizlenmesine çalışılacaktır. Zira insanlar için dinin lüzum ve ehemmiyetine kâni bulunuyoruz."

Arıtma Koruma Partisi: "Dinin hürriyetini, insanlığın mukaddes hakkı ve gidiş yolu hangi yönden olursa olsun inan da ruh eğitiminin iyi bir vasıtası olarak kabul eylediğimizi açıklıyoruz (...) Dini insan ruhunun eğitiminde iyi bir vasıta sayan partimiz, beşer ruhunu inhitata götüren tarikatlara intisaben zümreleşme gibi eklemelerden yaylarak insan çabasının insanlığın kalkınması için daha iyiler ve daha yükselişe yöneltilmesine ve iyilik duygularının devamlı surette uyanık tutarak nefsin süflî isteklerini kırmaya yönelen törenlerini sevgi ve saygı ile karşılar."

(Bayrağı yeşil renkte olan) İslâm Koruma Partisi: "İslâm Koruma Partisi, her türlü siyaset ve siyasî partilerden uzak olarak sırf İslâmların medeniyeti, tesanüdü, menfaati, birbirine sevgi, yardım ve birliği yolunda Türkiye Cumhuriyeti Cemiyetler Kanunu'na göre kurulmuş bir koruma partisidir."

Öz Demokratlar Partisi: "Cemiyet hayatının düzenlenmesinde dinin büyük âmillerinden biri olan partimiz ilkokullarda din derslerinin okutulmasını, İmam Hatip mekteplerinin ihyasını, din âlimleri yetiştirecek üniversite şubelerinin açılmasını zarurî görürüz."

Toprak Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi: "Münevver dindarlığa taraftarız. Ancak din işlerini hükümet işlerine karıştırmayız. Makbul ve müstahsen olan Türk ve Müslüman ananelerine sâdık kalacağız (...) Tefekkür ve ibadet hürriyetine taraftarız (...) Din kitapları ilim dersi olarak İlâhiyat Fakültelerinde okunur. Aile içinde ve ilk ve orta okullarda fazilet ve ahlâk ad ile öğrencilerin ruhunda kutsî ve manevî duygular aşılanmalıdır (...) Parti, muhtelif din ve mezheplere mensup cemaatlerin dinî maksatla teşkilâtlanmasına, Cemiyetler Kanunu'na göre dernekler kurmasına taraftardır. Ve dinî vakıfların bu nevî teşkilâta devredilmesini kabul eder. Bu nevî teşekküllerin siyasetle iştigaline asla cevaz verilmemelidir".

yıllardan beri ilân edilmemiş seferberlik nedeni ile silah altında bulunduran bir ülkede, yeni kurulmakta olan bazı partilerin askerlik süresinin kısaltılması talebini öne almaları anlaşılabilir bir husustur. Ayrıca, daha az sayıda ama teknik bakımdan gelişmiş bir ordu talebi de vardı. Hatta askerlerin ekonomik değeri olan alanlarda çalıştırılması da isteniyordu.

Toprak Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi, "asker ve sivil arasında hukuk bakımından sınıf ve imtiyaz farkı"nın kaldırılmasını ve "irtikâp ve irtişa suçlarından dolayı er, subay ve askerî erkân"ın "dahi sivil mahkemelerde" mahkeme edilmesini istiyordu.

Diğer Konular

Arıtma Koruma Partisi ile Toprak Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi, üniversite özerkliğini talep ediyorlardı. Diğer taraftan, sadece Liberal Demokrat Partisi programında Köy Enstitüleri "hayırlı" bir gelişme olarak geçiyordu.

1940 yılında Millî Korunma Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra kiralar dondurulmuştu. Bu önlem, hızla yükselen enflasyon karşısında dar gelirli kiracıların korunmasına yönelikti.

Enflasyon ile ilgili resmî istatistikler de kiralara yer verilmiyordu. Ev sahipleri kiraları arttırmanın yollarını bulmaya çalışıyorlardı. Hava parası bu yollardan sadece biriydi. Dönemin basın organlarında ev sahiplerinin türlü yollardan kiraları arttırmaya teşebbüs etmelerini kınayan ve kiracıların zor duruma düştüklerinden söz eden çok sayıda haber, yorum ve yazı çıkıyordu. Mahkemelerin iş yükü, ev sahibi-kiracı dâvaları nedeni ile bir hayli artmıştı. Zaman zaman insafsız ev sahipleri basında teşhir ediliyordu (Hatta teşhir edilenler arasında, kirasını gayri kanunî yollarla arttırmak isteyen ve bu nedenle de Millî Korunma Kanunu gereğince hakkında dâva açılan ve mahkûm olan Hukuk Fakültesi'nden bir profesöre dahi rastlamak mümkündü).

Ancak bu görüntünün gerçeğin sadece bir yönü olduğu anlaşılıyor. 1949 yılında kurulan Toprak Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi'nin temel amacı, ev sahiplerinin mağduriyetine bir son verilmesini sağlamaktı. Ev sahiplerine göre, herşeyin fiyatı artarken, kiraların dondurulması adaletsiz bir uygulamaydı.

Dönemin sosyal hayatını tanımak bakımından (son olarak) dikkatimizi çeken bir husus da bütün partilerin programlarında yer alan bir başka ortak noktadır: Dilencilikle mücadele edilmesi.

Osmanlı Basınında Serbest Piyasa Ekonomisi ve Ahmet Midhat Efendi

NECDET KURDAKUL

Giriş

1863 YILINDAN itibaren gazete, dergi ve kitaplarda ekonomi uzerine yazılan çeşitli makaleler -anayasal konularda olduğu gibi- İmparatorluğun Türk kesiminde de kamuoyu oluşmasına yardımcı olmuştur.

Nitekim, 1890 yıllarına doğru, ozellikle gazetelerde, yalnız "Serbest Pazar Ekonomisi"nde değil, "yabancı sermaye" ve yabancılara tanınmak istenen ayrıcalıklar (imtiyazlar) uzerinde de oldukça bilgili, fakat sert tartışmalara rastlıyoruz.

Yalnız bu konularda tartışmaların zamanlaması bakımından dikkatimizi çeken nokta şudur: 1881 Tarihli meşhur Muharrem Kararnamesinin kabulune basında karşı çıkmak şoyle dursun bunun Abdulhamit'in başarısına ornek gosterilerek, alkışlanmış olmasına karşılık, kararname hakkında gazetesinde hiçbir şey yazmamış olan Ahmet Midhat Efendi'nin 1889 yılında giriştiği tartışmalarla "Serbest Pazar Ekonomisi" ve diğer ulusal varlığımıza ters duşen konularda gerçek bir milliyetçi gorunumde olmasıdır; ve bu tarihten sonra da basında aynı konularda zaman zaman tartışmaların devamını goruyoruz.

Ahmet Mithat Efendi'nin Tartışmaları

1- (Hakikat) Gazetesi'nin, hukumetin kabul ettiği "Patent vergisi" lehinde yayınladığı bir makaleye, Beyoğlu'nda çıkan (Levant-Herald) gazetesinde verilen yanıt tartışmaların başlangıcı olmuştur. Bu yanıtta "Patent vergisi" aleyhine surulen goruş, şoyle idi:

"... herhalde ekonomi politik hususunda Osmanlıların bilgisi dahi, dahilî sanayilerindeki usûl ve kaideleri gibi, bu derecelerde kohne olması esef vericidir. Dahilî sanayi mâmulâtını daha bahalı olarak satın almak; yabancı mallar daha ucuz olsa da satın almamak meselesi milletleri daha ziyade refaha sahip kılacağı duşuncesindeki hata çok zamanlardan beri tanınmıştır."

(Tercumân-ı Hakikat) gazetesinin 30.5.1889 gun ve 3288 No.lu sayısında naklen yayınlanan yukarıdaki duşuncenin İstanbul kamuoyunda bir hayli tepki yarattığı anlaşılmaktadır. Bunu; (Hakikat), (Tercumân-ı Hakikat) ve İstanbul Ticaret Odası'nın haftalık (Ticaret) gazetelerindeki yazılardan oğreniyoruz.

Özellikle (Tercumân-ı Hakikat)'da gorulen ve ismi açıklanmayan bir okuyucuya âit iki mektupla, bu mektuplara gazetenin sahibi Ahmet Midhat Efendi'nin yanıtları pek ilginçtir.

Sozkonusu mektup ve yanıtlar "servet-i umumiyenin muhafazası" başlıklı makalede açıklanmaktadır: "Devletin koymuş olduğu, Patent vergisini, yabancılar odememektedirler. Bundan muteessir olan bir Osmanlı, gazetemize gonderdiği mektubunda şoyle diyor; yabancıların bizim memleketimizde serbestçe ticaret yapmakta oldukları halde bu yasal vergiyi odemek istememelerine karşılık bizim de yabancılarla alış-verişimizi kesmemiz gerekmektedir."

(Levant-Herald) gazetesi, yukarıda sozu geçen makalesinde; "Patent ve gumruk resimlerinin Prusya Kralı Frederich'in bir icadı olup artık geçerliğini kaybettiğini ileri surerek himaye sistemine kesinlikle karşı çıkmıştı. Serbest Piyasa yanlısı bu gazeteye (Tercumân-ı Hakikat) de "servet-i umumiyenin muhafazası", (Levant-Heral)de "izahat"; (Ticaret) gazetesinde de yayınlanan "serbestî-i mubadele mi, yoksa himâyetkârlık mı?" başlıklarını taşıyan makalelerle yanıtlar verilmiştir.[1]

2- İşte; Beyoğlu gazetesiyle Osmanlı gazeteleri arasındaki yazışma bu noktaya gelince, araya (Sabah) gazetesinin de karıştığını goruyoruz: (M.A.H.) rumuzlu okuyucunun duşuncelerine katılmadığını ifa eden (Sabah) da çıkan ik iki yazının muşterek başlığı "Mensucât-ı Dahiliye"dir.[2]

İlk yazıda; dahilî gumruklerin pamuk, yun ve ipek ipliği ve mensucat uzerinde kaldırılması nedeniyle yerli uretimin artacağı benimsenmişti. Ancak, deniliyordu, makalede; "hukûmetin dahilî mensucat hakkındaki teşviklerine karşılık biz de kendi malımıza rağbet etmeliyiz."

İkinci makalenin baştarafı da tamamiyle (Tercumân-ı Hakikat)i destekler içerikteydi.

3- (M.A.H.), yukarıda sozu edilen iki makalesindeki goruşlerine rağmen, (Sabah)ta yayınlanan bir başka yazısında, bu goruşlere karşıt gorunen şoyle bir cumle kullanmıştı:

"Habb-ı memleket her hususta câri olsa bile paraya taalluk eden mevât hakkında omurlu olamaz."[3]

Yazar; kullandığı bu cumlesinden sonra da yerlimalı kullanımı uzerindeki eski duşuncesini şoyle tashih etmektedir.

"Yeniden bez fabrikalarının açılmasına engel halkın yabancı mallarına olan meyli gosterilmiştir ki, hakikat halde engel, memleketimiz halkının yabancılar kadar ucuz, veyahut onlar kadar iyi ve guzel kaliteli eşya uretmemelerinden ileri gelmektedir."

Ahmet Mithat Efendi'yi Coşturan Cümle

(M.A.H.) ile Bâbıâli'nin Buyuk Efendisi arasında çıkan tartışmanın temel noktası; okuyucunun yukarıya aldığımız sozleriydi. Yâni, (Tercumân-ı Hakikat); her vatanseverin yerlimalı kullanması fikrindeydi. (M.A.H.) ise; vatandaşın yerlimalı kullanabilmesi için, yerli sermâyecinin hiç değilse Batı mamûlleri kadar ucuz ve kaliteli mal uretmesi gerektiği duşuncesinde bulunuyordu. Bunun için, memleket severlik her hususta başta olmakla beraber, paraya dayanan işlerde bu tur şovenlik işe yaramaz, demek istemişti.

Bu duşunceler uzerine, Ahmet Midhat Efendi; "Muhabbet-i Osmaniye" başlıklı makalesinde (Sabah)a çok şiddetli bir yanıt verdi:

"Habb-ı memleket (memleket severlik) her şeyde câri olabildiği halde yalnız para meselesinde olamıyacağı fik-

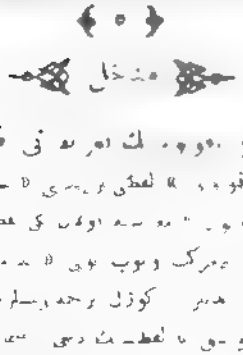

Ahmet Midhat Efendi'nin Ekonomi Politik kitabının ilk sayfası

rında güyâ (fikir arkasında koşmak) olacak olursak ikî cebimizde beş para kalmadığı zamanın pek yakında göreceğimize şüphe edilmesi. Zâten kaldı mı? Hani ya! O eski çiftlerimiz (çiftlikle rimiz) nerede? Bundan elli sene evvel kî millî servetî şimdi nasıl aradığımızı gençlerden sormamalı! Yetmişine varmış olan cihandidelerden sormalı.

"Gerek paramızı, gerek muhabbetimizi, husn u hamiyyetimizi, her şeyi, birbirimizden esirgemiyerek bunların tamamiyle esirgenmesi lâzım olan tarafa karşı fikirbirliğinde bulunacak olursak, işte bizim için liberpansörluk, materyalistlik, filozofluk yemi fikirlilik gibi yeni kavramların tümü bu süretle husûle gelmiş olur. Münâsebât-ı insâniye, nev'i beşeri umûmen yekdiğerine rabteliyorsa, münâsebât-ı vataniye bir vatan evlâdı için, bir de ikinci râbıta hukmünde bulunduğundan umum nev'i beşeri sevdiği halde kendi vatandaşlarını elbette daha ziyâde sever. Hakikaten mevcut olan bu muhabbetin husn u muhafaza ve tezyîde himmet eylemek, işte muhabbet-i Osmaniye, dediğimiz matlabı ifhâm (anlatmak) etmiş oluruz kî, bizim için selâmet bunda olduğuna, ve hem de yalnız mamûlât-ı dâhiliyece değil, ta efkâr-ı siyâsiyeye varıncaya kadar, her şeyce selâmetin bu nokta üzerinde bulunacağına asla şüphe etmemelidir."[4]

Her iki yazar arasındaki tartışmanın bu şekilde başlamış olması, sonucunun pek şiddetli geçeceğine işaret idi. Nitekim, (M.A.H.)'nın yine (Sabah)a göndermiş olduğu yanıtı aynen yayınlanmıştı.[5]

Bu yanıtında (M.A.H.), Ahmet Midhat Efendi'yi ekonomi politik kurallarından habersiz olmakla kötüleyerek şöyle diyordu.

"Bundan dört ay önce yazdığımız, benim de bundan evvelki makalemde işaret ettiğim görüşlerimizin ekonomi politik kurallarına aykırı olduğu yalnız karşı gazetelerince değil, âlemce müsellemdir. Hatta o derece müsellemdir kî, ekonomi politikten zerrece bilgileri olanlar ıtıraza bile şayan görmeyip yalnız gülmekle iktifa ederler.

"Osmanlı matbuatının dahilî mensucatı bir ağızdan himaye etmeleri, muhibb-i vatan olanların cümlesini kendilerine hürmette mecbûr ederler. Hakikat halde gazetelerden beklenilen hususlar da bunlardan ibaret olmakla Osmanlı matbuatı sayg ıyla karşılanacak bir vazîfe ifade etmiş oluyor. Fakat ifademize nazaran (Tercümân-ı Hakikat)ın dediği gibi öyle her mesele basının kabul ve beğenisiyle hemen umumun fikri haline giremez. İşte, dahilî mensucat da bu gibidir kî, makalenin aşağıdaki kısımları bunu pek güzel isbat edecektir."

4. Nihayet (M.A.H.), doğrudan (Tercümân-ı Hakikat)e, bir yazı göndermiyordu.

"Bir mesele-i ekonomikiye" başlıklı makalesinde yazar, Ahmet Midhat Efendi'nin, Habb-ı vatan üzerindeki yazısını sözkonusu ederek, "Tesadüf bu ya! Bu makale benim (Sabah)a yazdığım bir mensucat-ı dahiliye hakkında yazımda bulunan, habb-ı memleket her hususta carî olsa bile paraya taallûk eden hususlar hakkında carî olamaz, fıkrasına mustenitimiş. Bu tenkîdi hayretle okudum.

"Makale sahibi olan zâtın ilm-i servet bilmediği, ilm-i servet'e azıcık âşina olanlarca pek mübalâgasız olarak söylerim kî açık havada güneşten daha belirli olmakla bunu isbata çalışmak boş bir şey ise de, esas maksat menfaat-ı umumiyeye taalluk ettiği ve bir de (orman taşlamak) kabilinden bir makaleye cevap vermemek her ne kadar mâlûm ise de" diyerek, esas konuya geçmektedir.

Memleket içinde Avrupa mamulleri gibi ucuz ve güzel üretim olmadıkça ıttılâlât yapılacağı ve bunun da yerinde bir ekonomi politika olduğunu tekrarlayan makale sahibi yine sözü "Habb-ı memleket"e getirdikten sonra yazısını şöyle bitiriyordu.

"Mâdem kî, dışarıya çıkan para karşılığı eşya giriyor, ve giren eşya da bunun hammaddesi, imal masrafı ve muteaddit vergilerden başka bir şey hasıl değildir, demek kî verilen servet kî, paradır gerekli eşya-kî, servettir memlekete akıyor demektir.

"Bundan kim zararlı çıkar?

"Yoksa Midhad Efendi, servet (ekonomi) dersi almadan evvel giden para bir daha içeriye gelmez mi farzediyorlar? Eğer böyle ise ne büyük gaflet! Hiç düşünmemişler mi idi kî, her dâim böyle para çıksa pekâlâ zamanda Osmanlı memleketlerinde para kalmaz!

"Bendeniz de, sizin tashihinizi kabul etmiyerek, derim kî, Habb-ı memleket her hususta carî olsa bile paraya taallûk eden mevât hakkında mer'î (geçerli) olmaz."

(Tercumân-ı Hakikat)de yayınlanan bu mektubun altında, Midhat Efendi, yazı sahibine; "uslûbunuzdan pek genç olduğunuz anlaşılıyor. Yaşınız ilerledikçe bu tür uslûptan vaz geçersiniz, yok eğer bir zamanların ağız kalabalığı ile hasmı dize getirmeyi hüner sayanlar dansanız o modaların geçmiş olduğunu anladığımız zaman yine (mütedil lisana) tenezzul buyurursunuz" diyerek alaylı ve biraz da kırgın yanıt vererek, şöyle devam etmişti.

"Ahmet Midhat'ın neleri bilip neleri bilmediği sizce ehemmiyet getirmemelidir.

"Sizden şunu rica edeceğiz kî, bu dahilî sanayi ve servet-i umumiye meselesi bundan on sene evvel yine meydana çıkmış idi. O zamanlar bizde ekonomi politik pek de bilinmediğinden kalem sahiplerimizden bazıları bile gümrük resmini vâridat sanarak memleketimize ithal olunan eşyanın ihracattan fazla olmasında hiçbir kötülük görmüyorlardı. Tarafımdan (Ekonomi Politik) namiyle bir kitap neşrolundu. 191 sahifeden ibaret muhtasar bir şey ise de yazıları pek küçük olduğundan hayli mevzuları ihtiva etmektedir. Şimdi sizi yanıltan konuları orada bulursunuz. Bu kitabı okuduktan sonra tartışmamız hakkında ne fikir peydâ edecek olursanız, ağız kalabalığı ve lüzumsuz inatçılıktan uzak olarak, yalnız gerçek olanı bulmak gayretiyle düşüncelerimizi bize yazmanızı bekleriz. Biz de diyeceklerimizi ona göre deriz."[6]

5. (M.A.H.)'nın, Ahmet Midhat Efendi'nin yukarıya alınan kısa yanıtına bir cevap verdiğini, gazetenin (3460)'ıncı sayısında çıkan "ekonomi meselesine dair muhabere-i münâzara" başlıklı makaleden anlıyoruz.[7]

"Dahilî sanayiin inkişafından doğan meselede (Sabah) gazetesiyle bize karşı olan (M.A.H.) Efendi bir cevapnâme göndermiştir. Önceki mukabelemizde kendisine rica eylediğimiz şeyi henüz yapmamış oldukları cihetle bu cevaplarını bahsin mütemmimi adedemeyiz. Tamamını da konu dışında göremeyiz. Belki kendilerinden rica ettiğimiz ikinci makaleye neden dolayı ihtiyaç olduğunu bir kat daha tavzihe medâr olabileceğinden, bazı fıkralarının aşağıda gösterilerek bunlara cevap vermek arzusuna düştük."

Ahmet Midhat Efendi, bu girişten sonra, uzun makalesinde, karşı tarafın temas ettiği birçok noktaları birer bi-

Ahmet Midhat Efendi

rer yanıtlamaktadır. Fakat, bundan sonra yazışma devam etmemiştir.

Ancak, A. Midhat Efendi, konu üzerinde durmakta devam ederek, gazetesinin 24 Aralık 1889 günlü sayısından itibaren yayımladığı sekiz adet mektuptan oluşan bir iktısat kitabı ortaya çıkmıştır.

6. Hal'ul Ukad

"Düğümü çözmek" anlamına gelen bu yapıt, önsözüyle, zamanın yüksek öğrenim gençliğine adanmıştır. Bu konuda şöyle denilıyor:

"Mekteplilere

"Efendım

"Mahiyat ve taktırat ı ulûma dair ahbabdan bir zâta yazdığım birkaç mektubu namınıza (Hediye) etmeklığıme mu saademizle beraber kabulunu de rica ederim. (Padışahımızın sayesinde) tahsılıyle meşgul olduğunuz funundan bir çoklarının mahiyetlerını, kadirlerını meydana çıkarmak hususunda (içlerını dışlarına çevirmek yorumlamak) tabı rını bile tecvız ettırebilecek olan nice tavzıhat ve mülâhazat sızın için nef'ı küllîyi mucip olacağını ümit ederim.

"İşte size bir (kıraat ı fenniye) kı em sâlı Osmanlıca olarak henuz yazılmamış olduğunu elbette teslım eylersınız."

Sözkonusu bu sekız mektubun içerdığı konuların çoğu iktısat tarihine dair ve yazar, milletlerarası ticarette serbestlığın değil, İngiltere'de bile himayecılığın geçerlı olduğunu ısbata çalışmıştır. Sekızıncı mektubunun son kısmında onun bu çabası, butun açıklığı ile meydana çıkar:

"Halbukı İngiltere devletı Adam Smith'in serbestı ı ticaret dusturuna uymak şöyle dursun birçok cihetlerden hımâye usûlunu bile ıltızamdadır. Ezcumle, şeker fabrikalarına muavenet olmak ıçın ıthal edilen şekerden yuksekçe vergi alınır. İhraç edilen şekerler için de fabrikalara pırım verilir. Adam Smith'in mubadelede mutlak serbestıyet fıkrını bugunku gunde Avrupaca kabul edile bilecek ne bir devlet ne bir mıllet yoktur. Hergun gazetelerde gorduğumuz sanayının hımâyesi, ticaretın muhafazası ve nâ hoşnudi'î amele (işçi kıpırdanmaları) vesaır mevzular bunu mueyyeddir (bunu takvıye eder)."

Sonuç

Gerek yukarılara alınan gerekse konu ile ılgılı eskı ve yenı yazılarının tumunden çıkan anlam, A. Midhat Efendı'nın, milletlerarası serbest ticarete çıkışının nedenleri, kayıtsız şartsız olmadığıdır.

a. Ona göre liberalizmin serbest ticaret ılkesıne karşı çıkışının ılk nedenı, milletlerarası sanayileşmede ve zenginlikte eşıtlık bulunmamasıdır.

b. İkıncı neden ise şudur: Himayesız temı; bir toplumu oluşturan halkın sanayide, tarımda, ticarette yatırımlara parak kuvvetlenmesı için zorunludur.

Ona göre, bireylerin zenginlığı devletın zenginlığı demektır. Bunun ıçın de, milletlerarası serbest ticaret ve yabancı sermayeye karşı çıkmak muhakkak gereklıdır.

A. Midhat Efendı'nın bu ıkı hareket noktasının ıktısadî liberalizmin esasta ıhtıva eden serbest pıyâsa ve serbest rekabet ılkelerıne karşı olmadığını gösterır. O, liberal ıktısadın, İmparatorluk sınırları içinde uygulanması taraftarıdır. Ancak, yabancı emtıaya ve sermayeye karşı kesın gumruk duvarları örmek kaydıyle her turlu ayrıcalıkları yabancılara tanımamak bılıncıyle [8] □

a. *Tercüman-ı Hakikat*. Hakikat gazetesinden naklen, Ta. 28.5.889 No. 3288; servet-ı umumiyenin muhafazası"; Ta. 5.6.1889 No. 3292, Levanti Herald'a izahat 8.6.1889 No. 3295, serbest-i mubadele mi No. 3296.

b. İst. Ticaret odası gazetesi. Serbest-i mubadele ve himâye-i sûnâ'iye. Sabah gazetesinin 3 Receb 1308 Ta. ve 563 sayısında naklen.]

[2] a. *Sabah Gazetesi*. Mensucât-ı dahiliye (yazan M.A.H.) Ta. 10 Rebiülâhir 1307 No. 97. b. 21 Rebiülâhir 1307 No. 107. c. Tercüman-ı Hakikat'e yanıt: 'aynen varaka' yazarı M.A.H.] Ta. 27 Rebiülâhir 1307 No. 113.

[3] *Sabah gazetesi*. Ta. 21 Rebiülâhir 1307 No. 107.

[4] *Tercüman-ı Hakikat*. Ta. 17.12.1889 No. 3456.

[5] *Sabah*. Ta. 27 Rebiülâhir 1307 No. 113.

[6] *Tercüman-ı Hakikat*. Bir mesele-i ekonomikiye, Ta. 8.12.889 No. 3457.

[7] *Tercüman-ı Hakikat*, Ta. 21.12.889 No. 3460.

[8] *Tarih ve Toplum*"un Mart 1990 anılı sayısında yayımlanan ekonomi kitaplarının tesisine bence pek önemli olan bir çevriyi ilâve etmeyi gözden kaçırmışım. Yapı: *Muhtasar-ı mir'at-ı servet* 1890 *tercüme eden* (Frans zcasında-ash: İngilizce) A. Rafi. Mütercim önsözünde şöyle diyor:

"Acizleri bu risâleyi mütelifinin fikrini nazarı itibara almaksızın memleketimizde serbesti-i mubadeye dair bahisler edilmeye başlandığı bir zamanda tercüme ediyorum.

'Dahilen serbesti-i ticaret ve mubadele lâzım değil elzemdir. Fakat yabancı emtia hakkında serbesti-i mubadele hususunda epeyce düşünmelidir." *Tercüman-ı Hakikat*. Ta. 5.6.1890 No. 3598.

Bir "Tahkik" ve Vatan Bilincinin Dönüşümü

SULEYMAN SEYFİ ÖĞUN

77 yıl once yapılan bır ankete verilen yanıtlar, Vatan Sevgısı'nın o zaman nasıl temellendırıldığını gosterıyor. Acaba bugun sorulsa, "Vatan-Millet-Sakarya"*nın yerıne ne koyardık?*

TÜRK YURDU Dergısının 1913 yılın da çıkan 25 sayısında "İçtıma ve Sıyaset" koşesinde, Mehmed Alı Tevfık ımzalı ılgınç bır makale yayınlanmıştır "Yıne Manevi Yurt" başlığını taşıyan makalenın ılgınçlığı, mıllıyetçılığın temel kavramlarından bırı olan "Vatan" kavramının ozellıkle gençler uzerınde ne gıbı bır etkı yarattığını, gozlemsel verılere dayalı olarak tartışma sıdır.

Mehmed Alı Tevfik'ın makalesı, Selânık'te yayınlanan "Yeni Felsefe" Mecmuasının yaptığı bır "tahkık"e gönderılen cevaplardan 42 tanesının degerlendırılmesıne dayanmaktadır An ketın içerdığı sorular, oldukça basıt formule edılmıştır· "Vatanınızı seviyor musunuz? Seviyorsanız nıçın? Sevmıyorsanız nıçın?" Bu sorulara gelen cevaplardan bazıları şoyle sıralanmaktadır·

"Vatanımı severım, çunku gozlerımın ılk ımtıdat ettığı sahadır."

"Vatanımı severım, çunku muhabbetım ezelıdır"

"Vatanımı seviyorum, çunku evvelâ menfaatim bunu icap ediyor Saniyen Turk olarak doğmuşum, dınıme, mıl letıme, ınsanıyete hizmet edebılmek ıçın ıse Musluman Turkler arasında çalışmalıyım. Salısen, eğer vatanım batarsa Turkluk ve Muslumanlık yetım kalacaktır Ben buna meydan vermemeyi kendımın yetım kalmamaklığımı temin ıçın ısterım"

"Çunku ızzet i nefsım var Vatanım, mıllıyetım düçar i hucûm olmasa ıdı belkı bu kadar sevmezdım."

"Çunku hıçbır alâka i maddıyem olmasa dahi bir hıs i tabî bana vatanımı seymeyi emreder"

"Çunkû arzum ve temennım Osmanlılığın teâlı ve terakkısı ve ılelebed pâyıdâr olmasıdır Halbukı vatan olmaz ve ona karşı bızler muhabbet beslemez ve terakkısı ıçın sarf i mesâi etmez ısek Osmanlılık mahvolur"

"Çunku vatan mâder i umumîdir, ve buyuk babalarımız, buyuk vâlıdelerımız hep bu toprağın sinesinde medfundur"

"Çunku orada teneffus edıyorum ve ecdadımın mezarı da oradadır"

"Çunku ben bu toprakta doğdum ve bu toprakta buyudum Hem Kemal Bey'ın şu parçasını hıçbır zaman unutmayacağım·

Bu vatandır dağıtan âleme ılm u ebedı

Çunku onun sâyesinde bugunku hale geldım

Çunku yaşamaklığıma sebep olan vatandır

Çunku benı doğuran ana, benı buyuten âğuştur

Çunku bana ınsanıyetı, her şeyı öğretti, benı bu hâle o sevkettı·

Yazar, daha sonra bu cevaplarda içerılen temaları sınıflandırmaktadır Buna göre

" Ezelı muhabbet 1
Dın ve ırkın bek'asi arzusu 2
Menfaat 2
Tevellut edılen yere merbudıyet 1
Çunku ben ınsanıyete ancak bu Turk Musluman muhıtı ıçınde hizmet edebılırım 1
Hurrıyet ve ıstıklâlım ancak vatanla kaımdır 1
Mıllî ve şahsî ızzet i nefs 3
Çunku aılemın ve benım yurdumuz meskenımızdır 1
- Çunku vatanımın saadet halını ısterim Bu da onu sevmekle olur. 1
Hıs i tabî ve vıcdanî 3
Ecdadımın ve benım mevlıd ve

medfenim vatandır 8
Çunku beni yetiştiren odur !
Çunku benliğimi ihdâ ediyor !
Vatan, milletdaşlar ve onların içtimaiyat ve saadetlerinin bek'asi için sevilir !
Çunku kalbimde vatanıma hiss-i şukran var !
Çunku guzeldir !
Rabıta-i maddiye ve mâneviye !
Ecdada ve Turkluğe merbudiyet !
Çunku felâket içindedir !
Çunku kuçuk vatanım buyuk vatan içindedir !
Irkî ve manevî karabet !
Mefahir-i tarihiyeye merbudiyet 3[2]

Tahkik'e gonderilen cevaplardan ikisi "Vatanımı sevmiyorum" demiş. Diğer uç kâarı ise, hiçbir sebep gosterme mıştır.

Yazarın tahkik sonuçlarına ilişkin değerlendirmeleri son derece kotumserdir.

" *Yukardaki cevapları nikbinlikle karşılamak kabil değildir. Filhakika bir çoğu gençliğin kısm-i munevverine mensup 42 zattan en çok 3'u mefahir-i tarihiyeyi vatan muhabbetine esas ittihâz etmiş, diğerleri vatanperverliği gayet ıptidaî sebeplerle izah etmek istemişlerdir. Eğer bu rakamlar bir tenasup teşkiline salih ise gençlerimizin ancak % 7'si vatan fikri ile meşbûdur denilebilir. Bir tarafta vatan ile istihza edenler, diğer tarafta onu hiç bilmeyenler duruyor. Mânevî yurt mefkûresi tâbileri bu iki kutle arasında gaib olacak kadar azdır. Trablus ilhâkından daha matemli daha oldurucu hakikat* "

Mehmed Ali Tevfik daha sonra "Vatan" kavramının ruhsal anlamı uzerinde durmaktadır.

" *Bundan yirmi asır evvel yaşayanlar için vatan, memleketlerinin taşı ve toprağından ibaret idi. Hâlâ tevlid edilen yere şuursuz bir muhabbet ve merbudiyet besleniyor. Fakat bugun asıl manâsı ile vatan denilen ulvî hiss-i usulî (metodik) bir terbiye ile telkin edilen bir mefhum, bir mefkûre, bir duşuncedir. Bugun, vatan maddilikten çıkmış, sırf mânevî bir mahiyet iktisabetmiştir. Trablus'da bayrağın namusu için kan döken, cerihalarını bir nişane-i iftihar addeden bir zâbit, bu fedakârlığı Turkiye'nin taşına toprağına değil, mefâhir-i mâziyesine, tarihine, eski şan ve şerefine merbut olduğu için yapıyor. Enver Bey'den necip kullarını duşmana karşı teslih eden sebepleri sorunuz, muhakkak şu cevabı alacaksınız. Ben Mithad Paşaları, Namık Kemalleri, Selim-i Sâlisleri, Abdulhâk Hamidleri yetiştiren bir kavmin mahvedilmesine râzı olamam. Ben muhteşem bir tarihi o kadar kahramanlık, maalî perverlik numuneleri ile dolmuş sahifeleri yırttıramam. Ben asil, şeci ve faziletkâr babaların vucutlarını setreden bir toprağı, duşmanın çiğnemesine musaade edemem* "[4]

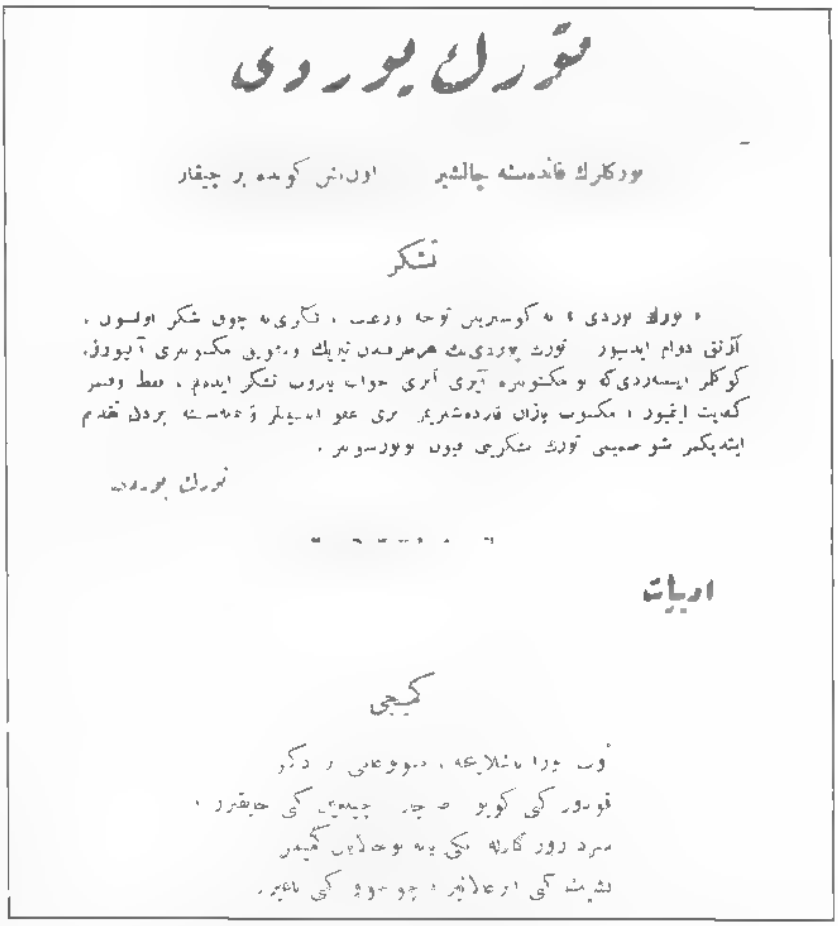

Türk Yurdu dergisinin birinci cildinin 2. sayısının ilk sayfası

Yazar eksıklığını duyduğu vatan bilincinin sağlanması için şu onerilerde bulunmaktadır.

" *Butun vahameti ile karşımıza çıkan vatansızlık tehlikesini izale için ne yapmalı? Bu endişeâver suale karşı, cevap olarak, duşuncelerimi işte birer birer soyluyorum. Tegaddi için gıdaya nasıl ihtiyaç varsa, vatanperver olmak için de vatana ihtiyaç vardır. Mâdem ki bizde vatan olmadığı bir hakikattir, bir vatan icad edelim* "[5]

Bir vatan nasıl icad edilir sorusuna karşı Mehmed Ali Tevfik, şu cevabı getirmektedir.

" *Vatan yapmak için mefâhir-i tarihiyeyi butun şâşaası ile meydana çıkarmak, sonra turâb-ı nisyân altından çıkarılan bedîî heykelleri aydınlık meşherlerde, kitaplarda teşhir etmek kâfidir* "[6]

Mehmed Ali Tevfik'in makalesi, Turk siyasal duşuncesinde Namık Kemal'de Turkçulere "vatan" kavramının nasıl radikal bir anlam değişimine uğradığını gostermesi bakımından ilginç tir. Tahkik'e verilen cevaplardan sadece bir tanesi "vatanperverlik" anlayışını "hurriyet" gibi soyut bir değere dayandırmaktadır. Bu cevabın Yazarca makbul sayılmaması, anlam değişikliğinin boyutları hakkında yeterince fikir verebilmektedir. Şurası muhakkak ki, sozkonusu tahkik, eğer sağ olup elıne geçse idi, Namık Kemal tarafından bambaşka bir gozle değerlendirilecekti. □

[1] Mehmed Ali Tevfik, "Yine Manevî Yurt", *Turk Yurdu*, Cilt II, Sayı 25, 1913, s. 7-8.
[2] Aynı makale, s. 8.
[3] Aynı makale, s. 9.
[4] Aynı makale, s. 10.
[5] Aynı makale, s. 9.
[6] Aynı makale, s. 10.

BİR MARŞ

T D K

KURULTAY MARŞI

Gözün aydın Türk oğlu açıldı benlik yolu
Ey bu yolun yolcusu artık sana ne mutlu
Atatürk çocukları dine el bastırmaz
Kurultay buşguları dilme dil kattırmaz

Selâm sana Kurultay yeni doğan tolunay
Selâm sana Atatürk bizden sana bin okkay

Bir ki tarih ile dil benliğin damgasıdır
İçi dışı gösteren bir kılık ayasıdır
Bu çarkıdan doğacak öz Türkliğe yom olcay
Özge dilden öz dili kurtaracak Kurultay

Selâm sana Kurultay yeni doğan tolunay
Selâm sana Atatürk bizden sana bin okkay

Dr. Hilmi OYTAÇ

KURULTAY MARŞI

Dr. Hilmi OYTAÇ
Malatya Mebusu

Mahkem
Karlo d'Alpi o Kapoçelli

KURULTAY MARŞI

YAZAN: MALATYA MEBUSU
Dr. HİLMİ OYTAÇ

BESTELEYEN:
KARLO d'ALPİNO KAPOÇELLİ

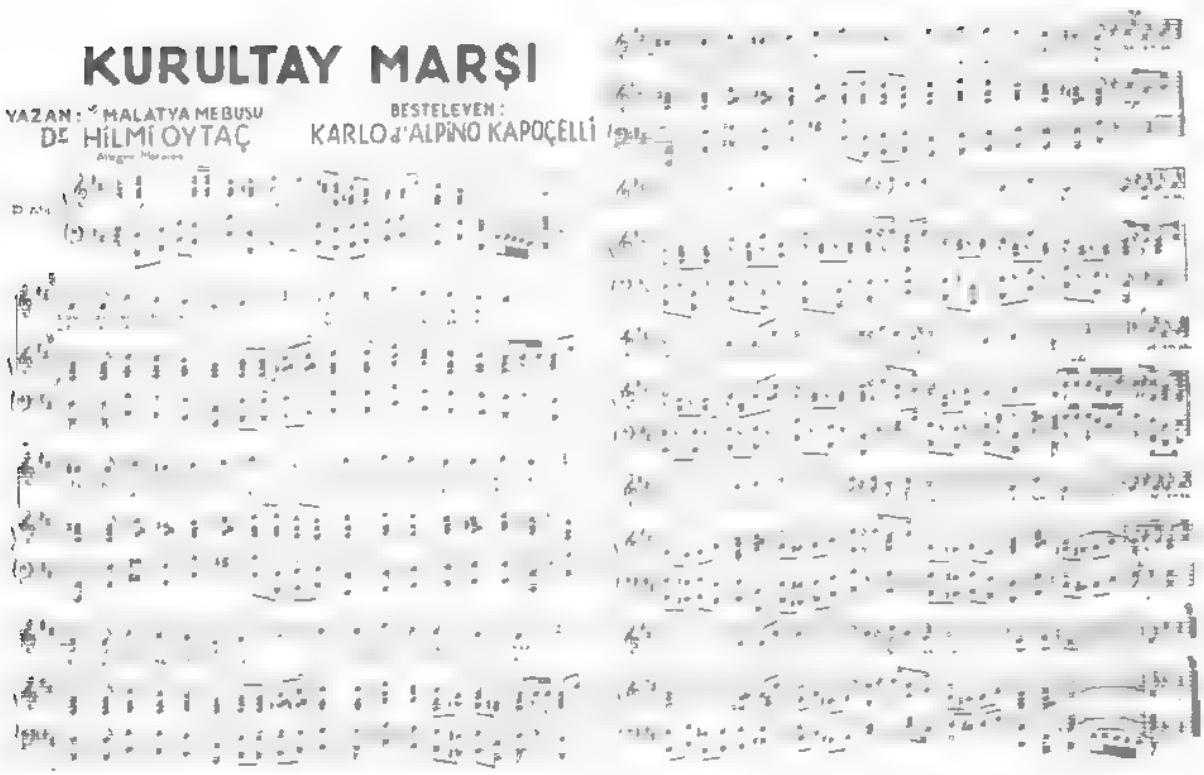

Küçük Ayasofya Çevresinin Tarihsel Topografyasına Katkılar

UĞUR TANYEL

Bizans'tan Osmanlı'ya geçişte, Eski İstanbul'un bu güneydoğu köşesi hakkında bilinenler hayli eksik ve bulanık. Elimizdeki yazı, Fatih döneminden kalma belgelerden yararlanarak yörenin mekânsal yerleşimine ışık tutuyor.

BUGÜNKÜ Kuçuk Ayasofya Camisi'ni merkez alan kent parçasının Bizans ve kısmen de Osmanlı donemindeki tarihsel topografyası bazı belirsizlikler gostermekte, ustelik, yore hakkında bilinenlerin bir bolumu de onemlice yanlışlar içermektedir. Bu çalışmada Topkapı Sarayı Muzesi Arşivi'nde bulunan birkaç belgeye ve yerinde yapılan alan araştırmasına dayanılarak sozkonusu yanlışlar duzeltilmeye, yoreye ilişkin kimi bilinmezler aydınlatılmaya ve bazı yeni bilgiler ortaya konmaya çalışılmaktadır. Ancak, eldeki verilerin yetersizliğinden oturu, bu alanın tarihsel evriminin eksiksiz bir panoraması çizilmeyecektir. Óte yandan, bugune dek bilinegelenlerin ve ozellikle de bunlardan yanlış olduğu konusunda bir veriye rastlanılmayanların bir kez daha yinelenmesine gerek gorulmediği için bir genel gorunumu çizme olanağı zaten yoktur.

"Kuçuk Ayasofya Çevresi" biçimindeki ifade bir kent parçasını tanımlamak için yetersizdir ve inceleme alanının sınırları daha belirgin çizilmelidir. Kuçuk Ayasofya'yı merkez alan bolge, kabaca kuzeyde hipodromun sphendonesi doğuda Buyuk Saray'ın uzerinde konumlandığı alan, guneyde Marmara Denizi ve Batıda da Kadırga Limanı'yla sınırlanmıştır. Sozkonusu sınırlardan konumu en az bilineni doğu yonundekidir. Çunku, Buyuk Saray'ın, Bukoleon Sarayı'nın ve Iustinianos doneminde onlara eklenen Hormisdas Sarayı'nın kesin yayılma alanları ile Petros ve Paulos Kilisesi'nin yeri[1] meçhuldur. Dolayısıyla Mamboury'nin 1932 tarihli planı[2] ile W.Muller-Wiener'in buyuk oranda ona dayanan, ama 1935-38 kazılarının sonuçlarını[3] da dikkate alan planına[4] eklenebilecek yeni bir şey yoktur.

Bolgenin Bizans donemindeki durumu konusundaki veriler oldukça kısıtlı sayıdadır. Bilindiği gibi, bugun Kuçuk Ayasofya olarak adlandırılan Sergios ve Bakkhos Kilisesi Iustinianos'un saltanat yıllarında inşa edilmiştir. Bu bolgede başka Bizans kiliseleri de kuşkusuz vardır; ama, onlar hakkında pek bir şey bilinmez. Örneğin, Kadırga Sokollu Camısı'nin yerinde eskiden bir kilisenin bulunduğu kesindir. Çunku bu bilgi caminin tarih kıtasında bile kayıtlıdır[5]. Ancak, yerini Kadırga Sokollu Camisi'nin aldığı kilisenin ozgun adı meçhuldur; Paspates'in onu Hagia Anastasia olarak niteleyen savı çoktan çurutulmuştur[6] ve bu bilinmezliği giderecek verilere rastlama olasılığı da çok duşuktur.

Bizans donemine ilişkin sozkonusu belırsizliklere karşın, bolgenin tarihsel toponomisine bazı katkılarda bulunma olanağı hâlâ vardır. Topkapı Sarayı Muzesi Arşivi'nde korunan Fatih çağına ait birkaç mulkname yorenin toponimisine ilişkin onemli bolgeler sunmaktadır[7]. Birinci belge Evâhir-i Ramazan 867/8-18 Haziran 1463 tarihlidir[8] ve Istanbul'da "Çengi avreti Meri'ye Çatladı evi yanında bir suflî evceguzu"n mulk olarak verildiğini belirtir. Evâsıt-ı Receb 868 tarihli olan ikinci belge[9], "mahrûsa-i Kostantiniyye'de Çatladı Mahallesi'nde içinde bulunduğu evi ki ulvî ve şualîdir Subaşı Ahmed Bey tezkiresi mucibince" bir başka Hıristiyan kadına İhsan edilmesine ilişkındir. Sırasıyla Evail-i Safer, Evâsıt-ı Cemâziyelahir ve Evâhir-i Receb 871 (12-22 Eylul 1466, 17-27 Ocak 1467, 25 Şubat-5 Mart 1467) tarihli başka uç mulknameyle[10] ise, Çatladı Kasım adında birine onemli boyutta arazi ihsan edildiği bilinmektedir. Örneğin

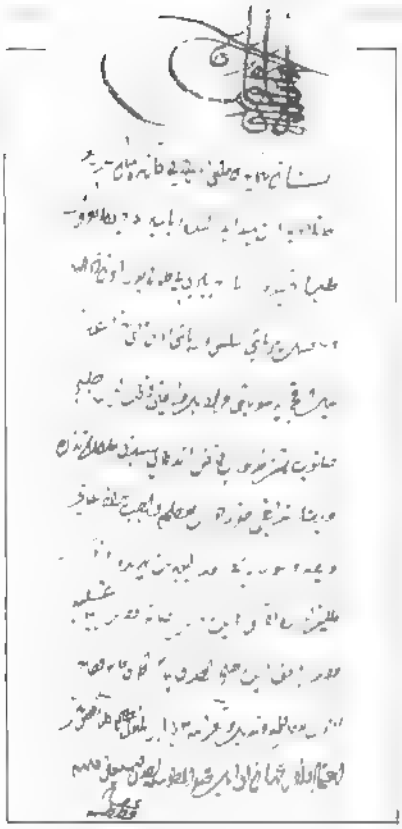

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki E 10058 nolu mühimme

nu göstermektedir. Osmanlı dünyasında son derece yaygın olan kişi adı mahalle adı bağıntısının burada da geçerli olduğu anlaşılmaktadır. "Çatlamak" fiilinin gerçek anlamına dayanan köken açıklaması, muhtemelen, ileri yüzyıllarda Çatladı adlı kişi çoktan unutulup gittikten sonra belirmiş bir halk etimolojisidir. İlginç olan şey, Çatladı Mahallesi adına başka hiçbir metinde bir daha rastlanmayışıdır. Genel olarak Fatih'in vakfiyelerini temel alan Ayverdi'nin mahallelere ilişkin araştırmasında[12] da adı geçmez. Ancak, Fatih döneminde mahalle adlarının oldukça önemli bir kararsızlık gösterdiği anlaşılmaktadır. O yıllarda varolup da, sonradan adı unutulmuş, değişmiş ya da mahalle olmaktan çıkıp semte dönüşmüş, çok sayıda mahalle bilinmiyor[13].

Aynı belgeler bir başka toponomik sorunu daha aydınlatmaktadır. Şöyle ki, Sergios ve Bakkhos Kilisesi Türk çağının başlangıcında bir süre özgün adının bir Türkçe çeşitlemesi kullanılarak adlandırılmıştır. Ancak bu etimolojik araştırmada Arap yazısının ortaya çıkardığı bazı okuma belirsizlikleri de gözönünde tutulmalıdır. AYA SİRNİ biçimindeki Osmanlıca yazım "Sırnı, Sirenı, Seyrnı" olarak da okunabilmektedir. Bunlardan hangisi geçerli sayılırsa sayılsın, ilk akla gelen çözüm belgelerdeki "Aya Sırnı" adının, "Hagios Sergios" biçimindeki Yunanca ifadenin Akkuzatif halinin (Sergi) Türkçeye uygulanmasıyla ortaya çıkmış olabileceğidir. Ne var ki, bu konuda kesin konuşmak zordur ve akla yukardakinden daha olası bir başka etimolojik seçenek gelmektedir. Şöyle ki, Sergios ve Bakkhos adlı din şehitleri Suriye'lidir ve "Aya Sırnı" "Suriyeli Azizler" biçimindeki bir Yunanca ifadenin Turkçe'ye uyarlanmış biçimi de olabilir. Sıralanan iki köken açıklaması dışında bir üçüncüyü bulma olanağı yoktur. Çünkü Yunanca'da Türkçe'ye "Aya Sırnı Sirenı Seyrnı" biçimine dönüşecek girebilecek bir aziz adına ya da kilise adı olarak kullanılmış bir dinsel kavrama rastlanmıyor[14]. Her hâlûkârda bugün kullanılan Küçük Ayasofya adının daha geç tarihli olduğu anlaşılıyor. Ama, söz konusu kilise 16. yüzyıl başlarında Camiye çevrildikten sonra düzenlenen

Küçük Ayasofya ve Çevresi

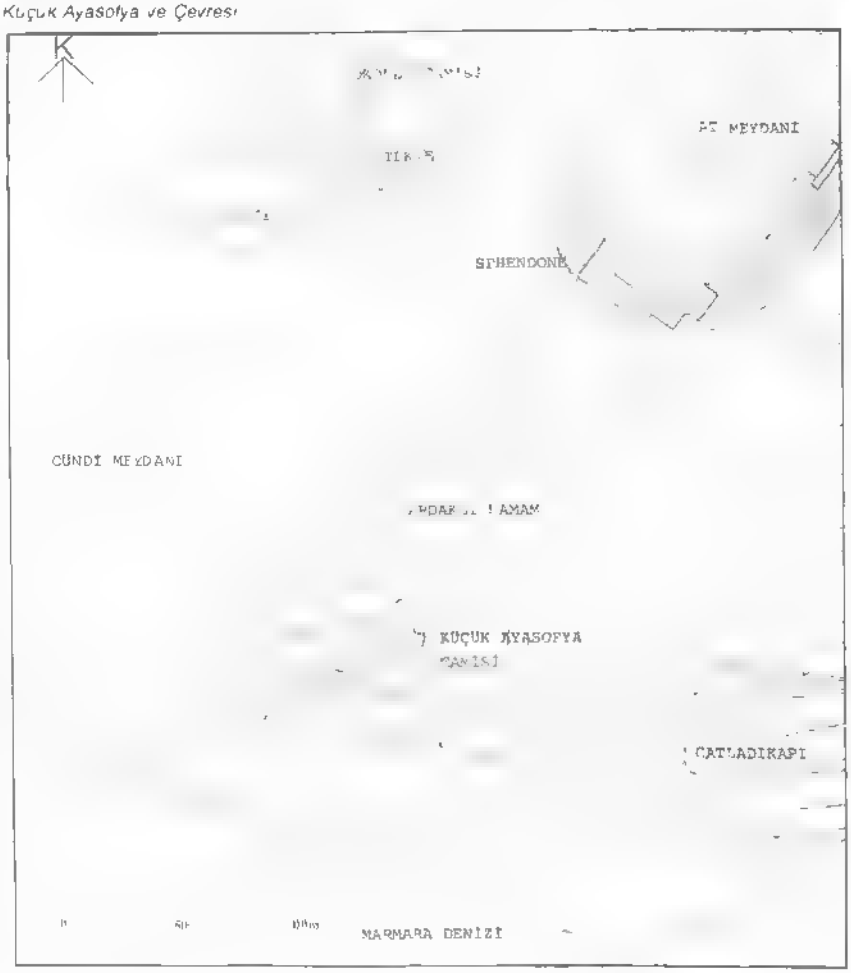

Evâil-i Safer 871 tarihli belge bunu, "Çatladıya At meydanı altında Aya Sırnı dinmekle maruf kilise kurbunda bir yanı yoktur ki tûlu yüz on zirâ' ve 'arzının bir başı seksen ve bir başı on altı zirâ'dır.." diyerek açıklar. Evâsıt-ı Cemazıyelahır 871 tarihli belgedeyse, "Çatladıya mahrûsa-i Konstantıniyye'nin At Meydanı altında Aya Sırnı kilisesi kurbunda.." diye konum belirtilerek bir harap kilise temlik edilir. Evâhir-i Receb 871 tarihli belgede benzeri biçimde temlikler yapıldığı yinelenmektedir.

Bu belgelerden çıkarılabilen birinci sonuç, Çatladı Kapı biçimindeki yeradının 15. yüzyılın ortalarında bölgede geniş sayılabilecek boyutta mülk edinen, kimliği belirsiz Çatladı Kasım adlı kişiden kökenlendiğidir. Bugüne dek bilinegelenin aksine, yakınlardaki bir burcun depremde çatlamasıyla ilişkisi yoktur. Dolayısıyla, Eremya Çelebi'nin ortaya attığı ve sonra sayısız kez yinelenen 1509 yılındaki deprem sırasında ortaya çıkan hasarla bağlantılı açıklamanın[11] yanlış olduğu rahatça söylenebilir. Kaldı ki, E. 10055 numaralı belge daha 1464'te, yani İstanbul'un fetihten 11 yıl sonra bile, bir Çatladı Mahallesi'nin varolduğunu ve E. 7231 numaralı belgeyse, bu mahallenin varlığını 1476 yılının sonlarında da sürdürdüğü

Bir Peryhtich haritasında Kuçuk Ayasofya Kadırga Sokullu Camisi ve çevresi

953/1546 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde bu yapının adı "Cämi-i Huseyın Ağa'ş Şehir be Kuçukayasofya" diye geçmektedir[15].

Aynı mulknamelerden birı sayesinde ortaya çıkan önemli bilgilerden bir dı ğeri de, 1467 yılında Kuçuk Ayasofya'nın yakınlarında bir kilise daha bulun duğudur. Başka hiçbir Osmanlı ve Batı kaynağında varlığı konusunda bir ıpucu bulunmayan bu kilıseden belge de şöyle sözedilmektedir: "Çatladıya mahrûsa-ı Kostantınıyyenin At Meydanı altında Aya Sırnı kilısası kurbunda kendu bağçesine muttasıl bir harabe kilısacığı kım ulvî şu'alîdır Çakır Beg ve Murat Beg tezkireleri mucıbınce mulk luk vırdum[16]." Sergıos ve Bakkhos Kilısesı'ne en yakın kilıse Prokopıos'tan öğrenildiğine göre[17], Petros ve Paolos kılısesı olmalıdır. Bu yapının Sergıos ve Bakkhos'la aynı avluya açıldığı ve onunla bir açı yapacak konumda yerleştırıldığı de aynı kaynaktan anlaşılmaktadır. Ne var kı, belgede sözu edılen "Kılısecık" Iustınıanos'un yaptırdığı bu yapı olamaz. Çunku Prokopıos onu buyuk bir bazılıkanın Bızans çağında Prokopıos'ten sonra sekız yuzyıl boyunca bır daha hıç sözu edılmedığın den, Turk çağına ulaşamadan ortadan kalktığı duşunulebilır. Fatih çağı mulknamesinde zıkredılen "Kılısecık" çok buyuk olasılıkla Sergıos ve Bakkhos Kılısesını merkez alan manastıra aıt adı bılınmeyen bir şapel olmalıdır. İlginç olan şey, burada sözkonusu olan belgelerde yalnızca Sergıos ve Bakkhos Kılısesı'nın adının geçmesidir. Öyle anlaşılıyor kı, onu ıçeren manastır Turk Fethınde ortadan kalkmış, arası ve yapıları çeşıtlı kışılere ıhsan edılmış, ancak kılısesı 16. yuzyılın başına dek işlevını surdurmuştur. İstanbul'un fethı sonrasında kent içındekı manastırların çok hızlı bıçımde yokoluşuna karşılık, kılıselerın bır sure daha işlevlerını koruyuşu genel bır uygulama gıbı gözukmektedır. Kuçuk Ayasofya'dakı durum da bu savımızı doğrulamaktadır. Osmanlı yönetımı herhalde kılıseye bir ıbadet mekanı olarak baktığından, ortadan kaldırılması ıçın çalışmamış, ama, manastırlar gıbı dınsel etnık örgutlenme odaklarına doğal olarak aynı oranda taham mul göstermemiş olmalıdır.

Topkapı Sarayı Muzesi Arşıvı'nde Fatih Sultan Mehmet dönemıne aıt belgelerden Kuçuk Ayasofya çevresıne ılışkın olanlar bir butun olarak ele alındıklarında, Aşıkpaşazade tarihındekı bir bılgıyı de doğrulamaktadırlar. Aşıkpaşazade'nın verdığı, sonraları çok yınelenmiş bılgı şudur: İstanbul fethedıldıkten sonra, bır sure boş arsa ve evler kışılere mulkluk olarak verılmış, ancak, sonraları Sultan bu işlemlerı durdurtup mulklere el koymuş, arsa ve evlerın mukataaya verılmesını buyurmuştur[18]. Kuçuk Ayasofya çevresınde Çatladı Kasım ve başka bir kaç kışı adına daha duzenlenen bu mulknamelerın Topkapı Sarayı'na geri dönmesının nedenı ışte bu işlem olmalıdır. Normal olarak sözkonusu belgelerın bu mulklere sahip kılınanların elınde kalması gerekırken, Saray'a geri dönmuş oluşları, mulkun de geri alınmış oluşundan başka bır şeyle açıklanamaz. Hak tanıma belgesının geri alınışı Osmanlı yönetım pratığında sık rastlanan bir yöntemdir. Fatih çağına aıt ve İstanbul yarımadasına ılışkın elde mevcut toplam 22 mulknameden 11 adedının aynı kent parçasına aıt oluşu da[19] Kuçuk Ayasofya çevresındekı mulk geri alma işlemının genel ve geniş çaplı olduğunu duşundurtur. Fakat Asıkpaşazade'nın sözettığı bıçımde, tum İstanbul'u kapsayacak genişlıkte olduğuna ılışkın bir kanıt yoktur. Ancak, Çatladı Kasım ya da mirasçıları yörede edındıkleri geniş mulku elde tutamadılarsa da, bu meçhul kışıden kaynaklanan yer adı bugun bile varlığını surdurmektedir.

Kadırga Sokullu Camisi'nin güneybatısında konumlanan saray altyapısının bugünkü durumu

Çatladı Kasım'ın elde ettiği bu geniş kentsel mülkü şayet yıtırmeseydi, ne biçimde kullanacağı sorulması gereken bir sorudur. Osmanlı dünyasında tüm kapitalizm öncesi ekonomilerde olduğu gibi kentiçi arazisinin işlevleri arasında spekülasyon yapma olanağı bulunmaz. Dolayısıyla, Çatladı ve benzeri geniş kentsel arazi sahipleri bu mülkten iki biçimde yararlanabilirlerdi. Ya ellerindeki toprağı ihtiyaç sahiplerine satarak, bedavaya edindikleri mülkten belirli bir kâr elde ederler ya da toprağı vakfederlerdi. İkinci yola başvurulduğunda zemin mukataası denilen sabit bir toprak kirası karşılığında kentsel toprak üzerinde yapılar inşa edilmesi, yani, çevrenin nüfuslanıp, Osmanlı terminolojisindeki deyimiyle "şenlenme"si sağlanırdı. Tayyip Gökbilgin'in devâsa Edirne çalışması sayesinde[20], Osmanlı kentinde bu zemin mukataası sisteminin ne denli yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

Bu noktaya kadar Küçük Ayasofya ve çevresinin Osmanlı çağındaki bazı tarihsel bilinmezleri birkaç belgenin ışığında çözülmeye çalışıldı. Bunun dışında, özgün metinlerle alan araştırmalarının birlikte değerlendirilmesi yoluyla da çevrenin tarihsel topografyasına ilişkin kimi yeni bilgilere ulaşabilmekteyiz. Yörede böylesi yeni bilgiler üretilmesi zorunluluğu akla getiren ve üzerinde ayrıntılı biçimde hemen hemen hiç durulmamış bir kalıntı vardır. Sözkonusu kalıntı Kadırga Sokullu Camisi'nin güneybatısında konumlanır; Kulhyeden geçişliği 2,5 m'yi bulmayan dar bir sokakla ayrılmıştır ve kenarları yaklaşık 33.0, 58.0, 42.0 ve 55.0 m. olan dörtgen biçimli bir adanın tamamını kaplar. Kuzeybatı-güneybatı doğrultusunda eğimli bir alanda konumlanan ve üzerinde çok sayıda çağdaş parazit yapının yeraldığı bu kalıntının, güneybatı kenarına dik konumda uzanan yedi tane kaburgalı beşik tonozlu mekanı vardır. Bunlar bugün depo ve imalathane gibi yeni işlevleri barındırmaktadırlar. Her bir tonozlu birim 12.0 m'den daha uzun ve 6.0 m'den daha geniştir. Tonozlu mekanlardan birinin altında ayrıca bir de bodrum bulunmaktadır. Bazı tonozlu birimler birbirlerine bugün kapatılmış kapılarla açılmaktadır ve en güneydeki birimdeyse muhtemelen bir mutfak ocağı kalıntısı vardır. Çok kesin konuşulmasa da, herbir birimin ardında ona eklemlenen yaklaşık 2.0 m. genişliğinde bir ikinci mekanın varlığı farkedilmektedir. Bunlardan biri üst kata ulaşan özgün merdivenin kalıntısını hâlâ korumaktadır. Tüm çevrede zemin kotunun yükselmesi nedeniyle, tonozlu birimlerin zemini sokak kotundan 0.5 ile 1.0 m. kadar aşağıda kalmıştır. Yapı adasının diğer kesimlerinde kapalı mekanlar oluşturacak kadar sağlam özgün struktur parçası yoktur. Bunlar herhalde yeni yapılara yer açmak için zamanla ortadan kaldırılmıştır. Ancak, yeni yapı inşa etmek için tahrip edilen birkaç küçük kesim hariçinde, tüm yapı adası sade bir silme kuşağına sahip bir almaşık duvarla çevrilidir. Bu duvar adanın güney köşesinde tonozlu birimlerin üst katında da devam eder ve zeminden yaklaşık 8.0 m. kadar yükselir. Diğer kenarlarda duvar kalıntısının yüksekliği 3.0-5.0 m. arasında değişmektedir.

Betimlenen kalıntının tanımlanması için ilk denemeyi B.Unsal yapmış[21] ve Eremya Çelebi ile İncicyan'ın verdiği bilgilere[22] dayanarak daha geniş bir kompleksin bir parçası olduğunu sandığı bu altyapının Sokullu'nun soyundan gelen İbrahimhanzadeler'in konağına ait olabileceğini belirtmiştir. Hatta, daha da ileri giderek, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki iki planın (E.9437/1-2) bu yapıya ait olabileceğini öne sürmüştür. Unsal'ın birinci savı kısmen yanlıştır. Çünkü, bu altyapı üzerinde konumlandığı adayı tümüyle kuşatmaktadır ve daha geniş bir alana yayıldığına ilişkin hiçbir veri yoktur. Yazarın ikinci savının da yanlış oldu-

ğu rahatça söylenebilir. Çünkü, ... üzerine ölçekli olarak çizildiğinden, Arşiv'deki saray yerleşim planının burası için ... olmayacak derecede büyük ...

de belirttiği gibi, bu plan Kadırga Sarayı ve Yenikapı Sarayı adlarıyla bilin...

...iv kataloğundaki Fatma Sultan Sarayı biçimindeki adlandırmanın da bu kompleksin bir başka adı olduğu açıktır. Dönemlere göre değişen adlarla anılan bu saraya ait olması kuvvetle muhtemel bulunan ve yüksekliği ... m'yi aşan ...

ğa Hamamı'nın kuzeyindeki yapıların ...

Sokollu Camisi'nin güneybatısında konumlanan kalıntının özgün işlevi konusunda, W. Müller-Wiener birbirleriyle çelişen iki ayrı yargı öne sürmüştür. Bildlexikon'un bir sayfasında bu kalıntının tekke olduğu[24], bir başka sayfasındaysa, belki de Kadırga Limanı'... bilineceği[25] kaydedilmiştir. Birincisi kesinlikle yanlıştır. Buradaki tekkelerin yerleri ... tartışma gerektirmeyecek bir ...

...ka tekkenin varlığını düşündürecek hiçbir veri yoktur. Tersaneyle bağlantılı olma savıysa, kronolojik olarak aynı nedenle aynı oranda gerçek dışı sayılmalıdır. Çünkü, bu kalıntının yapılmış olabileceği dönemde Kadırga Tersanesi artık mevcut değildi. Çevreyi 16. yüzyılın ortalarında gören P. Gilles (Gyllius) Kadırga Limanı'nın o sıralarda yakındaki mahalle kadınlarının içinde çamaşır yıkadığı bir su birikintisinden ibaret olduğunu yazmaktadır[26]. Sözkonu...

...kullanımında olduğu daha önceki yıllar...

...ğı Sokollu Medrese ve Tekkesi nedeniyle aynı olduğundan, böyle bir yargıya ulaşma olanağı da ortadan kalkmaktadır. Onarım görmeyen duvar yüzeyi üzerinde yapılan gözlem ve karşılaştırmalar durumu yeterince aydınlatıyor. Medrese ve tekkenin Ayvansarayi'ye göre 979 (1571-72) tarihi civarından sonra yapıldıkları[27] gözönüne alınırsa, bu yapı da yaklaşık olarak 16. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenebilecektir.

Kadırga Sokollu Camisi'nin güney batısındaki kalıntının klasik Osmanlı döneminden kalma büyük bir konut yapısına ait olduğu söylenebilir. Tonozlu ...

...sanesinin atölyeleri olmayacakları gibi, dükkan olarak kullanılmaları da olanaksızdır. Bunların herbiri dışa iki pen...cereyle açılmaktadır. Oysa, dükkanlar ve ...

...sokak cephelerin pencereli değil, tümüyle dışa açıktır. Tonozlu mekanların bu...

...açıklıklar sonradan genişletilmesiyle ... de edilmiştir. Özgün bir pencere ise ... mal parmaklığıyla üzerinde olmak üzere, hâlâ yerinde görülebiliyor. O halde, ...

...rinde konumlandığı alt yapıyı oluştur...

...ise kuşkusuz böylesi ... yapılar gibi ...

...kalkmıştır. Onun son kalan parçasının bir küçük konut hamamı olduğu bir Pervititch haritası üzerindeki bir kayıttan anlaşılmaktadır[28]. Hamamda yapı adasının ortasında konumlandığı görülen bu hamam da 1920'lerden buyana geçen sürede ortadan kalkmıştır ve izi bulunamamaktadır.

Ancak, büyük bir konut yapısı, belki de bir paşa sarayı olduğu kabul edilse de, bu kompleksin özgün adı belirsizdir. Evliya Çelebi, Cündi Meydanı'nda bir Ak Mehmet Paşa Sarayı'nın ...

Paşa Sarayı'nın varlığını birkez daha yineler[30]. Eremya Çelebi'nin İbrahim hanzadeler sarayı hakkındaki sözleri de bunlara eklenince sorun iyice karmaşıklaşıyor. Fakat bu bilgiler içinde Evliya ...

Kadırga Limanı ile Cündi Meydanı ara...

...bir yer saptaması yapmaktadır. Şöyle ki, ...

...limanın adıdır ve sözü edilen alt yapı kalıntısı eskiden Cündi Meydanı'na bakıyor olmalıdır. Ancak Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde adı geçen Ak Mehmed ...

...lebi'nin Ak Mehmet Paşa dediği kişi, şayet Lala Mehmet Paşa olarak bilinen ...

...ruya ... Sokollu Mehmed Paşa soyundandır[31] ve İbrahimhanzade ailesi de aynı soydan olduğuna göre, Sarayın mülkiyeti sorunu az çok çözülebiliyor. Bu durumda, Kadırga Sokollu Camisi'nin hemen yanında Sokollu ailesi...

...yunca kullanımında kaldığı ortaya çıkmaktadır. Bu sarayın yukarıda betim...

...yutta kalıntısı hâlen mevcuttur. Daha ...

...6. yüzyıllardan kalan çok ender örneklerinden de birini oluşturmaktadır. □

...Lowry, ... *...taşıl Saray Arşivi Osmanlı Arşiv Kataloğu Fermanlar*, I. Fasikül, Ankara, 1985, 2...

E. H. Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleler, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, Vakıflar ...

Edebiyat Fak. Yay., İstanbul, 1952.
... B. Ünsal, ... Topkapı Sarayı Arşivinde Bulunan ...

...
Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul, ..., ...

Levanten Bir Gazeteci: Gilberto Pirimi

TAHA TOROS

Levantenler şöyle dursun, azınlıklarımızı bile tükettik. Oysa onlar kültür mozayiğimizin yararlı ve şirin parçalarıydı. Gazetecilikten başka resim ve karikatür de yapan bu İtalyan kökenli yurttaşlarımız, Batı dünyasıyla aramızda bir köprü olmuştur.

GİLBERTO PİRİMİ, İstanbul'un kaybolmuş levantenlerinin son temsilcisiydi. Osmanlıcayı konuşmaktaki, okumaktaki ve yazmaktaki maharetin yanında, İtalyanca, Almanca ve Fransızca'da da aynı özelliğiyle tanınırdı. Dört dilde her yazara ve gazeteciye nasip olmayan ustalık bir kabiliyetin sahibiydi.

(Pera) Kökenli, Tam Bir İstanbul'lu

Gilberto Pirimi, Beyoğlu'nda, Tomtom sokağındaki evlerinde 1897 yılında doğdu. Döneminin gözde bir Fransız okulu olan Frérler'de okudu. İlk eğitimini İtalyan okulunda yapmıştı. Yüksek tahsilini İtalya'da tamamladı. Üniversitenin Edebiyat, Tarih ve Sanat alanlarına yöneldi. Gazeteciliğe, öğrenciliği sırasında, 18 yaşında başladı. Bu mesleğini ömrünün sonuna kadar sürdürdü.

Gençliği Beyoğlu'nun sanat ve eğlence lokallerinde geçti. Sarı saçları, mavi gözleri, şık giysileriyle ve bir artistten farksız davranışlarıyla, salonların gözde bir delikanlısı oldu.

Döneminin güzel kızlarından, Polonya kökenli Luma ile evlendi. Tek çocukları Gilberta, talihsiz bir kız olarak doğdu. Sakattı. Ama mutlu bir aile hayatları oldu.

Pirimi, 40 yıla yakın gazetecilik hayatının en verimli bir döneminde, Aralık 1955 tarihinde, beyin kanamasından öldü. Öldüğünde 58 yaşındaydı. Cenazesi 3 Aralık 1955 günü, Saint Antoine kilisesindeki dini törenden sonra, Feriköy'deki Katolik mezarlığına götürüldü.

Çalıştığı Gazeteler

Gilberto Pirimi gazeteciliğe *İstanbul Journal d'Orient*'da başladı. Bir ara, Beyoğlu'nda yayımlanan, Fransızca *İstanbul* gazetesinin yazı işlerinde görev aldı. İsviçre'nin ünlü gazetelerinden, *Gazette de Lausanne* ile İtalya'daki büyük gazetelerin Türkiye muhabirliklerini yaptı.

Vaktiyle, İstanbul'un üç büyük gazetesinin Fransızca baskıları yapılırdı. Pirimi'nin asıl hizmeti bu gazetelerde oldu. Necmeddin Sadak'ın daveti üzerine *Akşam*'ın, Yunus Nadi'nin teklifi üzerine *La République*'in, Mahmut Soydan'ın ricası üzerine *La Milliyet*'in yazı işlerini yönetti.

1953 yılında, Habib Edip Törehan'ın teklifi üzerine, *Yeni İstanbul*'da görev aldı.

Çıkardığı Gazeteler

Gilberto Pirimi daha önce, kendi sahipliği altında yabancı dillerde gazeteler yayınladı. Bunlardan biri, İtalyanca yayınlandığı haftalık *Il Messagero*'dur. Son yayınladığı gazete Fransızca *Beyoğlu*'dur.

Araştırmacılığı ve Ressamlığı

Bilenleri sanıyorum pek azdır. Pirimi, eski harfler döneminde, Türk tayyareciliğinin, belgeleriyle dolu, tarihçesini yayınlamıştır. *Türk Kanatları* adlı kitabında, Meşrutiyeti takip eden yıllarda, Leryo adlı bir yabancının Taksim meydanında balonla havalanmasını, belgelerine dayanarak anlatır. Mısır'a giderken kum fırtınasına tutularak uçağı düşen ve kendisi şehit olan ilk tayyarecimiz ile arkadaşının acı sonuçlarını dile getirir. ... Cihan Savaşı sırasın-

Pera da doğan Gilberto Pirimi nin çocukluk fotoğrafı (Taha Toros Arşivi)

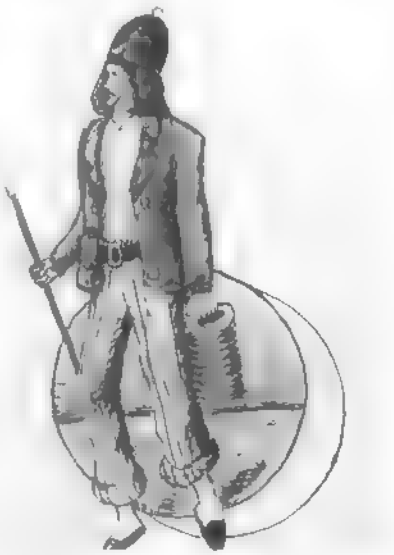

Gilberto Pirimi nin Beyoğlu nda lokallerde çarşan yabancıları konu alan çizimleri (Taha Toros Arşivi)

da Kafkas cephesinde, Turk tayyarecılerının ıkı buyuk duşman uçağını nasıl mağlup ettıklerını yansıtır Kurtuluş Savaşı esnasında da Turk tayyarecılerının ne buyuk fedakârlıklarla çahştıklarını tatlı uslûbıyle anlatır Pırımı'nın *Turk Kanatları* adlı kıtabı, eskı harfler donemınde yapılmış ılgınç bır araştırmadır

Gılberto Pırımı, havacılıkta olduğu gıbı denızcılık konusunda da derınlığı ne bılgı sahıbıydı Bır donemın unlu gazeteci ve yazarlarından olan Abıdın Daver bu konuda buyuk bır uzmandı Bu açıdan, kendısıne "Sıvil Amıral" demıştırdı Pırımı de bu konuda ıkıncı bır Abıdın Daver'dı

Resım sanatında, ozellıkle genel olarak sanat tarıhınde de genış bılgısı olan Gılberto Pırımı, İtalya'da bulunduğu yıllarda bu konularda da eğıtım gormuştu Kartpostal mıtelığınde renklı karıkaturler yapardı. Yazımız ıçerısınde Pırımı'den bır kaç ornek bulacaksınız Bunlar genelhkle o donemde, Avrupa'dan Beyoğlu'na gelen Tıyatro, Opera ve Muzık kumpanyalarının sanatkârlarını yansıtmaktadır Bazıları da bızzat Pera Levantenlerıdır Mızahî yonu ağır basan bu tur resımler, o donemın sosyal hayatından bırer belge mıtelığını tasımaktadır

Yabancı Devletlerden Nişan

Pırımı'ye yazı ve gazetecılığındekı basarısı ile Fransız ve İtalyanlarla ılgılı dostluk bağlarını pekıştırmesı dolayısıyla nışanlar verıldı İtalya'nın ıftıhar nışanı olan *Cavaliero* nışanı Turkıye'de yalnız ıkı gazeteciye verılmıştı

Kurtuluş Savaşı Yıllarında Pirimi

Gençlığının en olgun yıllarını mutarekede İstanbul'da geçıren Pırımı, Kur

Gazetecilik yaptığı dönemlerde Gilberto Pirimi (Taha Toros Arşivi)

VENERDI, 19 Giugno 1931 – Anno IX

İl Mesacero
değli İtalyani

(İtalyanca haftalık gazete)

Direttore - Proprietario Cav. GILBERTO PRIMI

SOMMARIO

fanatico della
ra il classico
a smetterla!

Pirimi'nin çıkarmış olduğu İtalyanca İl Messagiero gazetesi (Taha Toros Arşivi)

tuluş Savaşı esnasında cesaret verici yazılarıyla da tanınır. Pirimi İtalyan kökenli bir Levanten olmakla beraber, kendisinin asıl vatanının Türkiye olduğunu ve Türklerin hemşehrisi olmasından dolayı gurur duyduğunu her vesileyle söylemiş ve kanıtlamıştı. Atatürkle ilgili geniş etütleri vardı.

Hayatını Bâb-ı Alî basınına harcamış olan bu kibar Levanten'i, ölümünün 35. yılında hatırlamak ve kısa bir tanıtımını yapmak, benim için zevkli bir anı oldu.

Gilberto Pirimi, basınımızın yakın tarihinde, meziyetleriyle hatırlanacak kişilerdendir. Türkçe bir metni, sur'atle Fransızca'ya, Almanca'ya ve İtalyanca'ya ve bu üç dildeki metinleri, anında Türkçeye çevirmekteki hüneriyle tanınırdı. Basında kendisine eşsiz bir şöhret sağlayan bu meziyetleri yanında, çalışkanlığı ve üstün iş terbiyesine sahip oluşu da takdirle anılırdı. Basınımızda bu türden hizmet veren, kültür ağırlıklı kişileri unutulmaktan kurtarmalıyız.□

Osmanlı Döneminde İstanbul Sergilerine Katılan Ermeni Ressamlar

KEVORK PAMUKCİYAN

Osmanlı kültürünün çeşitli alanlarına büyük katkılar yapan Ermeniler, çağdaş resim sanatının ülkemize girişinde de öncülük etmişlerdir.

KÜLTÜR faaliyetleriyle de tanınan Beymen Muessesesi'nde, 27 Aralık 1989- 13 Ocak 1990 tarihleri arasında, bu defa da 1873-1908 doneminde Beyoğlu sergilerine katılan ressamların eserlerine hasredilen bir sergi, san'at severlerin istifadesine sunuldu. İşbu sergi de, daha oncekiler gibi, ailesi ile çift yonden tanışıklığımız bulunan, sayın Sibel Asna tarafından duzenlenmişti. Eserleri teşhir edilen ressamlardan uçu Ermeni asıllı idi. Bunlar sırasiyle, Mıgırdiç Melkonyan, Sarkis Diranyan ve Yervant Oskan Efendi idiler.

Bu vesile ile, biraz geç de olsa, Osmanlı doneminde İstanbul sergilerine katılan, bizce malûm Ermeni ressamlar hakkında, etraflı bir yazı hazırlamayı arzu ettik. Umid ediyoruz ki, İstanbul'un san'at tarihiyle ilgilenenler memnun kalacaklardır. Allah kısmet ederse, amacımız ilerde, Osmanlı doneminde İstanbul'da faaliyette bulunan butun Ermeni ressamlar hakkında bir çalışma hazırlamaktır. Zira, yaklaşık yarım yuzyıldan beri, bu hususta epeyce malzeme toplamışızdır.

Tesbit ettiğimiz ressamların sayısı 24'tur. Bunlar arasında Galatasaray sergilerine katılanlardan ancak bir tek kişi vardır ki, o da Viçen Aslanyan'dır.

Makalemizin sonunda bir kaynakça vermeyi de luzumlu gorduk.

Ressamların biyografilerini soyadlarının sırasiyle aşağıda sunuyoruz.

I. Viçen Abdullah (yan)

Sarraf Mikayel Abdullahyan'ın (1809-1882) oğlu ve Saray fotoğrafçıları Kevork (1839-1918) ve Hovsep Abullah'ın (? - 1902) kardeşidir. Daha fazla minyaturist olarak tanınmıştır. Yaklaşık 1900'de olup, Maçka Mezarlığı'na defnedilmiştir.

1856'da Alman kimyager Rabach'ın Beyazit'de açtığı studyoda *"retoucheur"* olarak yardımda bulundu. Sultan Abdulmecid'ın ve Sultan Abdulâziz'in ve bazı unlu askerî paşaların, fildişi uzerine portrelerini hazırladı. 1892'de Sâlise rutbesine haizdi ve duruncu sınıf Osmaniye ve uçuncu sınıf Mecidiye nişanlariyle taltif edilmişti. 1898'de veya 1899 da İslâmiyeti kabul ederek, Abdullah Şukru adını aldı.

1881'de, Beyoğlu'nda Cadde-i kebir No. 142'de Uhlmann-Grombach mağazasında açılan sergiye katılmıştır.

II. Simeon Agopyan

1857 yılı Şubat ayında Samatya'da doğdu ve 16 Mayıs 1921'de yine İstanbul'da oldu. Manzara ve portre ressamı olarak tanınmıştır.

İlk tahsilini Narlıkapı'daki Horenyan ve Samatya'daki Sahakyan mekteplerinde yaptı. İkinci okulda Telemak Ekserciyan'ın talebesi oldu. Feridiye'deki atelyesinde ondan hususî dersler de aldı. 1884'de, Sanayi-i Nefise Mektebi'ne girdi ve 1888'de bitirdi. Mezuniyet çalışması, Eminonu'deki Hunkâr Mahfilinin buyuk eb'addaki birincilik kazanan tablosu olmuştur ki, Yuksek Ticaret Mektebi'nin ve İstanbul Erkek Lisesi'nin mimarı olan, Valori veya Valloury tarafından satın alınmıştır. 1895 yılına kadar, Samatya'da, sonradan Beyoğlu'na naklettiği bir atelyesi vardı ki, 1911'de, Apollon Fotoğrafhanesi'nin ust katında bulunmakta idi, 1883'den itibaren, Sahakyan, Uskudar'daki Berberyan ve Mezburyan, keza Taksim'deki Esayan mekteplerinde resim hocalığı yaptı. Şehzadelere ve amatorlere hususî resim dersleri de verdi.

1896 da, Beyoğlu'nda Cadde-i Kebir

Vıçen Abdullah

No 331 Angelıdıs Mağazasındakı, ve son defa da Societa Italıana'nın resım sergılerıne katılmıştır

Bılınen dıger eserlerı şunlardır *Babasının portresi''* (Marsılya sergısınde odul kazanmıştır), *''Vanlı bir dilenci''*, *''Musluman bir dilenci''*, *''Karaköy köprusunden geçen hamallar''*, *''Bir Turk mahallesi manzarası''*, *''Sultan Abdulhamid'ın buyuk boy portresi''*, *''Sultan Abdulâzız'ın Ortaköy'deki Selâmlığı''*, *''Gazi Ahmed Muhtar paşa'nın Şark Muharebesi'ndeki zaferlerinden altı görunum''*, *''Kadırga'daki Sofulu Seyyid Mehmed Paşa Camii'nın Medresesi''* (odul kazanmış, ve bır Fransız sanatkârı tarfından satın alınmıştır), *''Eğitımcı Reteos Berberyan'ın (1848 1907) portresi''*, *''Uskudar'daki Mihrımah Sultan Camii'nın avlusunda dilenci bir dervış''* (1911) ve *''Mahrukîzade Cafer Bey'in portresi''* (1894, 40 x 60 ..., halen torunu sayın Cem Mahrukî Bey'ın nezdindedir).

Ayrıca, kılıseler ıçın, azızlerın de yağlıboya resımlerını hazırlamıştır. Bunlar arasında, Samatya'dakı Surp Kevork Kılısesı ıçın çızdığı, Hazret ı İsa'nın şakırdlerınden azızler Tateos'un ve Part hugımeos'un tablosu zıkredılebılır (1888, 280x 153 cm.) Ressam Vahram Manavyan (1880 1952) talebesıdır.

III. Anna Aslanyan

Hayatı hakkında bır bılgı yoktur Muhtmelen Vıçen Aslanyan'ın kızkardeşıdır. O takdırde, ya kendısı veya kız kardeşı Nıvart Aslanyan, Yervant Oskan Efendı'nın de eşıdır Ressam ve san'at tarıhçısı Onnık Avedısyan (1898 1974), kendısını de, muhtemel kızkardeşını de zıkretmemıştır

15 Nısan 1902 ve Mayıs 1903 tarıhlerınde, Beyoğlu'nda, Cadde ı Kebır'de açılan karma sergılere, bırer adet tablo ıle katılmıştır

IV. Nıvart Aslanyan

Muhtemelen Anna Aslanyan'ın kız kardeşıdır. Bu kız ressam hakkında dahı bılgı yoktur

O da, 15 Nısan 1902 tarıhındekı Beyoğlu sergısına katılmıştır

V. Vıçen Aslanyan

Kendı ıfadesıne göre 1866'da İstanbul'da doğmuştur Ölumu ıse 1942'de yıne Istanbul'da vuku bulmuştur

1881'de Sanayı ı Nefıse Mektebı'ne gırdı 1884 yılı Hazıran ayında, henuz talebe ıken, bırıncı sınıf ıkıncı odul kazandı 1887'de, bırıncı sınıf dıploma ıle

Kırkor Koçeoğlu

mezun oldu Galatasaray Lısesı ıle, Aramyan, Bezazyan, Bezcıyan, Esayan, Getronakyan, Mıkhıtharyan ve Nor Tıbrotz adındakı Ermenı okullarında, resım öğretmenlığı yaptı.

Ilk defa, 1903 yılı Mayıs ayında, Beyoğlu'nda açılan sergıye dört eserle katıldı İsmı Vıçen yerıne Vensan [Vıncent] olarak yazılmıştır kı, Batılılarda kullanılan şekıldır 1921 yılı Ağustos ayında, uç tablo ıle Galatasaray sergısıne katıldı Adları şunlardır. *''Tahtakale'de bir çeşme''*, *''Ayasofya'dan bir köşe''*, *''Sultan Selim'ın Turbesi''* İşbu eserlerı, dıgerlerı arasında en fazla beğenılmıştır

Sair tablolarından bıldıklerımız şunlardır. *''İstanbul''* (suluboya, 1894, 24 x 35 cm), İkıncı bır *''İstanbul manzarası''* (suluboya, 1894), *''Naturmort''* (yağlıboya, tarıhsız, 19 x 28 cm) Bu uç eserı, 5 Kasım 1989'da Yıldız Sarayı'ndakı muzayedede satışa çıkarılmıştır. *''Rustem Paşa Camii'nın Kapısı''* adlı yağlıboya tablosu ıse, 1930'da İstanbul'da teşhır edılmıştır

Yetıştırdığı Ermenı talebelerı arasında, mınyaturıst ve araştırmacı Berc Erzıyan'la, desınatör Fılıp Elmok zıkredılebılır

VI. Aram Bakkalyan

Sayın İpek Aksuğur Duben ışbu san'atkarı da, *''Pera Ressamları, 1875-1908''* adlı broşurde zıkredıyorsa da, sergılere katıldığı hususunda bır şey söylemıyor. Ermenıce ve Turkçe kaynaklarda hakkında çok az bılgı mevcut olduğu ıçın, bıldıklerımızı kaydedıyoruz

1874'de Uskudar'ın İcadıye mahallesınde doğdu ve 1959'da Parıs'de oldu Kabrı Pere Lachaise Mezarlığı'ndadır. Istepan Bakkalyan'ın oğludur

Ilk öğrenımını İcadıye'dekı Nersesyan Yermonyan, ıse tahsılını ıse, Selâmsız'dakı Berberyan mekteplerınde yaptı 1890'da Sanayı ı Nefıse Mektebı'ne gırdı 1893-1896 yılları arasında Uskudar'dakı Surp Haç Mektebı'nde resım dersı verdı. Eğıtımını tamamlamak uzere, 1902'de Parıs'e gıttı ve *Academie Julian*'dan mezun oldu Meşrutıyet'ten sonra İstanbul'a dondu. 1919'da mıhaî olarak Parıs'e yerleştı. Orada Fransız san'atkârlarının sergılerıne katıldı 1932'de ıse, hususî bır sergı açarak, yuz kadar tablosunu teşhır ve etti buyuk takdır gördu *''Palme d'officier academique''* nışanı kendısıne tevcih kılındı Daha fazla naturmortları ve Istanbu. manzaraları ile şöhret kazandı

Rupen Manas

Mıhran Mardikyan

VII. Mıgırdiç Civanyan

1848'da Beşıktaş'da doğup, 14 Şubat 1906'da yine İstanbul'da ölmüştür Sultan Abdülmecid'ın Saray kemancısı Ohannes Civan'ın oğludur.

Yaklaşık 1860'da, Beşıktaş'dakı Ermeni Mektebı'nde ressam Apraham Sakayan'ın talebesi oldu 1874'de, Beyoğlu'nda Hamalbaşı Sokağında, Fransız ressam Pierre Desire Guillemet'nın açtığı desen ve resım Akademısı'nde, resım bılgılerını geıstırdı 1880'de, meskem Beyoğlu, Ağa Hamam Sokağı No 17'de bulunmakta ıdı 1876 1879 yılları arasında İtalya'da dahı eğıtım gördü, 1894 1905 yıllarında Odessa'da ve Sen Peterburg'da yaşadı Şarkıcı olarak, İtalyanca Opera temsıllerıne de katıldı

8 Nısan 1881'de Tepebaşı'nda, *Petits Champs* Bahçesi'nde, Elif ba Kulubu tarafından açılan sergıye, çıçek motıflı dört tablo ile katıld. 1894'de, Beyoğlu'nda, Cadde-ı Kebır'de (No 466), Rus Seferethanesı'nde bır resım sergısı açtı

Ermeni Ansiklopedisi'ne göre, başlıca eserlerı şunlardır *"İlkbahar"*, *"Fırtınadan önce dalgalı deniz"*, *"Fenerbahçe"*, *"Lord Byron'un rüyası"*, *"İstanbul'da yangın"* ve *"Deniz uzerinde sabah"*, *"Fırtınaya tutulan gemiler"* adlı tarıhsız yağlı boya bır tablosu, 5 Kasım 1989'da Yıldız Sarayı'nda mezata çıkarılmıştır Tophane'den Sarayburnu'nu gösteren tarıhsız bır tablosunun tıpkı baskısı ıse, Usküdar Surp Haç Lısesi'nde Yetişenler Derneğı'nın çıkardığı, 1989 yılı takvımınde derced.lmıştır Aslının bulunduğu yer kaydedılmemıştır Eserlerının bazıları da Pangaltı Lısesi'nın merasım salonunda bulunmaktadır

İstanbul tıyatroları ıçın dekorlar da hazırlanmıştır Keza, Beylerbeyi, Çıragan ve Yıldız Saraylarının duvar süslemeleriyle de uğraşmıştır

Küçük kardeşi Harutyun Civanyan da tanınmış bir ressam ve resım hocasıdır

VIII. Şarkis Diranyan

Yaklaşık 1860'da İstanbul'da doğmuştur Ölümü muhtemelen Paris'de vuku bulmuştur, ancak tarıhı bılınmemektedır Bu hususta, rıcamız uzerıne, yazar sayın Nazar Tobalıan kılise ölüm kayıtlarında araştırma yaptı ise de, maalesef bır netıce elde edemedi

1875'de, P D Guillemet'nın Desen ve Resım Akademısı'nde talebe ıdı 1883'de Beyoğlu'nda, Abdullah Biraderler'ın fotoğrafhanesinde, *"Buyucu Kadın"* adlı tablosunu teşhir ettı Satışından temin ettığı para ıle Paris'e gıdıp, ressam Jean Leon Gérome'un atelyesinde eğıtım gördü 1883'de veya

D Misakyan'ın Vartan Arslanyan'ın evinde bulunan Göksu tablosu

Foto: Fatih M. OZTANIMBA

Yervant Oskan'ın yaptığı Osman Hamdi Bey'in eşi Naile Hanım'ın büstü

1884'de Paris'de bulunduğu esnada, Osmanlı Devleti tarafından beşinci sınıf Mecidiye Nişanıyle taltif edildi. 1887'de ise, Maarif Nezareti tarafından kendisine aylık bir tahsisat bağlandı. 1889'da, Paris'deki Guzel Sanʻatlar Akademisi'nden mezun oldu. 1910 yılına kadar, mezkür şehirde, *Salon de la Societe des Artistes Français* adlı cemiyetin sergilerine katıldı. 1892 yılı Paris, ve 1900 yılı Uluslararası Paris sergilerinde şeref ödulu kazandı. 1908'de, aynı şehirde hususî bir sergi de açtı. 1909'da ise, Munih'deki sergiye katıldı.

Eserlerine gelince, *"Buyucu Kadın"* dan maada şunlar bilinmektedir. 1989'da Beymen'de sergilenen *"Gul Bağlayan Kadın"* (1897), 1910'da Paris'de teşhir edilen *"Dansöz"* ve *"Five O'clock"*, Dolmabahçe Sarayı'ndaki *"Çıplak Kadın"*, ve Ankara'da, Çankaya Köşku'nde bulunan *"Aşık oynayan çocuklar"*

IX. Telemak Ekserciyan

Daha fazla portre ressamı olarak tanınmıştır. 1840'da İstanbul'da doğup, 1891'de veya 1894'de orada ölmüştür. Apraham Sakaryan'ın talebesidir. Latin harfli kaynaklarda kuçuk adı Fransızca imlâ ile yazılmış olduğu için, bazı araştırmacılar tarafından aslen Fransız zannedilmiştir.

1870-1872 yıllarında Beyoğlu'nda ikâmet etmekte idi. 1873'de Patrikhane Tedrisat Heyeti'nin sekreteri idi. 26 Mayıs 1876'da, Sultan Abdulhamid'in culûsunu tebrik eden Ermeni heyetine uye oldu. 1872 veya 1875 'de, Uskudar'daki Surp Haç, 1880-1881 ders yılında Kumkapı'daki Bezciyan, 1880-1883 yılları arasında ise, Samatya'daki Sahakya Nunyan ve Vartuhyan mekteplerinde resim öğretmenliği yaptı. 1880 sıralarında, Beyoğlu, Ferdiye Sok. No: 19'da, resim atelyesi de vardı. 1883'de Amerika'ya gittiyse de, geri döndüğü tarih belli değildir.

27 Nisan 1873'de Sultanahmed'de, Mekteb-i Sanayi'de, ve 1 Temmuz 1875'de Darulfunun'da açılan ilk resim sergilerine katıldı.

Ekserciyan'ın, tesbit edebildiğimiz eserleri şunlardır.

Birincisi, 1865'de Paris'de çizdiği Hazret-i İsa'nın, Meryem Ana'nın ve Hazret-i Yusuf'un yağlıboya resmidir ki, Rapheel'den kopya edilmiştir. İkincisi, 1868'de hazırladığı Hazret-i İsa'nın yağlıboya resmidir. Her ikisi de, Galata'daki Surp Kirkor Lusavoriç Ermeni Kilisesi'nde bulunmaktadır. Üçüncüsu, 1873 tarihli bir kadın, dördüncüsu yine 1873 tarihli fesli bir genç, ve beşincisi de tarihsiz yaşlı bir kadın yağlıboya portreleridir. Bu üç eseri de, 1981'de Kadıköy'de mukim bir Ermeni vatandaşın nezdinde bulunmaktaydı ve satışa çıkarılmıştı. Altıncısı ise, Uskudar Surp Haç Kilisesi papazlarından Kapriel Basmacıyan'ın (1825-1893), 1882 tarihli nefis suluboya portresidir ki, 1985'de, Kaysen Ermenilerinin ilen gelenlerinden Karabet Camcıyan'ın (1870-1915) torunu, sayın Verjin Basmacıyan tarafından, Ermeni Patrikhanesi'ne hediye edilmiştir.

Tiyatro tarihçisi ve araştırmacı Karnik Istepanyan'a (1909-1989) göre, şu tablolar da onun fırçasından çıkmıştır: *"Turk Hamamı"*, *"Çeşme başında aşk"*, *"Beyoğlu'nun buyuk yangını"* ve *"Mıgırdıç Khrimyan Katoğikos'un Portresi"*

İşbu satırları temize çektikten sonra, ressam hakkında tesadufen iki yeni bilgi daha elde ettik. Birincisine göre, 24 Mayıs 1870'de vuku bulan, Beyoğlu'nun en buyuk yangınında harab olan, Narekyan Ermeni Okulu'nun yerine yeni bir bina inşa etmek gayesiyle, yaklaşık 1875'de kurulan Eğitim Komisyonu'na uye seçilmiştir. İkincisine göre de 1880'de Beyoğlu Ermeni Okullarının Yönetim Kurulu âzalığında bulunmuştur.

X. Esayan

Bu ressam da meçhul kalmıştır. Genç

yaşta olmuş olduğu düşünülebilir. Diğer taraftan, 1850'de Talas'da doğan ve 1937'de Halep'de hayatta bulunan Şavarş Esayan isminde bir desinatör ve ressam vardır ki, 1899'dan önce İstanbul'da da öğretmenlik yapmıştır. Bilâhere, Kayseri'de halı desinatörlüğü ve ömrünün son kısmında Halep'te ressamlıkla uğramıştır. Binaenaleyh, bu şahıs olabilir.

1896'da, Beyoğlu'nda, Cadde-i Kebir No 331'de Angelidis mağazasında açılan sergiye katılmıştır.

XII. Kirkor Koçeoğlu

Kadıköy'un Ermeni zenginlerinden Hovsep Köçeyan'ın (1809-1883) ikinci oğludur. Yaklaşık 1845'de orada doğmuştur ve takriben 1883'de, bekâr olarak Paris'de ölmüştür. Soyadının kökü Turkçe *"köçek"* kelimesidir.

Küçük kardeşi Hovannes Köçeyan'la beraber, 1857'de açılan Pangaltı'daki Viyana Mıkhıtharistler Mektebi'nin ilk talebelerinden biri oldu. Müteakiben, 1865 yılına kadar, Paris'deki Venedik Mıkhıtharistleri'nin Muradyan Mektebi'nde tahsil gördü.

1 Temmuz 1875'de Darülfunun'daki, Eylül 1880 tarihinde Tarabya'da Rum Kız Mektebi'ndeki, ve 8 Nisan 1881'de Tepebaşı'ndaki Elhfba Kulubu'nun sergilerine katılmıştır. Bu son sergide, karakalem ikı portresi ile, *"Nevbahar"* adlı tablosunu teşhir etmiştir.

Yağlıboya çiçek motifli ikı tablosu ile, annesi Lusi Köçeyan'ın ve kızkardeşi Nektar Köçeyan'ın karakalem portreleri, yaklaşık 1920'de İstanbul'daki Ermeni Güzel Sanatlar Cemiyeti tarafından, Venedik'deki Mıkhıtharistler'ın Manastırı'na hediye edilmiştir. Diğer karakalem bir eseri de, Ahmed Midhat Efendi'nin (1844-1913), muhtemelen Paris'de bulunduğu esnada yaptığı portresidir.

Kızıltoprak'daki Zühtü Paşa Camii'nin dahilî kitabeleri de onun elinin emeğidir. Halil Ethem Bey'e (1861-1938) göre, Kûfî harflerin ve motiflerin Türkiye'de gelişmesinde katkısı olmuştur.

XIII. Rupen Manas

Devlet adamı, ve Sultan Abdulmecid döneminde (1839-1861) Saray ressamı. Zenop Manas'ın büyük oğludur. 1810-1815 yılları arasında İstanbul'da doğmuştur. 1875'den sonra muhtemelen İstanbul'da ölmüştür.

1847'de, Paris'deki Osmanlı Sefarethanesi'nin baş tercümanı idi. Bu sıralarda, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki elçiliklerine gönderdiği, Tasvir-i Hümayun'ların bir kısmını Paris'de kendisi hazırlamıştır. 1869'da ise, Osmanlı Devleti'nin Milano başkonsolosu idi.

1 Temmuz 1875'de, Darülfunun'da açılan ikinci sergiye katılmıştır.

1850'de, Abdulmecid'in büyük kızı Fatma Sultan'ın (1840-1883) minyatur bir portresini çizmiştir.

XIV. Mihran Mardikyan

Doğduğu yer ve tarih belli değildir. 27 Kasım 1907'de Beyoğlu'nda ölmüştür. 1912'yli *Teotik Salnamesi*'nde resmi de mevcuttur (s. 246).

1896'da, Beyoğlu'ndaki sergiye katılmıştır.

XV. Mıgırdiç Melkonyan

Son zamanlarda meydana çıkan bir

Yervant Oskan

kaynağa göre, ondokuzuncu yüzyılın başlarında doğmuş olduğu anlaşılmaktadır. Olduğu tarih de bilinmemektedir. Büyük eb'addaki İstanbul manzaralarıyla ün salmıştır. Hayatı hakkında bilgimiz azdır.

8 Nisan 1881'de, Tepebaşı'ndaki sergiye ikı portre ile katılmıştır. Bunlardan 97 numaralısı Abdullah Biraderler'e, 98 numaralısı ise Madame Leval'a aittir. *"Osmanlı"* gazetesinde Abdullah Kâmil imzasıyla çıkan bir yazıda, her ikı eserden de sıtayışle bahsedilmiştir.

Kanaatımızca, işbu ikı portrenin Mıgırdiç Melkonyan'a değil de, ünlü bir portre ressamı olan Melkon Duratzuyan'a (1837-1904?) ait olması daha muhtemeldir. Esasen, sergının kaydında Melkonyan soyadı yerine, Melkon ismi geçmektedir. Diğer taraftan, Melkonyan manzara tablolarıyle tanınmıştır ve geçen yuzyılın başlarında doğmuş olduğuna göre, 1880'lerde hâlâ ressamlıkla uğraşması ve hattâ hayatta olması bile şuphelidir.

Diğer kaydadeğer bir eseri de, Topkapı Sarayı Muzesi'ndeki Y. 454 No lu yazı kutusunun uzerinde bulunan, ve yağlı boya aplike ve kabartma tekmığı ile yaptığı, eski Beşıktaş Sarayı'nın ve müştemilâtının denizden görunen manzarasıdır. 1850'de, Rupen Manas tarafından çizilen Fatma Sultan'ın minyaturunun etrafındaki sus motifleri de onundur.

İkı yıl kadar önce, değerlı dostumuz numızmat sayın Garo Kurkman, tarafımıza Melkonyan hakkında önemlı bir belge sundu ki, Hındıstan'ın Kalkuta şehrinde neşredilmiş olan *"Azkaser"* (Mılhıyetperver) adlı gazetenin 30 Mayıs 1846 tarih ve 42 No lu sayısında çıkan bır haberdı. İşbu gazetenın kaynağı da, İzmır'de yayınlanmış olan *"Arşaluys Araradyan"* (Ararad'ın Şafağı) adlı gazetenin 8 Şubat 1846 tarihli nusha sıdır. Verilen bilgiye göre, mezkûr tarihte Melkonyan, mozaık usulu kuçuk tahta parçalarla, İstanbul'un ve Boğazıçı'nın minyatur manzaralarını hazırlamış ve onları Paris'e göturerek teşhir etmiştir. O gunlerde orada bulunan İngiltere kraliçesi, bunları görerek hayran olmuştur. Keza, Fransa kralı da onları çok takdir etmiş, ve maddî yönden de kendısını ödullendırmek istemişse de, arzusunu yerine getirememiştir. Yazının sonunda, işbu usta san'atkârın, çoktan berı ecnebı mılletler arasında unlu olduğu kaydedilmiştir. Bu da kendısının geçen yuzyılın başlarında doğduğunu kanıtlamaktadır.

XVI. O. Miaser

Küçuk adı belli değilse de, soyadından Ermeni asılı olduğu anlaşılmaktadır. Hayatı hakkında bir bılgi elde edemedık.

1903 yılı Mayıs ayında Sıngar Mağarası'nda açılan sergiye uç eserle ıştırak etmiştir.

XVII. Misak Efendi

Bu ressam hakkında da malûmatımız yoktur. dığer taraftan, Misak'ın küçuk ismi mi, yoksa soyadı mı olduğu da belli değildir.

8 Nisan 1881'de, Tepebaşı'nda açılan sergiye katılanlar arasında adı geçmektedir.

XVIII. Yervant Oskan Efendi

1855'de Samatya'da doğup, 9 Temmuz 1914'de Beyoğlu'nda oldu. Yazar ve eğitimci Hagop Oskan'ın (1825-1907) oğludur. Heykeltraş, ressam, eğitimci ve idareci olarak unludur. Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kuruluşunda katkısı onemlidir. Darphane'de dokumcu ustası, Erzurumlu Oskan Gotoğyan'ın da torunudur.

İlk eğitimini pederinden aldı. Muteakiben Beşiktaş'daki Makruhyan Mektebi'nde okudu. 1866'da Venedik'e gidip, Mıkhitharistler'in Rapayelyan Koleji'nde tahsiline devam etti. Burada Luigi Querena'dan ders aldı. 1872 de mezun olduktan sonra, ertesi yıl Roma'daki Guzel San'atlar Akademesi'ne girdi. 1877 yılı Kasım ayına kadar heykeltraşlık ve mimarlık eğitimini sürdurdu. Burada Enrico Bechetti ile Girolamo Masini'nin talebesi oldu. Keza, Gigi'nin derslerini de takip etti. Heykeltraşlıkta ise, dünyaca unlu Monteverde'nın oğrencisi oldu. 1877'de İstanbul'a donduyse de, eğitimini geliştirmek gayesiyle 1878'de Paris'e gitti ve Guzel San'atlar Akademisi'ne girdi. Aynı yıl orada açılan uluslararası sergiye de katıldı ve iki gumuş madalya ile taltif edildi. Orada, heykelcilik tekniği ile de ilgilenerek, bronzdan veya renkli kilden Doğu tipleri hazırlayarak, onları da sergiledi.

1881'de, ailevî sebeplerden ötüru İstanbul'a dondu. Az sonra, İngiliz konsolosu Renchy ile tanıştı ki, 8 Nisan 1881'de, A. B. C. (Elifba) Kulubu'nun menfaatine, Tepebaşı'nda bir resim sergisi duzenledi. Konsolos'un teklifi ile, kendisi de sergiye iştirak etti. Burada Osman Hamdi Bey'le (1842-1909) tanıştı. Kendisini Arkeoloji Muzesi'ne baş merametci *(restaurateur en chef)* tayin etti. Aynı yıl, *Tıbrotzaser* (Mektepsever) Ermeni Kadınlar Cemiyeti'nin sergisine de katıldı. Az sonra, Osman Hamdi Bey'le birlikte, Sanayi-i Nefise Mektebi'ni kurmağa karar verdiler. 1 Mart 1882'de, temel atma toreni yapıldı. Mimar Alexander Valori'nin yonetimindeki inşaat bir senede tamamlandı. 1 Mart 1883'de, mezkûr mektebe öğretim uyesi tayin edildi. Ölumune kadar, heykeltraşlık muderrisliğinde ve dahili mudurluk gorevlerinde bulundu. 1885'de, Alman Hukumeti tarafından madalya ile taltif edildi. 1891'de, Asâr-ı Atika (Arkeoloji) Muzesi tekrar kurulurken, Osman Hamdi Bey'le işbirliği yaptı. 1901'de, Beyoğlu'nda açılan "İstanbul Salonu" adlı resim ve heykel sergisine, altı mermer bustle ve uç tablo ile iştirak etti. 15 Nisan 1902'de, yine Beyoğlu'nda tertiplenen aynı isimli sergiye de, uç tablo ve iki heykelle katıldı. 1904 yılı Ağustos ayında, uçuncu sınıf Mecidiye Nişanı ile odullendirildi. 1907'de, Babıâli'de duzenlenen Osmanlı San'at Sergisi'ne iştirak etti. 3 Şubat 1911'de, Sanayi-i Nefise Mektebi'nin mudur muavinliğine atandı.

Eserleri arasında en başarılısı, kendi ifadesi ile Bayard'ın (1473-1524) bustudur. Diğer heykelleri meyanında, Osman Hamdi Bey'le, zevcesi Naile Hanım'ın ve Dikran Çuhacıyan'ın (1836-1898) bustleri, keza, *"Kılıçla dans eden zeybek"*, *"Dafne"*, ve *"Otobust"*'ü zikredilebilir. Tabloları arasında ise, *"Pederının portresı"* (1889), *"Muzaffer Venus"* ve *"Tavuk satan kadın"* kayda değer. Eserlerinin buyuk kısmı, Erivan'daki Devlet San'at Galerisi'nde bulunmaktadır. 1878'de, Sayda'daki kazılar esnasında meydana çıkan, Buyuk İskender'in (M.Ö. 356-323) lâhdinin restorasyonu da, Oskan Efendi'nin emeği ile gerçekleşmiştir.

1883'de, Osman Hamdi Bey'le beraber Nemrud Dağı uzerinde yaptıkları kazılar hakkında *Le Tumulus de Nemroud Dagh* adında Fransızca bir kitap da neşretmişlerdir (İstanbul, 1883, 56 Sayfa).

Oskan Efendi, ressam Viçen Aslanyan'ın kızkardeşi ile evlenmiştir ki, Anna veya Nıvart Aslanyan olmalıdır. 1945-1950 yılları arasında İstanbul'da olmuştur. İşbu izdivaçtan uç kızları dunyaya gelmiştir. Birincisi Eva Oskan İpekyan, yazar Alis Devletyan-Jamgoçyan'a gore heykeltraş olmuştur ve Mısır'da yaşamıştır. Piyanist Varujan Aslanyan'a gore, ikincisi Repeka Oskar dişçi olmasına rağmen, Pangaltı caddesinde bir tuhafiye dukkânı işletmiştir. 1955 sıralarında bekâr olarak ölmuştur. Uçuncusu Mari Oskan-Kantar, 1899'da doğup 10 Nisan 1964'de İstanbul'da ölmuştur. Tanınmış bir piyanist ve piyano oğretmenidir. Musiki eğitimini Cenevre'de yapmıştır ve odulle mezun olmuştur. Birçok değerli talebeler yetiştirmiştir. olumunden birkaç yıl once, otelci Hagop Kantar'la evlenmiştir.

XIX. Apraham Sakayan

1821'de İstanbul'da doğup, 17 Aralık 1876'da Uskudar'da olmuştur. Vanlı saka Atam'ın oğludur. Ebedî istirahatgâhı Bağlarbaşı Ermeni Mezarlığı'ndadır. Kabirtaşından mahrum olduğu için, yeri belli değildir. Portre ressamı olarak unludur.

İlk tahsilini, Kirkor Odyan Efendi'nin (1834-1887) pederi Yazıcı Boğos Odyan- Bedrosyan'ın (1795-1862) evindeki sınıfta yaptı. Önce, Saray ressamı Ohannes Umed Beyzad'ın (1809-1874) talebesi oldu. 1838'de, resim eğitimini tamamlamak uzere, Boğos Odyan tarfından Paris'e gonderildi. Donuşunde, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de resim hocalığı yaptı. 1860 sıralarında, Beşiktaş'daki Ermeni Okulu'nda dahi aynı gorevde bulundu. Bir muddet, Uskudar Surp Haç Kilisesi yonetim kurulu uyesi de oldu.

1 Temmuz 1875'de, Darulfunun'da açılan sergiye katıldı.

Eserleri arasında şunlar bilinmektedir: *"Yazar Nıgoğayos Zorayan'ın (1821-1859) portresı"* (Paris, 1844) (1911'de, Zorayan'ın kızı Krisdine Papazyan'ın Uskudar'daki evinde bulunmakta idi), şaheseri telâkki edilen, saka kıyafetiyle, *"Pederı Atam'ın portresı"*, velinimeti *"Boğos Odyan'ın portresı"* (1911'de, kızı mutercim Yevpime Odyan'ın (1847-1918) evinde idi). 1867'de, Hassa mimarı Karabet Amira Baliyan'ın (1800-1866) olumunden sonra çizdiği, portresi Beşiktaş Ermeni Kilisesi'ndedir. Bazı dinî mahiyetteki tabloları da Uskudar'daki Ermeni kiliselerinde bulunmaktadır. Sair eserleri 2 Ağustos 1887'de Uskudar'ın Yeni Mahalle semtinde vuku bulan buyuk yangında heba olmuştur.

XX. Rupen Seropyan

1875'de veya 1876'da, Van'ın Erciş (Ermenice Arceş) kazasında doğmuş, ve 21 Ocak 1917'de İstanbul'da olmuştur. Srapion Seropyan'ın oğludur.

Sanayi-i Nefise Mektebi'nden ve Paris'deki *Académie Julıan*'dan mezundur. 1896'dan itibaren, Kumkapı'daki Bezciyan, Balat'taki Horenyan, ve Gedikpaşa'daki Mesropyan mekteplerinde resim hocalığı yaptı. Nuruosmaniye'nin kohne bir sokağında, bir atelye de işletti.

3 Ekim 1907'de, Babıâli yakınlarında açılan sergiye katılmış ve odul kazanmıştır.

Eserlerinden, iki adet *"Davut Peygamber'ın portresı"*, *"Meryem Ana ile kucağında Hazret-i İsa"* (1913) ve *"Halâskâr İsa"* (1914) tabloları, 1921'de, Yenikapı'daki Ermeni Kilisesi'nde bulunmakta idi. *"Dıken taçlı Hazret-i İsa'nın portresı"*de eskiden bir Ermeni şahsın nezdinde mevcuttu. Ermeni Patrikhanesi'ndeki, eski patriklerin karakalem portrelerinden bazılarını da o çizmiştir. 13 Mayıs 1990'da Yıldız Sarayı'nda duzenlenen muzayedede ise, yağlıboya bir manzara tablosu gorulmuştur.

Sarkis Diranyan'ın Gül Bağlayan Kadın adlı tablosu

XXI. Serpasyan

Kanaatimizce, işbu kız ressamın soyadının doğru şekli *"Çirpaşyan"* olmalıdır. Zira, bu soyadını taşıyan Vanlı tanınmış bir aile mevcuttur ki, bir kısmı halen Erivan'da, bir kısmı da Paris'de yaşamaktadır. Bu sanatkâr hakkında da bir bilgiye tesaduf edemedik.

1 Temmuz 1875'de, Darülfunun'da açılan sergiye katılanlar arasında adı geçmektedir.

XXII. Serviçen

Bu kız ressam, ünlü tabip ve Devlet adamı Dr. Serviçen'in (Serovpe Vıçenyan) (1815-1897) meçhul bir kızı olmalıdır. Zira bilinen Mari ve Verjin adlı kızları 1880'de evlenmişlerdir. Birincisi Dr. Mikayel Horasancıyan Efendi (1835-1903) ile, ikincisi ise, Dr. Dikran Paşa Peştimalcıyan'la (1838-1894) evlenmişlerdir. Binaenaleyh, matmazel olarak zikredilemezlerdi.

Matmazel Serviçen, en geç 1845 sıralarında doğmuş olmalıdır. Zira, 1867'de, Paris'deki Beynelmilel Sergi'ye Osmanlı İmparatorluğu'ndan katılanlar arasında, birinci kısımda, *"Kahve taşıyan esir Çerkez"* adlı yağlıboya tablosu ile ismi kayıtlıdır. Bu husus, kendisinin o yıllarda dahi ünlü bir ressam olduğunu ispat etmektedir.

XXIII. Boğos Şaşiyan

Saray tabipleri yetiştirmiş Katolik Şaşiyan Ailesi'ne mensup olması çok muhtemeldir. Filhakika, bu ailenin ilk Saray tabibi Dr. Boğos Şaşiyan'ın (1744-1798), 1775 sıralarında doğan Tovmas adlı eczacı oğlunun, Boğos Şaşiyan isminde hukukçu bir evlâdı dünyaya gelmiştir ki, yaklaşık 1800'de doğmuş olmalıdır. Binaenaleyh, ressam Bağos Şaşiyan, muhtemelen bu şahsın torunudur. Diğer taraftan, Dr. Bağos Şaşiyan'ın büyükoğlu Dr. Manuel Şaşiyan'ın (1775-1858) oğlu Dr. Boğos veya Paulaki (1806-1887) torunu olamaz, zira, Dr. Arto Mezburyan'a (1879-1957) göre, bu sonuncu evlenmişse de, evlâdı olmamıştır.

1880 yılı Eylûl ayında, Tarabya'daki Rum Kız Mektebi'nde, Elifba Kulübü tarafından düzenlenen sergiye, ışti rak etmiştir. 8 Nisan 1881'de ise Tepebaşı'nda aynı kulübün tertip ettiği sergiye iki resimle katılmıştır. *"Osmanlı"* gazetesi, 76'ncı sayısında kendisinden sitayişle bahsetmiştir.

Edhem Paşa (1824-1873), kendisine

ve ressam Pierre Montani'ye, *"Usul i Mimari i Osmani"* (l'Architecture Ottomane", Viyana, 1873) adlı eserinin planlarını hazırlatmıştır. Yine Edhem Paşa'nın himmetiyle meydana gelen, *"Les costumes populaires de la Turquie en 1873"* (1873'de Türkiye'de halk kıyafetleri) adlı albümün planşlarına da, Kırkor Köçeoğlu ile birlikte katkıda bulunmuştur.

XXIV. Melkon Dıratzuyan

Mıgırdiç Melkonyan'ın biyografisinde de beyan ettiğimiz mülâhazata istinaden, 8 Nisan 1881 tarihli sergiye katılan ressam, Melkonyan yerine işbu san'atkâr olmalıdır. Binaenaleyh tercümehalini yazımıza ilâve ediyoruz.

1 Şubat 1837'de Beyoğlu'nda doğup, yaklaşık 1904'de yine İstanbul'da ölmüştür. Portre ressamı olarak ün salmıştır.

1857'de, Venedik'teki Murad Rapayelyan Mektebi'nden, sonra da aynı şehirdeki Güzel San'atlar Akademisi'nden mezun oldu. Mütakiben İstanbul'a döndü. Taksim'deki, Yeniköy'deki ve Bursa'daki Ermeni Katolik kiliseleri için yağlıboya azizi resimleri, ve devlet Şûrası âzâsı Ohannes Tıngır Efendi'nin (1789-1868) portresini hazırladı. Bir müddet sonra Fenerköy'de bir atelye açtı ki, 1870 yılı büyük Beyoğlu yangınında, Venedik'ten beraber getirdiği 40 kadar tablosu ile birlikte kül oldu. Afetin akabinde, Muradof ismindeki bir Ermeni sarrafın desteğini gördü. Az sonra, Ermeni Katolik Başpatrığı İstepannos Azaryan'ın (1826-1899) sıparışı ile, İstanbul ve Anadolu Ermeni Katolik kiliseleri için aziz resimleri hazırladı. 1880 ve 1881 yıllarında, Beyoğlu'nda, Sakızağacı'ndaki Venedik Mıkhıtharistleri'nin Mektebi'nde resim öğretmenidi. Beyoğlu'ndaki *Saint Esprit* Kilisesi'ndeki *"Sacré Coeur de Jésus"* adlı büyük boy tablo da onun eseridir. Sakızağacı'ndaki Ermeni Katolik Başpiskoposluğu'nun salonunda bulunan, Başpatrık Azaryan'ın büyük boy yağlıboya portresi şaheseri addedilmiştir. Keza, Mıkayel Portukal Paşa'nın (1842-1897), hayırsever Esayan'ın ve Dikran Karagözyan'ın (1834-1896), Dr. Simonof'un portrelerini de hazırlamıştır. Mıkhıtharistlerden maada, Kadıköy'deki Aramyan, ve Beşiktaş'daki Makruhyan mekteplerinde resim hocalığı yapmıştır. Yetiştirdiği en tanınmış talebeleri, Edgar Şahın'le (1874-1947), Karabet (Charles) Atamyan (1872-1947)dir. □

Kaynaklar

Arsaluys Araradyan (Ermenice gazete), İzmir 8 Şubat 1846.

ASNA SIBEL, *Pera Ressamlarının Biyografileri*, İstanbul, 1990.

AVEDISSIAN, ONNIK, *Peintres et Sculpteurs Arméniens*, Le Caire 1959.

AZADYAN TOROS, *Beşiktaş Okulu Tarihçesi* (Erm.), İstanbul 1930, *Esayan Okulu Tarihçesi* (Erm.), *Istanbul*, 1945.

Azkaser (Erm. gazete), Kalkuta, 30 Mayıs 1846.

BODURYAN MIGIRDIÇ, *Ermeni Ansiklopedisi* (Erm.), Bükreş 1938.

BOĞOSYAN YEPREM, *Köçeyan Ailesi* (Erm.), Viyana, 1961.

BOHÇALIYAN ARIS, *Türkiye Ermeni Ressamları* (Erm.), Viyana 1989.

CERVATI RAPHAEL, *L'indicateur Ottoman, Annuaire-Almanac du Commerce et de l'Industrie*, Constantinople 1881 ve 1882.

CEZAR, MUSTAFA, *San'atta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, İstanbul 1971.

ÇARKOĞLU, G., *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, İstanbul 1953.

ÇİZGEN, ENGİN, *Photography in The Ottoman Empire 1839-1919*, İstanbul 1987.

DÜBEN, İPEK AKSÜĞÜR, *Pera Ressamları 1873-1908*, İstanbul 1989.

EKSERCİYAN HIMAYAK, *Üsküdar Surp Haç Kilisesi Tarihçesi* (Erm.), İstanbul 1926.

Ermeni Ansiklopedisi (Erm.), cilt VII, Erivan 1981, cilt VIII 1982.

Ermeni Patrikhanesi Arşivi.

Exposition Universelle de 1867 à Paris. Catalogue Général Publié par la Commission Impériale, ikinci baskı, Paris 1867?

Hantsak (Erm. dergi), İstanbul 12 Nisan 1888 sayı 14.

İSTEPANYAN, KARNİK, *Biyografik Sözlük* (Erm.), Erivan, 1973.

KAPAMACIYAN SİMON, *Cep Takvimi* (Erm.), İstanbul 1922.

KARABETYAN BEDROS, *Samatya Surp Kevork Kilisesi Tarihçesi* (Erm.), İstanbul 1935.

KOÇU, REŞAD EKREM, *İstanbul Ansiklopedisi*, cilt VIII.

LABCİNCİYAN, TEOTİK, *Herkesin Yıllığı* (Erm.), İstanbul, 1908, 1912, 1913, 1922.

MEZBURYAN ARTO, *Ermeni ve Asıllı Ermeni Tabipler* (Erm.), İstanbul 1950.

MIRMIRYAN HARUTYUN, *Eski Sanatın Gölgeleri* (Erm.), İstanbul 1908.

Nor Lur (Erm. gazetesi), İstanbul 20 Ağustos 1934.

PAMUKÇIYAN, KEVORK, *"Yervant Oskan Efendi"*, *Kutsal* dergisi, İstanbul 4 Temmuz 1980, sayı 805.

RENDA, GÜNSELİ, *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı*, Ankara 1977.

SAKIZYAN ARMENAK BEY, *Anahit* (Erm. dergi), Paris 1933, sayı 1-2 ve 3-4, *Pages d'Art Arménien*, Paris 1940.

Sovetakan Arvest (Erm. dergi), Erivan 1957, Ocak.

TORKOMYAN VAHRAM, *Eremya Çelebi'nin İstanbul Tarihi* (Erm.), cilt I, Viyana 1913, cilt III, Viyana 1938.

TUĞLACI, PARS (TUĞLACIYAN PARSEH), *Ayvazovski Türkiye'de*, İstanbul, 1983.

Yedikule Ermeni Hastanesi Yıllığı (Erm.), İstanbul 1892, 1898, 1899, 1931.

ZARTARYAN BİMEN, *"Yervant Oskan"*, *Jamarak* gazetesi, 28 Ocak 1945.

ŞAKAİK-I NU'MAYİNE VE ZEYİLLERİ

HADAİKU'Ş-ŞAKAİK
HADAİKU'L-HAKAİK Fİ TEKMİLETİ'Ş-ŞAKAİK
VEKAYİU 'L-FUDALA
TEKMİLETU 'Ş-ŞAKAİK Fİ HAKK-I EHLİ'L-HAKAİK

• Başlangıçtan XIX. yüzyıla kadar yaşayan binlerce Osmanlı devlet adamı, âlim, tarikat şeyhi ve şairlerinin biyografileri
• Doç. Dr. Abdulkadir Özcan tarafından hazırlanan detaylı indeksler
• 17 x 25 ebadında, 5 büyük cilt, 3820 sayfa, 1. Hm. kâğıt, lüks cilt

ÇAĞRI YAYINLARI
Kodfarer Cad. Binbirdirek Meydan Sok. No: 5/1 34400 Tarabya-İST. Tel: 516 20 80 - 81 Fax: 516 20 82

Hilmi Yavuz ve Eski Hayvan Bilimi

HALİL ERDOĞAN CENGİZ

"Geçmiş" ve "eski", çoğu kez sınırları belirsiz bir gevşeklikle kullanılan genelleme torbaları oluyor. Geçmişin ne kadar çok ya da az eski olduğu gözönünde tutulmadan yapılan değerlendirmeler yanıltıcıdır. Helenistik de eskidir, Rönesans da, 19. yüzyıl da. Ama bu tarihsel dönemlerin içinde yaşadığımız döneme mesafelerini düşünmek gerekir.

HİLMİ YAVUZ *Gösteri*'nin Haziran sayısında "Cengiz ve Eski Tıp" başlıklı bir yazı yayımlamış. *Tercüman*'ın Sanat Kültür Sayfası'nda da, 23 Mayıs'ta "Bazı Aydınlar Osmanlı Tarihine ve Kültürüne Anlamsız Bir Düşmanlıkla Bulunuyorlar: Eski Kültürümüzü Yüceltmek" ve 21 Haziran'da "Kaba Anakronizm" başlıklı imzasız iki yazı çıkmış. Her üçünü de yeni öğrenebildim. *Tercüman*'daki ilk yazının mahiyeti başlığından anlaşıldığından ve ikinci yazıda "Gökyay Hoca, Cengiz'in elçabukluğu ile mayayı kaka yaptığını söylüyor" şeklinde *Tarih ve Toplum*'da aynen yayımlanan uyarıda yer almadığı orada duran "ibareler yer almışcasına gösteren" bir sunuştan sonra, Yavuz'un söylediklerini ikiletilen ibarenin bulunduğundan, Yavuz'un suçlamaları hakkındaki düşüncelerimi yazacağım.

* * *

Yavuz'un söylediklerinin en belirgin çizgileriyle şunlar:

1. Halil Erdoğan Cengiz, "İnsanlar Nelerle İğrenmiş?" başlığı altında, Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin *Hezâr Esrâr*'ından alıntılar yaparak "bakın, bilim adına ne saçmalıklar yapılmış" demeye getiriyor.

2. H. E. Cengiz, ve doğallıkla Dergi sunucusunun, Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'ye ve dolayısıyle eski kültürümüze apaçık haksızlık yaptıklarını belirtmeden geçemeyeceğim. Bu haksızlık bana sorarsanız, bilimsel düşünce tarihinin episteme'lerinin yapısını gözardı etmekten kaynaklanıyor.

3. Yavuz bundan sonra M. Foucault'nun *Les Mots et Les Choses*'undan örnekler vermekle "... Foucault'nun Episteme dediği şey yani belirli bir tarihsel dönemde neyin bilim sayılabileceğine ilişkin kurallar, bir başka tarihsel dönem için geçerli olmayabilir olmuyor da..." demekte ve sözlerini şöyle sürdürmektedir: "H. E. Cengiz bunu bilmiyor. Bırakınız Foucault'yu bilmeyi, bugünün bilim anlayışı ile 'episteme'si ile geçmişin bilim anlayışını yargılayarak çok kaba bir anakronizme düşüyor."

4. Yavuz'un finali de şöyle: "Hekimbaşı hakkında biraz daha bilgi edinmek gereğini duysaydı H. E. Cengiz, onun örneğin, 'memleketimizde ilk karantina tedbirlerini alan' hekimbaşı olduğunu da öğrenecekti. Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu, İstanbul'da 500 yıllık Sağlık Hayatımız (Fetih Derneği Neşriyatı, İstanbul 1953) şöyle diyor: ... Şehsuvaroğlu şöyle tamamlıyor sözlerini: 'O taassup içinde bu karantina tedbirlerini alırken Hekimbaşı Behçet Efendi'nin nasıl tehlikeleri göze aldığı ve ne mertebede tecellüt (Not: bu kelimeyi 'celâdet' anlamında kabul ediyorum. HEC) gösterdiği kolayca anlaşılır.' Bizim eski kültürümüze bakışımız, körlerin fili anlamlandırmalarına benziyor. Hem tek yanlı ve kaba hem de ne yazık ki, bilgisizce."

* * *

Karşı tarafın söylediklerini doğru ve tarafsız olarak okurlara ulaştırmayı eleştirmenin görevi saydığımdan, Yavuz'un yazdıklarını özenle özetleyip aktarmaya çalıştım. Yavuz, ne kadar alçakgönüllü davranmış, ne güzel dile getirmiş, kabalığı ne kadar incelikle ortaya koymuş, ama, hemen söyleyeyim, yazdıklarımı galiba dikkatle okumamış, *Hezâr Esrâr*'ın ise kapağını dahi açmamış. Yayımladığım anlamın doğru mu yanlış mı olduğuna değinmemiş. Armın sirkede dirilmesinin o çağın bilim epistemesiyle olan ilgisine dokunmamış. Asıl vurgulamak istedikle-

nının de yarısı doğru, yarısı yanlış. Faucault'yu okumadığım doğru. Bugunun bılım anlayışı ile geçmışın bılım anla yışını yargıladığım yolundakı değerlen dırmesi yanlış. Kast'a gelince: yakışma mış. Acaba kastım, çıkarım ne olabılır kı? Hekımbaşının ayağını kaydırıp, sa raya sağlık danışmanı mı olacağım? Bır de buyuk atlaması var: Hekımbaşı hak kındakı esas değerlendırmenin 1939 yı lından bu yana dört kez basılan *Osman-lı Turklerınde İlım* adlı eserde de yer al dığının, benım o eserden alıntılar yap tığımın ve Faucault'yu bılmemekte yal nız olmadığımın belırtılmemesi

Efendi'nin Sırlarını Eleştiren İlk Kişi Kimdir?

Aslında, daha da önemlı olanı, ben den ve Adıvar'dan çok önce ve mızah uslubuyla *Hezâr Esrâr*'ın sırlarını eleş tırerek kaba anakronizme duşen ve *Ter-cuman*'dakı dostumuzun hıçbırı doğru olmayan suçlamalarının muhâtabı ol-ması gereken bır başka kışının adını bile anmamasıdır.

Hezâr Esrâr'ın 702'nci sırrı şudur (ve kabalığı yâhut ınceliği her halde Hekım başı'na âittir)

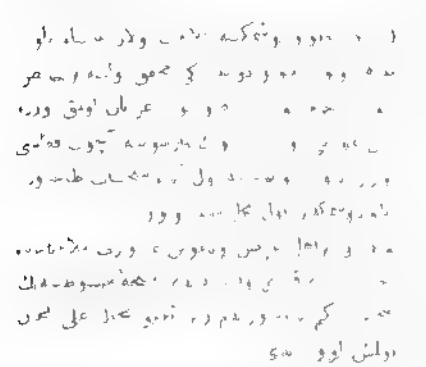

"702. Dolu duşmeğe alâmet olan sı yâh bulut zâhır olup (ortaya çıkıp) do lu duşeceği muhakkak olsa, bır hâyız avrat cemî' ı esvâbından (gıysılerının tumunden) uryân (çıplak) olmak uze re, mahall ı avretını (ut yerını) ol sıyâh bulutun karşısına açup, kafası uzere ya tup uyusa, ol anda sehâb (bulut) dağı lup, dolu duşmekden ol mahall sâlım olur."

Faucault'yu okumamış olan o câhil eleştırmecı, bu sır konusunda aynen şunları yazmıştır: "Bu amelıyâtı bır ehl ı ırz u nâmûs avrat mele' ı nâsda (halk arasında) ıcrâ eylese kaydı olsa ıdı, netîce-i mebsûtanın (anlatılan sonu-cun) sıhhatına (doğruluğuna) hukm edebılırdım. Zîrâ, ta'lîku'l muhâl ve ale'l muhâl olmuş olur ıdı." Bu kışının, Efendı Hazretlerı'nın yazdığı sırla du peduz alay ettığının, muhâlın muhâle bağlanmasından söz ettığının açıklan masına gerek var mı?

Hezâr Esrâr'ın 624'uncu sırrı şöyle dır: "624. Cevz ağacına kırmızı bakır-dan, cevfine kadar bır ekser (enser, çı vı) kakılsa cemî' ı âfâtdan muhâfaza eder dıyu İbnu Bassâl tahrîr ıder (ya-zar)".

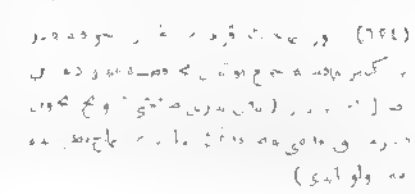

İbnu Bassâl'ın Soğancı-zâde anla mından hareketle, sözüm ona nukte yapmaya kalkışan o kışı, bu sırra da şu kulpu takmıştır. "Nâkıl (sırrı anlatan), babası san'atını tervîc (değerlendırmek, desteklemek) içün sarmısak ta'lîkını tavsiye etmış olsa ıdı, ağaç nazarında emîn olurdu."

Hezâr Esrâr'ın 608'ınci sırrı şöyledır: "608. Bır ağacın en alt çatlağına sıkıca olarak bır taş kısdırsalar, ol sene pek çok meyve verır." Benım suçumu ben-den 160-190 yıl önce ışlemış olan o kı şı, bu sır konusunda da şunları yazmış-tır. "Bu sırrı bağçevânlar ışıtmesun! Sonra ne evlerımızde dîvâr ve ne sokak larda kaldırım kalmaz olur."

Hekimbaşı Hekimbaşı'na Karşı

Bu kışı kımdır? dıye sorulursa, sâde-ce şu cevap verılebılır: Hekımbaşı Mus tafa Behçet Efendı'nın ta kendılerı.

850 sırdan yalnızca bırkaç tânesını böyle yerden yere vuran da, gerı kalan pek çoğunda, olmayacakları olmuş gı bı gösteren de aynı kışıdır. Benım, ka fasının bır bölmesinden dığerıne zerre kadar sızıntı olmadığı ıfâdesıyle anlat mak ıstedığım de sâdece bundan ıbâret tır. Var mı bu çelışkının başka turlu açıklaması? Doğruyu söyleyelım: Sırla-ra ılışkın yazımı okumadan önce, bel kı de, Hekımbaşı ile hıç ılgilenmemış, hattâ adına bile dıkkat etmemiş olması muhtemel kışılerın Hekımbaşı'na ben-den daha fazla sâhıp çıkmaya hıçbır hakları yoktur. Hekımbaşı, Kaptan Swing'in arkadaşı Gamlı Baykuş'un buyucü buyuk dedesi değıldır. Başka-ları da, Efendı Hazretlerıne ne benden daha yakın, ne de daha fazla uzaktır. Ben okuyup ınceledım, emek verdım, araştırdım, belgeler ortaya koydum. Ustelık dahası da var. Yayımladığım belgeler karşısında karalamadan başka söyleyecek söz bulamayanlar, gerı ka lan 800 kusûr sırrın içınde yayımlanan-lardan daha beterlerı bulunabıleceğını hatırlarına getırmıyorlar mı acabâ? Sonradan eklenen ve sayısı 1000'e ta mamlayan 150 sır da cabası. Bunlar Yavuz'un söylemedıkleri. Gelelım söy-ledıklerıne.

Eleştirmeci Doğru Anlayıp Eksiksiz Nakletmek Zorundadır

Yavuz, "İnsanlar Nelerle Uğraşmış" başlıklı yazımda *Hezâr Esrâr*'dan aldı-ğım sırları "Bakın, bılım adına ne saç-malıklar yapılmış" demeye getırdığım şeklınde anladığını belırtıyor. O sırla-rın hepsi de saçma mıydı? Yavuz, bır kez daha duşunsun, denesın, hangıleri saçmadır, hangıleri değıldır? Söylesın, öğrenelım.

Yavuz'un değerlendırmesının doğru yanı da var. O örneklerın bır yergıyı hatı-ra getırmemesi mumkun değıl. Fakat ben, örneklerden sonra, "Bunları oku-yup, gulup geçmek "Yâhû nelerle de uğraşmışlar?" demek ışın kolay tarafı-dır. Eskıler (sâdece Turkler dememışım, eskıler demışım), bunlarla bile (sâdece bunlarla dememışım, bunlarla bile de-mışım) uğraşmışlar. Peki gunumuzun ınsanı... neleri araştırmakla uğraşıyor" sorusunu da sormuşum. Yergının yanı sıra ışın, merak yanına, araştırmacı ya nına da dıkkat çekmışım. Gunumuzde kı araştırma ımkânlarının azlığından şı-kâyet etmışım. Bu arada Hekımbaşı' nın sırları arasında Mathıol'den, Yames (ye, elıf, mım, sın)'den aldıklarına da özellıkle yer vermışım. *Tercuman*'dakı dostumuz gıbı Yavuz da, Mathıol'u, Yames'ı Osmanlı zannettığınden ve on-ların bılgısını, Efendı Hazretlerı defte rıne yazar yazmaz, hemen Osmanlı kul-turune dönuşmuş addettığınden, onlara yönelık eleştırıyı dahı Osmanlı kulturu nun tumune yönelmış kabûl edıyor. Yanlıştır. Kaldı kı aynı hatâlara bır da ha duşmemek, yok olmak tehlıkesıyle karşılaşmamak, bır kez daha Mıllî Kur tuluş Savaşı vermek zorunda kalmamak ıçın bızı yucelten yanlarımızın yanı sı-ra aksaklıklarımızı, kusurlarımızı da ığ neden ıpliğe kadar her alanda araştır mak mecbûrıyetındeyız. Hastalığı teş hıs etmek, tanısını koymak duşmanlık değıldır. Tedâvî edebılmek, kışıyı yaşa tabılmek ıçın başvurulabılecek bırıcık akılcı yoldur. Kendımızı eleştırmemek, hastaya "Maaşallah, ıyısınız, hıçbır şe-yınız yok" demekten başka bır anlam taşımaz. Sonra, olaylara, yazılara tek yanlı olarak bakmaktan da kendımızı kurtarmalıyız. Söz konusu yazım, baş-kalarının 16. yuzyılda bılım sayıp, za manla bılım dışına ıttıklerını ta 19. yuz-yılda, Tanzımat arıfesınde hıçbır yara

rı yokken alıp bize getirmeye kalkıştıkları için eskilerimizi eleştirirken, bizi iyi tanımayan yabancılara dolaylı biçimde verilmiş bir cevâbı da kapsıyor mu acabâ? *Tercuman 1001 Temel Eser* dizisinde yer alan Ubicini'nin *1855'te Turkiye* adlı kitabının 63'uncu sayfasında aynen şunlar yazılıdır: "Osmanlı, çok ciddî sebepler bulunmadıkça, yolculuğa çıkmaz. Öylesine miskinleşmiştir ki tecessus (merak) denen şey kalmamıştır". Demek ki bâzıları, Ubicini'nin eserinin; Ubicini de, Turklerin merâkının Batılılardan geri kalmadığının, farkında değil.

Yazdıklarım ortada duruyor: "Insan Denenmiştir Denilen Her Şeye İnanmamalı" başlıklı yazımda, *Hezâr Esrâr*'ın erbezlerine ilişkin 711'inci sırrını almışım. Gerçekleşmesi mumkun olmayacak bir hususun "mucerrebdur" denilerek, deney sonucunda gerçekleşmiş gibi anlatıldığını vurgulamışım. Şâyet: "Denedim, Hekimbaşı'nın soylediği doğrudur" diyen varsa ben yanlışımı duzeltir, ozur dilerim. Bu deneyin gerçek olduğunu soyleyen unlu kişinin, yenileşme hareketlerinde onemli rol oynadığı bilim adamlarımızca kabûl edilen; adı târihlere, ansiklopedilere geçen tanınmış bir kişi olduğunu da belirtmişim. Meydan Larousse'u kaynak gostererek kimi onemli ozelliklerine de kısaca değinmişim. Sonra, Adıvar'ın eserinde, Efendi hakkında soylenenlerin bir kısmını nakletmişim. Her hâlde Adıvar'ın kanaatlerini 50 yıl sonra benim yazımda oğrenenler var ki şimdi karşı çıkmaya kalkıyorlar. Ardından Prof.Dr. Feridun Nâfiz Uzluk, Prof.Dr Esin Kaya, Prof.Dr. Suheyl Unver gibi muhtelif bilim adamlarının, Hekimbaşı'nın yenileşme hareketlerimizde onemli rol oynayan kişilerden biri olduğunu vurguladıklarını, bu konuda Prof.Dr. Aykut Kazancıgil tarafından Adıvar'ın eserine eklenen dipnota da bakılabileceğini belirtmişim. Uç sayfalık bir yazıda daha fazlası yapılabilir miydi? Ayrıca gerek var mıydı?

Ama Hilmi Yavuz, bunlara rağmen, beni Hekimbaşı hakkında yeterli bilgi edinmemekle suçluyor. Kanıt olarak da, ulkemizde ilk karantina tedbirlerini alanın Behçet Efendi olduğunu oğrenmediğimi, yazmadığımı gostermek istiyor. İleride, yeri gelirse, Hekimbaşı'nın hiçbir araştırmacı tarafından değinilmediğini sandığım ilginç bir duşuncesini de yazacağım. O zaman Yavuz, yazdıklarını silecek mi? Kaldı ki Efendi'nin giydiği pabucun rengini dahi yazsaydım, rahmetli hocamız Enver Ziya Karal'ın Hekimbaşı'nı da, karantina konusunu da kitabında yazdığından daha geniş biçimde sınıfta anlattığını belirtseydim Yavuz yine beni eleştirmeyecek miydi? Bu neyi değiştirirdi? Ayrıca, tarafımdan da açıkça belirtilen yenilikçi yanının içinde o hizmetinin de kabûl edildiği duşunulmez miydi?

Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, karantina hizmeti inkâr edilmez. Allâh râzı olsun, diyelim. Ama, bunun yanı sıra bu hizmetin "... o taassup içinde bu karantina tedbirlerini alırken, Hekimbaşı Behçet Efendi'nin nasıl tehlikeleri gozc aldığı ve ne mertebede tecellut gosterdiği" yolundaki ifâde bir parça abartmanın, biraz da haksızlığın bulunduğu dahi akla gelmez mi? Çunku, karantina kavramı, değil mutaassıp dindarlar, tutucuların tutucusu Kadızâdelîler tarafından bile kolay kolay karşı çıkılmayacak sağlam İslâmî temellere sâhip gozukmektedir. Üsâme Ibnu Zeyd'in rivâyet ettiği hadîs-i şerîfe gore Hz. Muhammed şoyle buyurmuştur: "Tâûn (vebâ) bir azâbdır (...) Siz bir yerde onun çıktığını duydunuz mu, o tâûnlu yere gitmeyiniz. İçinde bulunduğunuz bir yerde de tâûn zuhûr ederse, ondan kaçarak oradan çıkmayınız" Burada soylenenler, bulaşıcı hastalıklardan korunmayı amaçlayan karantinanın tanımından başka bir şey olmasa gerektir.

Yavuz, yine bilgisizce, kasıtlı sozler ettiğimi duşunebilir. Yolu uğrarsa câmilerden birinde hadîs okumuş Muslumânlardan birine sorabilir veya Diyânet İşleri Başkanlığı yayınlarından olan *Sahih-i Buhârî Muhtasarı veya Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*'nin 207'nci sayfasına bakabilir. Oğrenecektir ki Hz. Ömer bu hadîse uyarak, kendi hilâfeti zamânında Şam'a gittiğinde vebâlı mıntakaya girmeyip geri donmuştur. Ashâbdan pek çoğu da aynı şekilde davranmıştır. Bu sebeple mutaassıp dindarlardan buyuk bir tehlike ve tepkinin gelmiş olması guçlu bir ihtimâl sayılmaz. Çunku boylesine bir hadîsin açık hukmune karşı çıkmakla Muslumanlığı bağdaştırabilmek kolay iş olmasa gerektir. Bu yuzden de abartma akla gelir.

Yavuz, Yavuz'a Karşı:

Kaldı ki -kendisi farkında değil ama- Hilmi Yavuz da, Hekimbaşı'nın karantina konusundaki gayretlerinin abartıldığı konusunda benimle aynı fikirde. Hattâ o, benim gibi ılımlı, ihtiyatlı bir dil de kullanmıyor. Dupeduz alay ediyor. Çunku Yavuz, Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu'nun mutlaka celâdet (yiğitlik, metânet) şeklinde yazdığına ve her nasılsa tapede, dizgide, baskıda (hepimizin başına geliyor) tecellut (tecellud)'e donuştuğune inandığım kelimeyi duzeltmeden aynen yazmak sûretiyle Efendi Hazretleri'nin bu konuda "sahte bir kahramanlık" gosterdiğinin kolayca anlaşıldığı iddiâsını da ortaya atıyor.

Inanmadım, yanıldım mı diye sozluklere baktım. Tecellud'un karşısında, Ş.Sami'de (s: 382): Yalandan ve tekellufle cesâret gosterme; inâd ve serkeşlik etme; Ahmed Vefik Paşa'da (s: 1000). Celâdet taslama: *Muntehabat-ı Lugat-ı Osmâniyye*'de (s: 151): İnâd etmek, serkeşlik etmek. Ve zâtında "celâdet yok iken kulfetle celâdet ve cesâret gostermek" yazıyor. Ben açıkça belgelerde yazılı hususları eleştiriyorum; Yavuz ise over gorunerek Efendi Hazretleri ile alay ediyor. Bu çelişkiyi anlayabilmek mumkun değil. Fakat bana oyle geliyor ki Hekimbaşı, bir taraftan kendisinden yana gorunen, ote taraftan baltayı bacağına vuran boyle bir savunucuya kesinlikle vekâlet vermezdi

Yine ilk yazıma bakılırsa: "Amacımız, Mustafa Behçet Efendi'nin yenileşme hareketlerindeki katkısını inkâr etmek ya da kuçumsemek değildir" demişim. Kezâ: "Eskilerin, çoğu zaman faturası kolayca dine kesiliveren kimi çıkmazların içine çağın bilimsel duzeyinin yol vermemesi yuzunden takılıp kaldıkları" ibâresini de koymuşum. Yani eskilerin yaşadıkları çağın bilim duzeyini gozonunde tuttuğuma da işâret etmişim. Benim bu cumlemle, Hilmi Yavuz'un: "H.E. Cengiz, bugunun bilim anlayışı ile geçmişin bilim anlayışını yargılayarak çok kaba bir anakronizme duşuyor" cumlesinin yan yana getirilebileceğini akıletmek, kesin bir zekâ gerektirmediğinden, Hilmi Yavuz'un cumleme dikkat etmediğini belirtmekle yetineceğim. Gun olur, yuz yuze geliriz. Utanacak duruma duşmeyeyim. Ayrıca, Hekimbaşı'nın ciddî tıp çalışmalarını yerici tek bir cumle dahi sarfetmemişim. Sâdece *Hezâr Esrâr* uzerinde durmuşum.

Yavuz'un sozunu ettiği yazımda aynen şunları da yazmışım: "Daha oncesini bir yana bırakalım; 1641-1693 yıllarında yaşamış olan Hekimbaşılardan Hayatî-zâde Mustafa Fevzî Efendi, diğerleri meyânında kedi otunun da, kaplan boğan otunun da çeşitli dillerdeki adlarını yazmış, *Hezâr Esrâr*'dakilerle kıyâslanamayacak kadar yuksek bir bilim duzeyinde bunları ele alarak hangi insan hastalıklarında ne şekilde kullanılacağını açıklamıştır. *Hezâr Esrâr*, sâdece kendi çağının değil, en azından kendisinden 140-175 yıl once yaşamış Turk hekimlerinin bilgisinin bile gerisine duşerek, ustelik bunları Avrupa'-

dan alınmış yeni bilgiler gibi göstererek, ister istemez, insanları bugün bile eczâne ya da doktor yerine aktara yollayan çağ dışı zihniyetin temsilcisi olmuştur"

Son derece açık, net olarak yazmışım, Hekimbaşı ile *Hezâr Esrâr*'ı özdeşleştirmek için sâdece *Hezâr Esrâr* demişim ve *Hezâr Esrâr*'ı

• Kendi çağındakilerle karşılaştırmışım, çağının gerisinde bulmuşum,

• Sâdece kendi çağının değil, kendisinden 140-175 yıl önce yaşamış Türk hekimlerinin de gerisinde kalan bir eser olarak nitelemişim

Hilmi Yavuz'un bilmediğimi ve uygulamamı, istediği yaklaşım da bu değil midir? Bu sözlere karşı yapılacak iş, eleştiriyi asılsız bir kültür düşmanlığına bağlamak, Fransa'ya, Faucault'ya, epistemelere başvurmak değil, sâdece *Hezâr Esrâr*'ın 19. yüzyıl Türk kültür ve tıbbının temsilcisi, çağdaş bir eser olduğunu ortaya koyup herkesi susturmaktan ibârettir. Mes'ele bu kadar basittir ve bu imkân hiç kimsenin elinden alınmış değildir. Buyursunlar.

Kaldı ki günümüzün değerlerini ölçüt almamız nâlinde geçmişin değerlerine doğru olarak yaklaşamayacağımızı anlamak için, Fransa'ya gitmeyebilir, kendi kültürümüzden örnek vermeyi yeğleyebilirdi. Meselâ Türkiye'de Eski Türk Edebiyâtı derslerinde dahi, metin şerhinin ilk örnekleri okutulurken, hocaların "Bu şiirlerin mutlaka yazıldıkları zaman bilgi, görgü, felsefe ve inanışları gözönünde tutularak açıklanması gerektiğini söylediklerini, feleğin dokuz katlı, yılanın nazine bekçisi olduğunu, semenderin ne olduğunu ve ne olmadığını öğretmekle işe başladıklarını" hatırlatmakla da yetinebilirdi.

Keşke Hilmi Yavuz, Faucault'dan önce, benim yaptığımı yapıp *Hezâr Esrâr*'ı, *Ayn-ı Hayât*'ı, *Mustatraf*'ın ikincisini, bir adet *Hayâtu't-hayavân* yazmasını, *Ma'rifet nâme*'nin tıbla ilgili bölümlerini, Türklerin yazdığı bir iki tıb târihini, Doç.Dr. Nil Sarı ve Prof. Dr. Husrev Hatemi'nin editörlüğünü yaptıkları *Tıp Tarihi Araştırmaları*'nı, 5-6 tıp yazmasını ve benzerlerini okusaydı. O zaman, hem yabancısı olduğu izlenimini bıraktığı eski kültürümüzü biraz daha fazla tanır, hem de benim sâdece tıbdan mı yoksa daha karmaşık sorunlardan mı söz açmak istediğimi anlar, belki de yazısının başlığını "Cengiz ve Tıp" koymadan önce biraz daha düşünürdü. Bu yüzden maksadımı bir parça daha açarak anlatayım

1. Ben, *Hezâr Esrâr*'ı kendi çağının gerisinde bir eser sayıyorum. Kendi çağından kasdım, modern Tıbbiyye'nin

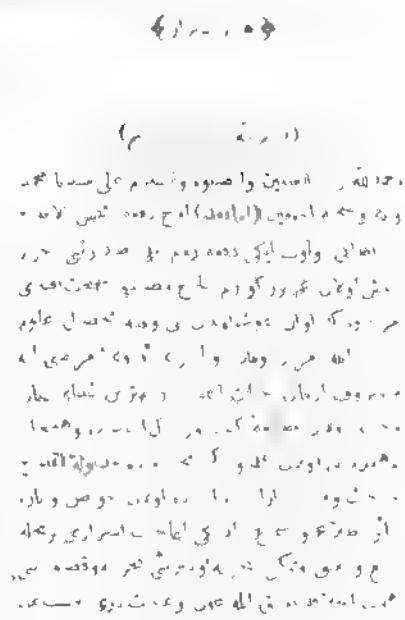

kurulduğu, yeni tıbbın öğretildiği 19. yüzyıldır. Eski tıbla ilgili bilgileri de kapsamakla beraber *Hezâr Esrâr* ne çağının tıbbını öğretmek için kaleme alınmış bir eserdir, ne de tümüyle tıbdan söz açmaktadır. Meselâ Yavuz'un okuduğu örneklerden eşeğin anırmaması, devekuşu yumurtasının sırkeye koşması, develer, inekler, köpekler tıbbın konusu değildir. Ben, "Yavuz, bunu da mı bilmiyorum. Hayvanlar ulûm-ı tabî'iyye bahsinde ele alınır" gibi bir söz etmem. İnsafsızlık olur.

2. Eserin bir tıb kitabı imişcesine de kabûl edilmesi, ner'nâlde Bençet Efendi ve Abdulnak Molla gibi iki hekim başının elinden geçmesinden ve Avrupa'da eğitim görmüş Dr. Hayrullah Efendi'nin sırlarının sayısını 1000'e tamamlayıp, eklediği girişte: "Hâmil ve şâmil olduğu a'dâd-ı mevâddan birinin tecrübesine rağbetle vâye-çîn-i menfa'at oldukları sûretde, gerek mermûmeyn-i muşârunileynumâyı ve gerek bu Hayrî-i nâ-şâd-ı nâ-murâdı nâyr ile yâd" denilmesinden kaynaklanmış olsa gerektir

3. Şimdilik Türkiye'de, *Hezâr Esrâr*'ı Türk tıb bilgisinin temeli imişcesine kabûl eden ve bu yüzden *Hezâr Esrâr*'a değinilince Türk kültür ve târihinin neder edileceğine inanan iki kişiden başkasının çıktığını sanmıyorum. *Hezâr Esrâr*'ı, bizzat Hayrullah Efendi'nin ne bir tıb, ne de bilim kitabı sayabilmiştir. Hayrullah Efendi kitabın en başında: "... Üç def'a reîs-i etibbâ'u's-sultânî olup iki def'a Rumeli sadâretini imrâz etmiş olan amm-ı buzurgvârım El-hâc Mustafa Bençet Efendi merhûmun kı evân-ı numuvv-i şebâbından ilâ vefâtını, tansîl-i ulûm-i sitte ile imrâr-ı evkaat ve icrâ-yı tedâvî-i marazî ile masrûf u ezmân-ı hayât etmiştir, binlerin-i gıdâ-yı cân u cenânı olan mutâlâ'a-i kutub u resâil esnâsında ve nem nâ-u nem zamânı olan ulemâ vu hukemâ meclislerinde mudâvele-i akdân-ı mebâhis u mesâil arasında eşyâda olan havâss u âsâra dâir ittılâ' vu istimâ' eylediği e'âcib-i esrârı bir mahalle cem' u telfîk ve mümkinu't-tecrübe olanlarını tecrübe ve kusûrunu himmet-i anlâfa ta'lîk ile" demekle yetinmiştir

Bu sözlere dayanarak, yine de ulemâ vu hukemânın Behçet Efendi ile aynı görüşte oldukları yani *Hezâr Esrâr*'ın o çağın bilim epistemesinin temsilcisi olduğu sonucu çıkarılmamaktadır. Sözü edilen bilgiler, bilgiler, hekimler sâdece Bençet Efendi'nin dostlarıdır. Bunu, *Mukaddime*'de (s. 5) yer alan "Hukemâ vu etibbâdan cemm-i gafîr (havâss-ı ma'neviyye-i eşyâyı inkâr eyleyup" ibâresinden anlamaktayız. Çağın ulemâ vu hukemâsından bir cemm-i gafîrin (kalabalığın) dahi reddettiği ortada duran bir nesneyi eleştirmeyi, kaba anakronizme ilişkili görebilmek hayli güç iş olsa gerektir. Anakronizm yoktur, kabalık *Hezâr Esrâr*'ın malzemesinden gelmektedir

4. *Hezâr Esrâr*, deneylerde gerçekleşmesi mümkün olmayanı, akıl dışında kalanı, hiç çekinmeden "denenmiştir" kaydıyla verebilmiş bir eserdir. Erbezleriyle ilgili 711'inci sır bilinmektedir. Bir başkasını daha belirtelim, kıtlığı yok ki

"Sır 595. Bir kazganın (kazanın) dibi kurbağanın iç yağıyla sıvanıp ol kazgan ateşe konuldukda nâr (ateş), ner'ne kadar ziyâde ve keskin ise de ol kazgan da su kaynamadığı mücerrebdur"

Karantına uygulamasının da, bâzı sırları eleştirmenin de, bu tarz esrârı yazanın da, altında mücerrebdur kaydını koyanın da aynı kişi olmasındaki sırrı çözmek ve savunmak Hilmi Yavuz'un tıb bilgisine kalmaktadır

5. *Hezâr Esrâr* "mümkinu't-tecrübe olanlarını tecrübe" diyen bir kitap olduğu nâ-de

"Sır 435. Ellerini soğan suyu ile gasl etdikden (yıkadıktan) sonra tavada kızgın yağa kosalar yakmaz diyu Hekim Şambers yazar" gibi, soğan suyuna elini batırıp tavadaki kızgın yağa sokup yakıp yakmadığını anlamaktan ibâret denenmesi en kolay sırları dahi denemeyip, gerçekleşmesi mümkün nususlar olarak sunmuş, üstelik bununla da yetinmeyerek, *Mukaddime*'sinde "... Deryâ-yı esrârın ka'rı (sırlar denizinin dibi) bulunmaz. Tecrübede tanâkuf idüp rivâyete münâfî gelür ise bile, bir maddenin âdem-i husûlu sâirlerinin dahi

butlânına delîl olmaz...'' yollu telkinlerle, insanları ister istemez abesle iştigale yonlendirmiştir.

6. *Hezâr Esrâr*, gereksiz konularda Batı'ya yonelmiş, ustelik Batı'dan neyi almamız gerektiğini de doğru olarak tesbit edememiş bir eserdir. Meselâ:

a. Buffon'dan (1707-1788) ulkemize ithâl ettiği sır şudur: ''764. Bıldırcın kuşu olan odada hâb-âlûd olan (uykuya varan) kimesne ru'yâsında ihtilâm olur diyu Bufon (be, vav, fe, vav, nun) nakl u rivâyet ider''. Buffon'un Histoire Naturell'inin bir kısmını bilimsel çalışma olarak dilimize çeviren de, bu sırrı *Hezâr Esrâr*'a alan da aynı kişidir.

b. Mathiol'den alınan tavşan tersi ile ilgili 159'uncu sırrı evvelce okumuştuk. Aynı sır, *Ayn-ı Hayât*'ın 36'ncı sayfasında aynen şu şekilde yer almaktadır: ''Tavşanın zibili bir avratın uzerinde olsa, uzerinde oldukça ol avrat hâmil olmaz''. Yani *Hezâr Esrâr* Doğu'da var olanı, yuzyıllar sonra Batı'nın eskisi olarak bize getirmeye kalkışmıştır.

7. Hayrullah Efendi'nin açıklamasından anlaşıldığına göre, Hezâr Esrâr'ın 850 sırrı bizzat Behçet Efendi tarafından derlenmiştir. Yuvarlak hesap 850 sırdan 370'inin kaynağı belirtilmiş, 480'ininki açıklanmamıştır. Şâyet yanlış okumamışsam kaynağı belirtilenlerden (59'u Mathiol'e, 24'u Yames'e, 15'i Şambers ''şın, elif, mim, be, re, sin''e, 5'i Klansi ''kaf- lâmelif, nun, sin, ye''-ye, 4'u Diskorides'e âit olmak uzere) 120'den fazlası yani yuzde 36 kadarı Batı'dan alınmıştır. Tam 59 sırrın kendisinden alındığı Dr. Mathiol'e bakalım. *Osmanlı Turklerinde Ilim*'de verilen bilgiye (s: 205) göre, bu şahıs 1501'de doğan, Diskorides'e yazdığı açıklama ile un kazanan, 1577'de olen Fransız Pierre André Mattioli'dir. Şu halde 16. yüzyıl Fransız tıbbını temsil eder. 16. yuzyıl Fransız ilmi, 19. yuzyılda, Tanzimat doneminde ilim diye Turkiye'ye getirilse, o Osmanlı ilmi olmaz, o ilmin incisi olur. Osmanlı ilmi de inciler yuzunden şâibe altına girer.

8. Mâyelere değinirken vurguladığım, sırlarla ilgili yanlışlardan ikisini de bu vesileyle ortaya koyalım:

a. *Hezâr Esrâr*'ın 26'ıncı sırrında, bilindiği gibi: ''Arı zeyt (zeytin) yağına duşse; bayılıp meyyit (olu) gibi olur. Birkaç def'a tekrâr olundukda, bilâhire helâk oldukdan (oldukten) sonra uzerine sirke serpilse hayât bulur'' denilmekteydi. Aynı bilgi *Ayn-ı Hayât*'ın 2'inci cildinin 42'nci sayfasında aynen şu şekilde yer almaktadır: ''Sarı arı zeyt yağına bırakılsa helâk olur. Sirkeye bırakılsa sağ kalır''. Sirkenin oldurmemesi başka konudur, oluyu diriltmesi bambaşka bir konudur. *Hezâr Esrâr*'ın her yerde bulunan arıyı, zeytin yağını, sirkeyi alıp kolayca deneyivermesi mumkunken, denemeden, bir sır imişcesine yazması ayrı suçtur; oldurmez denilen sirkeye, hiç bir dayanağı yok iken, diriltici nitelikler yuklemesi bir başka suçtur. Ne var ki Yavuz'a ve Tercuman'daki dostumuza gore, benim bu suçları ortaya çıkarmam çok daha ağır bir suçtur: Târih, kultur duşmanlığı suçu... Câhillik.

b. Devekuşu yumurtası ile ilgili sır *Hezâr Esrâr*'da şoyle yazılı idi: ''Sır 72. Devekuşu yumurtasının karîb (yakın) ve ba'îdine (uzağına) sirke vaz' olunsa (konulsa) kabuk kendu kenduye sirkeye doğru yonelip cunbiş ve hareket eylemek havâssındadır (hassasına, ozelliğine sâhiptir). Ma'a-hâzâ devekuşu yumurtasına âşıku'l ahall (Sirke âşığı) ta'bîr itdükleri (dedikleri) bu ecldendur (sebeptendir) diyu TABERÂNÎ, Mu'âlecât-ı Bokrâtiyye'sinde tahrîr ider''.

Sirke âşığının skandalı, yine *Ayn-ı Hayât*'ın 2'nci cildinin 248'inci sayfasında şoyle yansıtılmaktadır: ''Devekuşu yumurtasının içi boşaltıldıktan sonra, kabuğu sirke içine konsa hareket ve cevelân ider ve bir yerden bir yere gidip gelmeye başlar'' Bu bilgi Mustatraf'ın 2'nci cildinin 1013'uncu sayfasında da aynı şekilde yazılıdır. Yumurta kabuğunun sirkeye koşması başka konu, sirke uzerinde hareket etmesi çok daha başka bir konudur. Behçet Efendi'nin yazdıklarının mı, diğerlerinin soylediklerinin mi Osmanlı kulturu olduğu ise bambaşka bir konu olsa gerektir. Acabâ anlatabildim mi?

* * *

Sanıyorum bu kadar yeter. Yazımın uzunca olması Yavuz'un onemli sözleri soylediğinden değil, *Hezâr Esrâr*'sohbetinin tatlılığındandır. Unutmadan belirteyim Hilmi Yavuz'dan birkaç ricâm var: *Hezâr Esrâr*'daki ''Deryâ-yı esrârın ka'rı yokdur'' hikmetine kulak versin, dibini gormediği suya girmesin, okumadığı eserleri savunmasın. Benim gibi kaba bir taşralı olmadığına, İstanbul efendisi olduğuna ve İstanbul kulturunu temsil ettiğine gore, efendilik kendisinde kalsın; şunu da bilmiyor, bunu da bilmiyor demesin; hele hele kasıtlı, tek yanlı, bilgisizce yolundaki temelsiz suçlamalara hiç sapmasın. Dikkat etmemiş, anlayamamış dese de aynı kapıya çıkar, anlaşılır. Gosterdim, kendisinin bilmedikleri de var. Hepimizin bildikleri, bilmedikleri, yanıldıkları, yanılmadıkları olur. Sonra, değerlendirme konusu da kolay iş değil...

Lutfedip (bilmem ki Mevlânâ'dan mı, yoksa gidip Anatole France'dan mı) naklettikleri korler ve fil oykusune karşılık ben de kendilerine bir başka değerlendirme oykusu arz edeyim. Meselâ kendileri, Tercuman'daki dostumuz ve ben; hep birlikte gezerken, bir yerde, bir kaz surusuyle çobanına rastlasak, çoban bize beş adet kaz verse, yolun karşısına geçirmemizi istese, olur ya geçiremesek, butun bilgisi kaz gutmekten ibâret olan çağdaş çoban, bizi arkadaşlarına anlatırken muhtemelen şoylece eleştirecek ve değerlendirecektir: Siz bakmayın bunların ahkâm kestiğine. Uçu bir adam etmez. Uçu de işe yaramaz. Uçu de kara câhil. □

Tarihimizde İslâmiyet II

İslâmiyet'in Kabulünde Ekonomik Faktörler

TURGUT AKPINAR

Geçen sayıda, Türklerin İslâmiyeti benimsemelerinin İslâm'ın içsel değeriyle açıklanamayacağını gösteren bu inceleme, elimizdeki bölümünde, kabulün başat faktörünü tartışmakta. Gelecek bölümlerde de, öteki etkenleri irdeleyecek.

TÜRKLERİN İslâmiyeti kabulunun onemli bir nedeni de ekonomiktir. Din aslında insanların manevî dunyası ile ilgili bir kurum ise de, şuphesiz aynı zamanda sosyal bir muessesedir. Sosyal olayların ve kurumların oluşup gelişmesinde ise ekonomik etkenlerin buyuk rol oynadığı inkârı mumkun olmayan bir gerçektir. Bugune kadar bu konuda duşunup yazmış pekçok ilim ve fikir adamı gelip geçmiştir. Bunların en onemlisi ve etkisi herhalde Karl Marx'dır. O, tek cumle ile ozetlersek, tarihin akışında ekonominin onemini en geniş ve derinlemesine tahlillerle ortaya koymağa çalışmıştır. Bugun Batı'da sosyal ilimler alanında yazılmış olup da Marx'ı anmadan geçen eser neredeyse yok gibidir. Komunist ve sosyalist âlemde olanlara bakarak, sosyolog Marx'ın da adının silineceğini sananların aldandıkları kesindir. Nasıl butun yeni fikirler ve tenkidlere rağmen, Freud psikoloji alanından çekilip atılamıyorsa aynı şey, sosyolojide Marx için geçerlidir. Marksist teoriye gore Din-Ekonomi ilişkilerinin açıklanmasındaki yetersizlik hakkında, biz de mutevazı bir araştırma yapmıştık. Fakat onu burada bir tarafa bırakarak, once goçebe hayat tarzının konumuz bakımından onemli bir ozelliğine kısaca değindikten sonra, bu temele dayanarak ve tarihimizden alınan orneklerle destekleyerek, Turklerin İslâmiyeti kabulunde, ekonomik etkenin neden çok onemli bir yer tuttuğunu gostermeye gayret edeceğiz.

a) Göçebe Kavimlerde Yağmaların Zorunlu Oluşu

Goçebe kavimler, esas itibariyle butun geçimlerini hayvancılıktan sağlıyan ve hayatları buyuk olçude besledikleri hayvan surulerine bağlı olan topluluklardır. En buyuk meseleleri, kendilerini besleyen bu suruleri besleyebilmek, onların otlayıp, gıdalarını alacakları mer'aları, otlakları bulmaktır. Bunun içindir ki bu çobanlar, otun bulunduğu yerlerde, steplerde, vahalarda dolaşıp dururlar. Hayvanları goçebelerin her şeyidir, onlar sayesinde kıt kanaat geçinirler ve zorluklarla dolu bir hayat geçirirler. Ozellikle otun hiç veya yeterli olçude bulunmadığı kuraklık yıllarında yahut hayvanlar arasında salgın hastalıkların çıktığı zamanlarda durumları daha da kotuleşir. O gibi hallerde artık, esasen dar olan geçimleri busbutun imkânsızlaştığından komşu kabilelere, kavimlere ozellikle tarım yapıp ambarlarını erzakla doldurmuş yerleşik kavimlere yağma seferleri duzenlerler. Yerleşiklerin biriktirip, depo ettiği çeşitli servetlere el koymak uzere, gozupek, savaşcı goçebelerin, koylere, kasabalara çapul ve yağma seferleri duzenlemeleri, civardan geçen kervanları vurmaları yani soymaları yaşam kavgasının zorunlu bir sonucudur. Konunun tanınmış uzmanlarından Ferdinandy, atlı goçebe kulturunun hemen munhasıran askerî bir şekil ve hava içinde savaşmakla geçtiğini vurgular. Bu durum her goçebe kavim için geçerli olup, bir yaşam biçimidir.[1] Bu nedenle de hiçbir zaman, bizde sık sık yapıldığı gibi, atalarımızın esas itibariyle goçebe bir kavim olduğunu bin dereden su getirip inkâra kalkışmak bilimsel bir tavır olamaz. Goçebe hayat tarzı, ne suçtur ne de ahlâkî bir kusurdur. Dolayısıyla goçebeliğin zorunlu hayat tarzı ister istemez yerine getirilecektir. Turkler için bunun başka turlu olması da sosyolojik açıdan imkânsızdır. Nitekim Arapların da çoğunluğu bedevî olduğu için, yukarıda değindiğimiz şekilde çapul ve

16. yüzyıla ait bir Türkmen Savaşçısı minyatürü (Topkapı Saray Müzesi)

yağma ve soygunlardan uzak kalmamışlardır. Araplar bu gibi girişimlere "gazve" demektedirler. "Çöl Medeniyeti" ismiyle Türkçe'ye de çevrilen çok ilginç kitabında bir Fransız bilim adamı, bu "gazve"lerden büyük bir sempati ile bahsetmekte ve hatta bir tarihte bunların yasaklanmasını kınamaktadır. Bu bilginin tutumu bizim "göçebe" lâfından korkan bazı aydınlarımız için örnek alınacak bir davranıştır. Montaigne, Arapların "gazve" adıyla yaptığı çapul seferlerinin iklim nedeniyle, hiç de âdil olmayarak dağılmış bulunan servetler yüzünden, zorunlu hale geldiğine ve bu işin bedeviler arasında hiç de küçültücü bir şey sayılmadığına ve sayılmaması gerektiğine dair ilgi çekici açıklamalar yapmaktadır.[2]

Tübingen Üniversitesinin çok tanınmış doğubilimcisi (bugüne kadar en iyi Kur'an tercümesini yaptığı kabul edilen) Rudi Paret de aynı düşüncededir: "bedeviler için zorunlu ve tamamen şerefli bir iş kabul edilen ve yerleşiklere veya diğer bedevilere ait mal ve mülkün gasbedilmesine dayanan yağma seferleri, "gazve"ler, komşu olan kavimlerin İslâmiyeti kabul etmeleri üzerine (artık onlara karşı yapılmadığından) daha ötedeki kavimlere yönelmiş ve bu medenî memleketlere karşı "cihad" ilânına, yani Allahın dinini oralara yaymak ve ahalinin İslâmiyeti kabul etmelerini sağlamak gayesini güden din savaşları haline dönüşmüştür. Böylece Arap bedevilerin gazveleri (Gazve kelimesi Razzia şeklinde Batı dillerine geçmiş olup baskın, soygun için yapılan baskınlar anlamında bugün de kullanılmaktadır), İslâmiyetle birlikte artık din kurallarına uygun bir davranış olarak, idealist duygular içinde yapılmağa başlanmıştır. Böylece Bedevi Arabın geçimini sağlamak veya biraz daha iyileştirmek için yaptığı yağma'lar sonraki Arap-İslâm fetihlerinin menşeini oluşturmuştur."[3]

İslâm tarihinden, Hz. Muhammed devrinde bazı bedevi kabilelerin birkaç kere İslâmiyeti kabul edip sonra da vazgeçtiklerini biliyoruz. Iraklı sosyolog Ali Al Wardi, bunların, dış memleketlere seferler açılıp da büyük muzafferiyetler ve büyük ölçüde ganimet getiren savaşlar başlayınca kesin olarak İslâmiyete döndüklerine işaret eder. Muellif, "Göçebeliğin Sosyolojisi" isimli değerli eserinde, bu tutumun nedenini şöyle açıklar: "Çünkü bu seferler onların ceplerini doldurduğu gibi "tagallup" yani "üstün gelip, hükmetme" duygularını da tatmin ederek gönüllerini de dolduruyordu". Bu tesbit, Bedevilerin psikolojisi açısından gerçekten ilgi çekici bir düşüncedir.[4]

Görülüyor ki İslâm öncesi yapılan "gazve"ler, İslâm dininin kabulünden sonra, "gaza"lara dönüşmüştür. "Cihad" Allahın ismini yaymak "İlâyı Kelimetullah" için açılan kutsal savaşlardır. Bu savaşlar artık gelişi güzel değil, çeşitli dini kurallara göre yapılmaktadır. Bunlar arasında elde edilen ganimetlerin âdil bir şekilde paylaştırılmasını sağlayan ayrıntılı hükümler de bulunmaktadır.

Kur'anda defalarca geçen "cihad" kelimesi "kâfirlere karşı savaş" anlamına gelir. "İslâma göre dünya ikiye ayrılır: Dar el İslâm, Dar el Harb. Dar

At ustunde Turkmenler

el İslâm, İslâm kanunlarının geçerli olduğu yerlerdir. Yanı geniş manada İslâm ulkeleri. Dar el Harb, dunyanın geri kalan bölumlerıdır. Nasıl semada tek bir Allah varsa, yeryuzunde de onun hâkimıyetını sağlamak, yanı butun dunyayı ya Musluman yapmak veya onun hâkimıyetını tanır hale getırmek ıçın, Muslumanların mucadele etmesi şarttır, Cihad, İslâm uğruna açılan kutsal savaştır, ımânın emrettiği dini bir vecibedir. Bu vazife butun camıaya olduğu kadar ferdlere de duşen ve butun dunya İslâmın hâkimıyetını kabul edınceye kadar surecek bir gorevdır

Cihad ve yapılan gazalar sonucunda elde edilen ganımetlerın beşte dordu seferlere katılan (bızzat muharebede bulunması gerekmez) mucahıdler arasında bolüşturulur.[5]

Elde edilen ganımetlerın, mucahıdler arasında paylaştırılması İslâm ordusuna katılmanın en cazip taraflarından bırını teşkil edıyordu Alman ıktısatcısı Ruhland, Arap ordularının ele geçirdiği ganımetlerın akıllara durgunluk veren ölçulere vardığını yazar İkı buyuk cıld tutan eserının 80 sahıfelik bir kısmını, ılk defa kendısının yazmağa teşebbus ettiğini soylediği ''İslâm Ekonomı Tarihi'' bolumune ayırmış, geniş açıklamalar yapmıştır Onun yazdıklarına göre Arapların, Sasanîlere karşı gırıştığı savaşlarda sadece Kadısıye Zaferi sonunda ele geçırılen hazınelerden 900 milyon Franklık bir servet elde edildiği resmen açıklanmış ve bundan her mucahıde 12 000 (onıkıbın) Franklık bir pay duşmuştur kı, yapılan hesaplara göre bu mıktarın değeri, o devrın en zengin Mekkeli tuccarının (yıllık ?) gelırını aşmakta ımış. [6] Almanya'da vaktıyle en beğenılen İslâm Tarihını yazmış olan August Muller, yukarıda Frank olarak verılmış kıymetı dırhem olarak yıne 900 milyon olarak belırtmektedır kı, bu bize belkı daha somut bir fıkır verebilir [7]

Bu buyuk ganımetlerın, gazve an'a nesıne sahıp ınsanlar ıçın ne derece cazip olduğu ortadadır Ayrıca bu gıbı son derece çekıcı şartların, ordu dışındakı ınsanların kulağına gıderek onları da ımrendırmesi tabıdır. Bu sebeble Ruhland, fetıhlere çıkan Arap ordusunun çığ gıbı buyuduğunden ve buna hayret etmemek gerektığınden sozedıyor, bu durumun, 1840-1850 yıllarında Altın Arayıcıları tarafından doldurulan Kuzey Amerıka ve Avustralya şehırlerındekı nufus artışına benzeyen bir olay olduğunu vurguluyor Butun bu nedenlerdır kı, Ortaasyadakı fetıhlerı esnasında Maveraunnehırlılerın Araplara ''Çapulcu'' gozuyle baktıklarını yazan H A R Gıbb, bu fetıhlerın başlangıçta dın uğruna ıcra edılmış savaşlar sayılmasını ''hata'' olarak nıtelemektedır kı, buna yukarıda da kısaca değınmıştık Yabancı bılım adamlarının vaktıyle yazdıkları bu fıkırler, artık kendi araştırmacılarımız tarafından da kabul ve ıfade edılmektedır Akdes Nımet Kurat ve Zekerıya Kıtapçı'yı bunlar arasında zıkredebılırız Kıtapçı ''Arap fetıhlerınde sosyo-ekonomık nedenlerın, gayretı dınıyeden her zaman onde geldığını ve tercıh edıldığını'' açıkca ıfade etmıştır.[8]

b) Turk Kavimlerinin Hayatında ''Yağma'' Seferlerinin Onemi

Geçım kaynakları hayvancılık olan göçebe Turk kavımlerının hayatında da ''yağma'' seferlerının önemlı bır yerı vardı. Bu nevı seferlerın, geçımlerındekı yerıne Orhun Yazıtlarında bile değınılmekte, Han'ların dışarıdakı kavımlerle yaptıkları savaşları, ''aç halka yıyecek, çıplak halka gıyecek bulmak'' ıçın tabıî bir araç olarak gorulduğu açıkça ıfade edılmekte, başka bir deyışle savaş, ''geçım yolu'' olarak gösterılmektedır.[9]

Bu yazıtları dıktırmış olan ''Kokturkler''e aıt başka bir kayıt da dıkkat çekıcıdır. Arapların buyuk coğrafyacılarından Hemedanlı İbn al-Fakıh'ın naklettiği, sekızıncı yuzyıla aıt bu haber şoyledir: ''Emevı Halıfesi Hışam bın Abdulmelık (724-743) kendi çağdaşı olan Turk Hakanını İslamıyete davet ıçın bir elçi gondermıştır..(Hakan) elçı ile goruştukten sonra, bir geçıt resmi duzenleyerek ona askerlerını gosterir. Hakan, askerler geçerken, onları ışaret ederek elçıye: ''Bunlar hecametle (doktorlukla), pabuççulukla ve terzılıkle meşgul ınsanlar değıldırler. Muslıman olurlarsa (yanı sızınle Sulh akadedılerek memleketımıze akınlar ıcrasından vazgeçılırse) nereden yıyecek bulurlar?'' demıştır J Marquart'ın tesbıtıne göre bu Hakan, Orhun Yazıtlarında ''On Ok Kağan.'' dıye tavsıf edılen Batı Gokturk Hakanı, Hışam'ın muasırı Solu (Su-lu) kağan'' ıdı [10]

Eski Turklerde, savaşların bir gelır kaynağı ve geçım vasıtası olarak gorulmesı sadece yukarıda belırtılen kayıdların aıt olduğu doneme ınhısar etmez Normal sosyal bir davranış ve duşunce olarak daıma olagelmıştır. Bunun guzel bir ornegıne XI. yuzyılda Balkanlara ınen Oğuzlarda rastlıyoruz. Huseyın Namık Orkun, ''Oğuzlara Dair'' adlı eserınde bunların kuzeyden gelerek Tuna havalısıne yayıldıklarını, Selânık ve Yunanıstan'a kadar ılerlediklerını, Bızans hukumdarının bu muthış akını onlemenın ımkânsız olduğunu gorerek onlara sefırlerle hedıye gonderdiğını ve bu suretle sulh yapmak ıstedığını, bazı Oğuz Reıslerını elde etmeğı başarmakla beraber, Oğuzların buyuk kısmının Bızans arazısında ganaım elde etme peşınden ayrılmadıklarını ve hatta elde etmıştıkları ganımetlerın çokluğu yuzunden bunları nakletmekte buyuk guçlukler le karşılaştıklarını belırtıyor kı, herhalde henuz İslâmıyetı kabul etmemış olan bu ınsanların savaşmaktakı asıl amaçlarının ''yağma'' olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır [11]

Kutadgu Bılig'de (yazılışı 1069/1070) henuz çok yenı olan İslâmı etkıden çok, muhtemelen eski gelenek ve an'anelerın gereği olarak hukumdara

Yemek yiyen Turkmenler

şöyle bir öğüt de verilmektedir: "Hazinenin ağzını aç, zenginliğini halka dağıt. Halkını memnun et ve doyur. Seni destekleyenler çoğalınca Kutsal Savaşlar aç, hazinen yine doldur. Çünkü halk midesine duşkundur. Onların yemesine içmesine engel olma."

Görüluyor ki, Orhun Yazıtlarındaki duşunuş tarzı ile Kutadgu Bilig'deki arasında tam bir paralellik vardır.[12]

Turkler Muslumanlığı kabul ettikten sonra, göçebe hayatın zorunlu bir parçası olan "yağma seferleri", bu defa Dar el Harb'e yani kâfirlere karşı açılan kutsal savaşlara dönuşmuş, dinî bir görev duygusu ve bir ideali gerçekleştirme heyecanı içinde yapılır olmuştur. Bu mesele uzerinde Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar dönemine ait bazı tipik örnekler vermekte yarar goruyoruz.

"1047 yılında Turkistandan Nişabur'a gelen kalabalık bir Oğuz kutlesi, İbrahim Yınal Beğ'e yurtsuzluktan ve geçim sıkıntısından şikâyet edince, Selçuklu Beyi onlara 'Memleketim sizin oturmanıza yetecek kadar geniş değildir. Bu sebeble doğrusu şudur ki, Rum (Anadolu) gazasına gidiniz, Tanrı yolunda cihad yapınız ve ganimet alınız' tavsiyesinde bulunmuş, Oğuzlar da bu tavsiyeye uymuşlardır."[13] Turkmen istilâ ve yağmalarının İslâm memleketlerinde buhranlar doğurması uzerine, Halifenin meşhur âlim Maverdi ile bir mektup gondermesi ve elçinin Sultanla goruşmeleri de çok ilgi çekicidir. Gerçekten bu şekilde yapılan şikâyetler karşısında Tuğrul Beğ: "Benim askerlerim (kavmim) pek çoktur ve bu memleket onlara yetmemektedir" deyince, elçi "Butun dunyayı alsanız yine de size ve askerlerinize kâfi gelmeyecektir" şeklinde karşılık vermiş, Sultan ise: "Eğer adamlarımdan (Turkmenlerden) aç kalanlar kotuluk yapıyorlarsa, buna karşı ben ne edebilirim?" diyerek yapılan yağmaların aç kalmamak için ve geçim sağlamak yuzunden yapıldığını guzelce ifade etmiştir.[14]

Yukarıda, kendisine yardım için gelenlere; "Allah yolunda Cihad yapınız ve ganimet alınız" dediğini naklettiğimiz Selçuklu Beyi İbrahim Yınal'ın 1048 yılında Kutulmuş'la birlikte idare ettiği ordu, ilk defa Bizanslılarla buyuk bir muharebeye girmiş, Arap kaynaklarına gore 100 000 (yuzbin) esir, 15.000 (onbeşbin) araba dolusu ganimet elde etmiştir.[15] Boylece İbrahim Yınal'ın tavsiyesinin ne kadar yerinde ve samimi olduğu bizzat kendisinin de bu yolu seçmesinden anlaşılmaktadır.

Selçuklu devletinin yıkılmasını mute akip kurulmuş bulunan Uç Beyliklerin de de Bizansa karşı yapılan yağma ve çapulların, "bu uç sahalarının Dar ul İslâmın bitiminde bulunması nedeniyle, zamanla azçok dinî bir mahiyet, bir Mukaddes Cihad rengine burunduğunden" bahseden Köprulu, bu bölgelere gelen mucahid dervişlerin, zahiren "gaza" gerçekte ise "medar ı maişet (geçim aracı)" peşinde olduklarını, soylerken buyuk bir gerçeğe daha parmak basmaktadır.[16]

Osmanlı Devletinin kuruluş ve gelişmesinde de Gaza İdealinin, Kutsal Savaşın onemli hatta asıl faktor olduğu kanaati[17] Osmanlı Tarihinin en yetkili araştırıcıları tarafından ifade edilmektedir. Gerçekten gazalar, Osmanlılar için bir heyecan kaynağı, bir ideal ve toplumun kuvvetli, manevî bağı olmuş, aynı zamanda da Devletin ana gelir kaynaklarından birini teşkil etmiştir. Osmanlı Sultanlarının en buyuklerinden biri olan II. Murad, Doğudan gelmiş bir bilginin, kendisine Devletin gelirlerini artırmak için, çoğu zaman tam veya hiç verilmeyen zekâtların Devlet adına toplanmasını tavsiye etmesi uzerine, son derece hiddetlenmiş ve zekâtların fukara için olduğunu halbuki kendisinin (yani Devletin) başka memleket padişahlarında olmayan uç helâl lokması (geliri) bulunduğunu, bunların gumuş madenleri, haraç gelirleri ile gazalarda elde edilen ganimetlerden sağlanan gelirler olduğunu belirtmiştir.[18] Gumuş madenleri dışındaki iki gelir kaynağı, doğrudan doğruya cihad sonucunda elde edilen gelirlerdir. Bilindiği gibi, ganimet, kısaca gazada alınan menkul kıymetlerdir, haraç ise savaşta yenilen kitap ehli kimseler (Hıristiyan ve Museviler)den alınan vergidir. Boylece Sultan II. Murad'ın yani bir Osmanlı Padişahının ağzından ganimetle-

II. Murat

rın Devlet için önemi vurgulanmış olmaktadır ki, konumuz için çok düşündürücü ve aydınlatıcıdır.

Türk tarihi üzerinde uzun süre çalışmış bulunan Macar Profesör Kasonyi'de ganimetlerin Osmanlı ordusu ve özellikle akıncılar bakımından önemini şöyle belirtiyor: "Sipahilerin sayısının durmadan artması ve Yeniçerilerin de askerî değerlerinin korunması (gereklili.ği) savaşı sürekli bir zaruret haline koydu. Savaşlardan ilk faydalananlar akıncılar olurdu. Bunlar, aidat, aylık almayan ancak ganimet ile geçinen ve ordu önünde giden hafif suvariler olup, mensupları daha çok büyük emlâk sahiplerı yanında çalışan gelirsiz köylülerden teşekkul ediyordu."[19]

Bütün bu açıklamalardan şöyle bir sonuca varabiliriz. Vaktiyle bir ekonomi Hocamızın (merhum Refi' Şükru Suvla) dersinde söylediği gibi, her idealizmin arkasında bir maddî sebep yatar. Onun verdiği örneği ele alırsak, meslek seçme gibi bir önemli karar arifesindeki birçok genç, önce çeşitli yollardan faraza doktorluğun en kazançlı bir meslek olduğunu öğrenir, sonra Tıp tahsiline yönelirler. Daha sonra bu yolu seçmelerinin insanlığa ve insanlara hizmet için olduğunu söylemeğe ve buna kendileri de inanmağa başlarlar. Aslında belki bunun ikisi de doğru olabilir. Konumuza dönersek, Gazalar da manevî açıdan bakılınca "İla'yı Kelimetullah" (Allahın Emirlerini Yaymak) ülkusu için yapılmakla beraber, bu gazalara katılanların, ganimetlerden paylarına, ayrıntılı dinî kurallara göre düşecek payı elde etmeği de düşünmemeleri veya umit etmemeleri ne mümkün ne de isabetlidir. Bu gerçeği belirtmek ise bilime aykırı olmak şöyle dursun, gerçeği araştırma amacı güden bilimin ta kendisidir. Bu son mülâhazamızın sebebi Zeki Velidi Togan'ın bir sözüdür. Değerli tarihçimize göre, "Türklerin İslâmiyeti ancak maddî düşüncelerle, Arapların ordularına ve ganimetler getiren futuhatlarına iştirak fikriyle kabul etmiş oldukları nazariyesi artık ancak ilim sahası dışında bahis konusu olabilir."[20] Halbuki müellif bir cümle evvel, "Türkler arasında İslâmiyetin böyle toptan yayılmasının (kı.asında böyle olmadığına yukarıda değinmiştik. T. A.) sebeplerinden bahsederken, "aşiret hayatı yaşayan Arapların arasında zuhur eden İslâmiyet.in, realist ve askerî bir din" olması, yanı devamlı şekilde (cihad) seferleri gerektirmesi, bunların ise pekçok ganimet getirmesi ile, Türklerin eski "yağma seferleri" arasındaki paralellik ve bunun insanlarda yarattığı sempati duygusu ve savaşlar sayesinde sağlanacak yararların heyecanı ve sevinci, dine karşı duyulan manevî bağlanma ve saygıya eklenmesi gereken bir "çekicilik" unsuru değil midir?

İslâmiyet, Togan'ın ifade ettiği gibi, Türkün ruhuna (askerî bir dın olduğundan) her dinden daha fazla uygun geliyorsa, bundan şüphesiz, gazalarda sağlanacak yararların çekicilığının de rolu büyük olmuştur. İleride değineceğimiz gibi, yabancı bir kulturun benimsenmesinde şart olan unsurlardan biri de "çekicilik"dir. Olmadan yepyeni bir kulturun benimsenmesi de pek mümkün olmazdı. Iraklı bir sosyologun bedevilerin İslâmı kabullerinde kutsal savaşların rolunu nasıl vurguladığına işaret etmiştik.[21] Cennete ulaştırdığı kadar, servete de kavuşturan bu seferlerin İslâmiyeti kabul eden başka kavimlerde de büyük bir önem taşıması tabiîdir ve bu husus da çeşitli ilmî araştırmalarla ortaya konulmuştur. Örnek olarak tanınmış bilim adamlarından Stadtmuller'in Arnavutların İslâmiyeti kabullerindeki nedenin hatta munhasıran ekonomi alanında bulunduğu tezini gösterebiliriz.[22]

İslâmiyetin Türkler arasında yayılmasında ekonomik faktörün rolunu böylece belirtmeğe çalıştıktan sonra diğer etkenlere geçebiliriz.

Michael de Ferdinandy, 'Die Nordeurasische Reitervölker und der Westen bis Mongolensturm (Lebensformen der Eurasischen Steppenzone) *Historia Mundi*, V Bd. Bern, 1956, s. 175 vd. Mehmet Ali Şevki, *Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması* İst. 1968, s. 27.

[2] Robert Montagne, *Çöl Medeniyeti*, (Avni Yakalioğlu çev.) İst. 1950, s. 66-70.

[3] Rudi Paret, *Der Einbruch der Araber in die Mittelmeerwelt* Kevelaer 1949, s. 16.

[4] Ali Al-Wardi, *Soziologie des nomadentums*, Neuwied und Darmstadt, 1972, s. 129.

[5] Bernard Lewis, İslamda Siyaset ve Savaş, (Maxime Rodinson'un *Batıyı Büyüleyen İslâm*, İst. 1983 içinde ek.)

[6] "Cihad" için ayrıntılı bilgi için Th. W. Juynboll, *Handbuch des Islâmischen Gesetzes*, Leiden Leipzig 1910, s. 336 vd. Ayrıca *İslam Ansiklopedisi*'nin basılı Vol. II 'Djihad" (E. Tyan) maddesi. "Ganimet" için yine Juynboll'un "Ghanima" maddesine bk. (bu madde yeni basıda F. Lokkegaard tarafından yazılmıştır.)

[7] G. Rihland, *System der Politischen Ökonomie* 3 Aufl. Leipzig, 1942, s. 411-90.

[8] August Muller, *Der Islâm* Bd. I, s. 241 vd. Bu konuda bizde hiç bilinmeyen "Muhammed'in Gelirleri" bahsı, için bk. Franz Altheim Ruth Stiel'in "*Finanzgeschichte der Spaetantike* Frank/M. 1957, s. 134-141.

[9] Zekeriya Kitapçı, "İlk Türk-Arap Münasebetlerinin Ekonomik Anatomisi.", *Atatürk Kuruluşundan XX. yıl Armağanı* IV. Kitap, s. 3-18.

[10] W. Barthold, *Ortaasya Tarihi Hakkında Dersler* Ank. 1975, s. 11-12.

[11] Z. V. Togan, 'İbn al-Fakih'in Türklere Ait Haberleri," *T. T. K. Belleten* sa. 45 (Ayrı bası), s. 13).

[12] *Hüseyin Namık Orkun Oğuzlara Dair*, Ankara, 1935, s. 63.

[13] R. R. Arat *Kutadgu Bilig* çevirisi, Ankara 1974, s. 5479-90.

[14] A. Dağlar *Kutadgu Bilig* incelemesi, Ank. 1972, s. 129-130.

[15] H. İnalcık, "İki Bilgede Türk ve İran Siyaseti" *R. R. Arat İçin*" (Armağan) s. 259.

[16] Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, İst. 1971, s. 34-35.

[17] Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi*, Selçuklular Devri I. İst. 1944, s. 47.

[18] Aynı yer.

[19] Fuad Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara, 1959, s. 78.

[20] Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu* İstanbul, 1985, çeşitli yer.

[21] Halil İnalcık *The Ottoman Empire*, London, 1973, s. 6.

[22] Friedrich Giese, *Die Altosmanische Chronik des Aşıkpaşazade*, s. 194 zikreden, N. Çağatay, *DTCF Derg.* C. II, sa. I (1943).

[23] L. Rasony, *Tarihte Türklük*, Ankara 1971, s. 199.

[24] Z. V. Togan, *Giriş*, s. 78 vd.

[25] Ali Al-Wardi, *Soziologie des Nomadentums*, s. 132.

[26] Georg Stadtmuller, "Die Visitationsreise des Erzbischofs Marino Bizzi," *Serta Monacensia*, Munchen, 1951, s. 194.

Kelle Uçuranlar ve Sıradan İnsanlar: 19. Yüzyıl Türkiye'sinde Avrupalı Gezginlerin İzlenimlerine Göre

Korsanlar ve Haydutlar

REINHOLD SCHIFFER

Biz "Korsan" deyince, nasıl Barbaros'lar kuşağını düşünürsek, Batı'da "Soylu Haydut"ların denizde "çalışanları" da öylece yüceltilir. Oysa, bu yazınsal güzelleme, gerçeklerin çirkinliğini gizlemektedir.

"Topluluk, savaş gemilerinin adaletsizliğinden, Hıristiyan hukûmetlerinin vahşetinden, donemin kotulukleri konusunda buyuk bir patırtı içindeydi. Tehditler birbirine karışmıştı. Bunları işitmemek için gosterdiğim çaba bana yorgunluk veriyordu. Şarap kanımı daha çok alevlendirdi, beni ve yolcuları parçalayacaklarına bir an inandım, gurultunun ortasına kuvvetlice bağırdım: Ne istiyorsunuz!? Size bir yarar sağlayacaksa beni oldurun."

BU umitsizlik çığlığı, Antiporas adasında Yunanlı korsanların elinde tutuklu bulunan Avusturyalı subay ve diplomat Anton Prokesch'den geldi. Mart 1825'te yazıldı.

Bu olay, erken 19. yuzyılda Egeli deniz haydutlarının kendi bakış açılarını sergilemektedir. Fakat aynı zamanda bu olay Prokesch'in de ornek olmayı seçmekle, haydutlar arasına girerek olum tehlikesini goze almakla yaşamsal tercihini ortaya koyduğunu da gostermektedir. Iki karşıt inanç orneği sunuluyor: Biri ahlâkî bir suçlamayı içeriyor: Bu insanlar katil ve kelle uçuranlardır. Bır diğeri, ahlâkî yuceltmeye ulaşmaktadır: Bir duzeyde bu adamlar herhangi bir mesleğin mensupları gibi sıradan ınsanlar, romantiklerin uslubuyla soylu haydutlar olarak gorulmektedirler. Bilindiği gibi, Soylu Haydut'un edebî kokeni 18. yuzyılın sonu ile 19. yuzyılın başındadır. Bu tarihlerde resimde, gezi romanlarında ve tiyatro oyunlarında soylu haydut tipi olağanustu ilgi gordu. Zamanın okumuş gezgini, yaşayan fenomeni bir edebi şablona gore yazdı, somutlaştırdı: Haydutlar soyluluğun hâlesi ile gorulduler; en sevilen onderler olarak isimlendirilmek için bir Rinaldo Rinaldini ve Karl Mohr olarak takdim edildiler. Yaratıcılar, Goethe'nin kayınbiraderi Vilpius ve Friedrich Schiller, okuyucu ve dinleyiciye dingin bir bakış açısı, yine sadece suçluların bakış açısını sundular: Edebî soylu haydut sadece mecbur olduğça, istemeyerek kan dokuyordu ve suçsuzların kanını dokmesi sozkonusu değildi. Ancak en azından bu konuda edebî şablon ile yaşamsal gerçeklik birbirinden ayrıldı. Prokesch'in ilişki kurdukları açıkça katillerdi; gurultucu Rinaldini'lerle kadeh kaldırıyor olduğunu duşunup yazmış değildir. Prokesch korsan ve haydutlara karşı duyduğu dehşet konusunda yalnız değildi. Turkiye'deki seyyahların hemen hepsi kendi deneyimlerinden veya duyduklarından oturu haydutları romantikleştirme ve asilleştirmekten ozellikle kaçınıyorlardı. Eğer Baron Goltz'un gezi izlenimlerinde soylu haydutların varlığına ilişkin kısa, fakat çok ayrıntılı bilgiler olmasaydı, 19. yuzyıl Turkiye'sinde soylu haydutun varlığı bir hayli tartışma konusu olurdu; daha doğrusu, (Goltz'un bu haydutların varlığına ilişkin açıklamaları) kara haydutları hakkındaki bu şablonun uygulama olanaklarını genişletmiştir. Turkçede bazen *Efendi* bazen de *Paşa* olarak anılan ve Turk ordusunda gorev yapan Prusyalı Goltz, 1895 yılında birçok kez Kocaeli yarımadasını ziyaret etti. Orada yakın dostları ona soylu haydutların yaptıklarını anlattılar. Bunları ayrıntıları ile anlatmak gereksizdir: Ermeni tuccarlara yapılan baskınlar, iki başkentli kadının kaçırılması, bir haydut reisinin "ziyaret ettiği" çiftlik sahibinin -şiddete başvurma sozkonusu olmaksızın- Osmanlı bankasının 500 altın liralık bir çekini takdim etmesi, fidye parasının miktarına ilişkin hasisçe yurutulen pazarlık ve sonunda rehinenin değil, fakat haydutların verdikleri sozu tutmaları ve buna benzer şeyler... Goltz ayrıntılı rivayetler yayıyor ve keyifli bir dille en soylu haydutların olduğunu, "yeni kuşakların da bu konuda umit verdiklerini"[2] ifade ediyor, ancak onları takdir ediş tonu hissedilir derecede yuksektir. Onlar hakkında kullandığı "Efendi haydutlar" sozu, "saflık", "namusluluk", "zarafet ve toplumsal doğruluk"'ları hakkında soyledikleri, aslında Goltz'un onları takdir edişinin ifadeleridir. Kaçırılan kadınlar, "şovalye hay-

dutların", "kahramanlıklarını ve yardımseverliklerini" övüyorlar, eğer bir baskın sırasında bir köylünün kafası kesilirse, bu can sıkıcı bir gereklilik olarak görülebiliyor ve bir başka durumda bir filintanın patlamayışı "genel bir neşe"[3] kaynağı olabiliyordu. Goltz; ayrıntılı bir biçimde haydut liderlerini anlatmaktadır. Öldürülmüş olan Lefteri bölgenin efsanevi kahramanı mertebesine yükselmişti. Bir sonraki kuşaktan Mehmet Pehlivan, Edhem Ağa ve Heros Georgi yaşıyorlardı. Mehmet Pehlivan da halk arasında efsaneleştirilmişti. Mehmet Pehlivan bir haydut liderken, "İstanbul'daki Jandarma Nezareti zabtiyeliğine" atanmıştı.[4] Edhem Bey, Sultan'ın takdirlerine nail oldu ve İzmir çevresinde serbestçe yaşıyordu. Heros Georgi o sırada iki kadını serbest bırakmak için Sultan'ın hazinesinden tam 10 000 lira almış ve tüm nezaketiyle kurbanlarından özür dilemişti.[5] Goltz'un abartılı anlatımında, Edhem'de vücut bulan soylu haydut tipi edebiyattaki soylu haydut tipi ile benzerlik göstermektedir.

"Bütün soylu haydutlar Rinaldo Rinaldini, Schinderhannes ve Carlo Mohr gibi Edhem'in de zenginlerden alıp yoksullara verdiği ve gereksiz kan dökmeyi reddettiği sözlenmektedir."[6]

Bir tarihsel nesneye bir edebî örnek aracılığı ile bakılması, sözedilen tarihsel nesne hakkında yeni niteliklerin ortaya konulmasını engellemektedir. Burada da tarihsel nesnenin yeni niteliklerini ortaya koyucu bir karşılaştırma yönünde hiçbir çaba harcanılmamıştır. Gereksiz kan dökülmemesinin nedeni sorulduğunda, hayalî ve gerçek soylu haydutun birlikte ele alınamayacağı ortaya çıkmaktadır. Hayalî haydut yaratıcısının izin verdiği şimşek bir oyun alanına sahip olmasından dolayı kendini kurban etmeye kadar giden bir ideal ahlâkî davranış tarzını muhafaza etmek ister. Onun yaşayan kuzeni ise öncelikle pragmatik ve taktik nedenlerle hareket etmektedir. O herhalûkârda çetesinin güvenliğini düşünmüş, kazancı ve rızı koyu tartmış ve benzeri nedenler hareketlerinin amacını oluşturmuştur. O halde edebî soylu haydut hakkında yazarın kavrayışı hatalıdır. Ayrıca yazarın biçimsel niyeti onun yazdıklarının asıl zayıf yönünü oluşturmaktadır. Veciz bir tarz aracılığıyla formüle ettiği (Haydut Beyler, Şövalye haydutlar, yeni kuşak haydutlar için beslenen en güzel umutlar) ifadeleriyle yazar mızahî bir uslup inşa etmeye çalışmaktadır. Anlatımındaki ciddiyetsizlik bir hatadır. Analizinin inanırlığı, humor için de zekânın boğulmasıyla azalmaktadır.[7] Dikkat çekici olan Goltz'un haydutlar hakkındaki değer yargılarının, 1838 yılında aynı bölgede seyahat eden James Baillie Fraser'ın anlattıklarıyla da desteklenmiyor olmasıdır. Fraser, Tosya yakınlarında yapıldığını duyduğu bir baskını anlatmaktadır. İçinde Avrupalı bir subayın da bulunduğu topluluk tamamen soyulur. Nezaketle ve kaba kuvvet kullanılmaksızın. Subay tabancasını çekmek istediği zaman, haydut "Kibarca ve ufak bir gülümseme ile" onu vazgeçirtir: "Olmaz olmaz."[8]

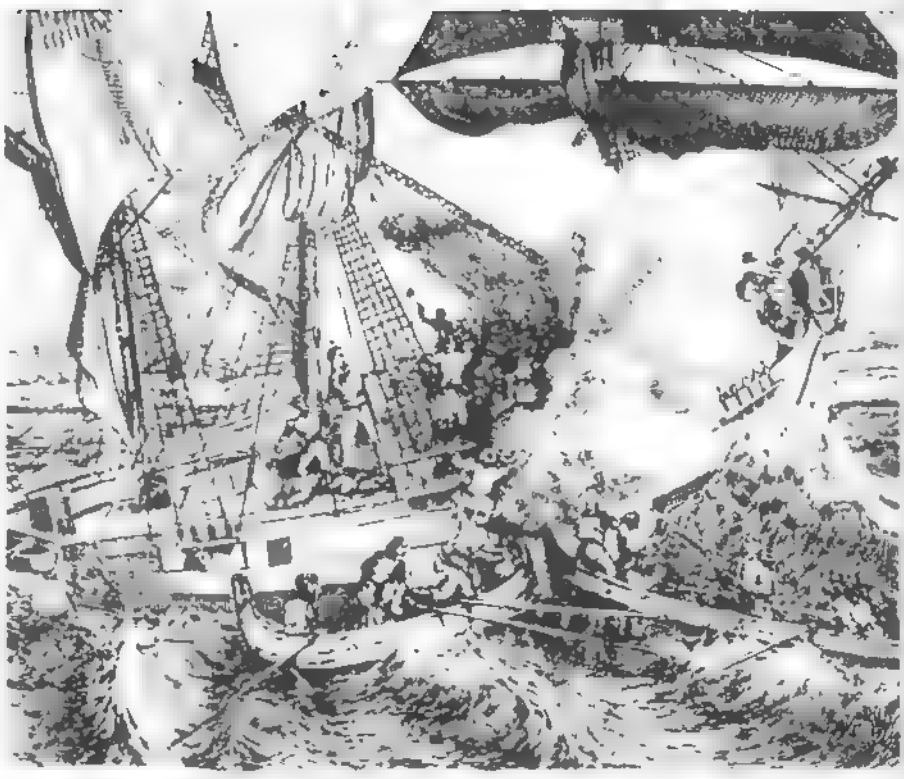

Yunanlı korsanların bir Fransız gemisine saldırışları

Başkent'e yakın Kocaeli bölgesinde faaliyet gösteren soylu haydut tipi, öyle görülüyor ki sosyal haydutluk üzerinde yoğunlaşan modern araştırmaların görmek istediği örnekleri oluşturuyor. Özellikle Hobsbawm[9] soylu haydutluğun, bizim gezi izlenimlerinde de kolaylıkla görebileceğimiz karakteristik özelliklerini sıralamaktadır. Ne var ki, ideal tip ile tarihsel örnekler arasında daima bir denklik bulunamaz. Aralarındaki en önemli ilk fark şudur: Goltz'un haydutları kişisel olarak uğradıkları haksızlık dolayısıyla bu mesleğe girmiş olsalar dahi bir süre sonra kendileri için çalışan büyük çaplı "iş adamlarına" dönüşmüşlerdir. Soyluluk gözden düşmekte, ticarî başarı yükselmektedir. Şimdi Hobsbawm'un çalışmasında soylu haydutların özellikleriyle ilişkin söylediklerine bakalım.

1 *Koylu soylu haydutları destekler ve onlara hayrandır.* Kocaelili köylüler, örneğin Edhem'den korkmuyorlardı. Çünkü: "Edhem bir ayı gibidir. O kendi yatağında haydutluk yapmaz."[10]

2 *Soylu haydut zenginden alır ve fakire verir.* Heros Georgi kaçırılan madam Branzeau'nun kurtarılması sırasında Fransız büyükelçisine yazdığı bir yazıda kahramanca bir edayla şunları belirtmektedir: "Ben bir haydutum, bu doğru, fakat sadece Sultan'dan para koparıyorum. Gerçek haydutlar, yoksulların cığerini söküp alan Galata bankerleridir."[11]

Haydut aslında Osmanlı bankası müdüründen parayı koparmış (fidye parası 25 000 lira) ve Fransız kadın için aldığı 10 000 lira ise yalnızca bu işe yaptığı masrafını karşılamaya yaramıştır. Georgi eğer bunları gerçekten doğru söylemişse bir yanda caiz olan haydutluk ve soyulması caiz olan kurban karşıtlığı (profesyonel soyguncu ve sermayenin temsilcisidir) ortaya koyarken, diğer yandan da ahlâksız haydut ve soyulması caiz olmayan kurban (başkentli bankacılar ve yoksullar) ayrımını da dile getirmiş olmaktadır. Ayrım çizgisi açık olmadığı gibi şüphelidir de. Coğrafî olarak başkent ile ülke içi arasındaki ve sosyal olarak sömürülen halk tabakaları ile kapitalist sömürü arasındaki sınırlar birbirine karışmıştı. Georgi

Bir tuccar gemisine başka bir Yunanlı korsan saldırısı

davranışını ahlâkî olmaktan çok ticarî olarak değerlendirmektedir (Modern banka hırsızlarından farklı değil) Hayduta kazancını zengin kişileri soymaktan elde eder ve böylelikle kurban acı çekmez ya da kişisel olmayan kurumlardan birinden (örnekteki bir banka gibi), yeterli parası olan Sultan'dan elde eder Yunanlı ismi taşıyan soyguncu için sultana karşı gelmek kesinlikle ulusal bir husumetin sonucu değil, sadece ticarî nedenlere bağlıydı, bu doğal olarak da sadakatsizlik değildir Diğer haydut reisleri gibi o da soyluluğu abartmamaktadır. Ne var ki hep zenginlerden çalındığı anlatılmakla birlikte, yoksullara bağışlamalardan da hiç söz edilmemektedir Goltz, haydutların ipek fuarına katılmak üzere seyahat eden Ermeni tuccarlar gibi bilinen kişilere baskın düzenlediklerini belirtmiştir.[12] Mehmet Pehlivan, özellikle "çok seyahat eden zengin kişiler" konusunda uzmanlaşmıştı Kazancın çoklaştırılması, kazançlı gibi görülen kurbanların önseçimine bağlıydı

"O, Istanbul'da muhtemel müşterileri ile ilgilenmiyor ve adamları sayesinde buharlı gemilerin yük indirme yerlerini, demiryolu istasyonlarını kontrol altında tutuyordu."[13]

Işbilir haydutlar teknoğin gelişmesinden yararlanıyorlardı 1887 yılında Anadolu'yu gezen David Hogarth bu gelişmeyi belirlemektedir "İçte uygarlık ilerlememişti ve haydutluk lokomotiflerin ve Yunan gazetelerinin gölgesini izlemekteydi".[14] Demiryollarında ABD'deki James Kardeşler turu baskınlar, Türkiye'de sadece bir kez duyuldu Anastas, doksanlı yıllarda bir treni Çerkezköy yakınlarında soydu Bildik serseriler ise, yoksul halka, tuccar ve seyyar satıcılara da saldırıyorlardı.[15]

3 *Soylu haydutlar saygıdeğer bir üye olarak cemaatlerine geri dönebilirler*

Kocaelili haydutlar sıradan bir operetten çıkmış gibi gözükuyorlar Bağışlanmasına devlet memurlarının yardım ettiği Edhem Bey, sıradan insan olarak yaşamını sürdürüyor ve yardımcısı "Altıparmak'ın" düze çıkmasına aracılık ediyordu.[16] Çerkez soyguncuların reisi Süleyman Bey Lefke yakınlarında (Yenişehir) saygıdeğer bir adam olarak çevresinde rahatça yaşıyordu.[17] Mehmet Ağa hiç kimsenin *şeref*siz olduğu söylenemez zaptiye olmuş ve saygın efendilliğe yükselmişti Bu haydutların yönetsel zayıflıktan mı, hikmet i hukûmetten veya gerçek âlicenaplıktan mı evcilleştirildiklerini öğrenmek mümkün değildir Diğer gezginler gibi Goltz da haydutlar hakkında ahlâkî bir yargıya varmaz Bu kısmen yazarın sözü edilen mizahî uslûbundan, kısmen de gerçek kurbanlara veya resmî makamlara yabancılıktan kaynaklanmaktadır. Sıradan insanlar olarak haydutluk anlayışı, özellikle haydutun kendine bakışında ve onların koruduğu köylülerin bakış açılarında görülür Haydutun kendi hakkında böyle bir kanıya sahip olması tamamıyle zamanına özgüdür 19 yüzyıl Türkiye'sinde haydutlar ve korsanlar kendilerini bir meslek erbabı olarak görmektedirler Örnek olarak Yunanlı korsanların sözleri gösterilebilir Yunanlı korsanların iş görmelerinin engellenmesi ve zamanın kötüluğu hakkındaki şikâyetleri, tamamıyle tuccar söylemine aittir. Şimdilik Prokesch'ın izlenimlerinde yüksek sesle dile gelen ifadelere bakacağız.

Prokesch, Ege denizinde ve Türkiye'nin batı sahillerinde 1824 ile 1828 yılları arasında deniz haydutluğunu ayrıntılı bir biçimde sık sık kendi deneyimleri ile destekleyerek yazmıştır Yunanlı deniz haydutlarının bu yıllarda özgürlük savaşçıları kisvesine büründükleri bu rol bir yandan Yunansever Avrupa'nın desteğini, diğer yandan baskınlar da elde edilen gelirin azalmamasını beraberinde getiriyordu bilinmektedir, ama burada bunun üzerinde durmayacağız. Onların hem kelle uçurucu hem de çalışkan iş adamı olduklarını bunların birincisi gerçek, ikincisi kendi kendilerini değerlendirmeleridir Byron'dan daha iyi ifade eden olmamıştır 1819'da yazdığı *Don Juan*'ında (Canto III'de) Kadın kahraman Haydee'nin, "en mutedil insan/hiçbir gemiyi batırmamış, hiç kafa kesmemiş" korsan babası Lambro, tutsaklarını şöyle satmaktadır

Bazılarını Matapan Burnu açıklarında
elden çıkardı
Dostları arasında Mainot'lar vardı
Bazılarını sattı
Tunuslu ortaklarından biri hariç
Satılamayacak kadar yaşlı olduğu için
denize attı onu
Gerisi orda burda, bazı zengin kişiler
dışında,
Gelecekte fidye için mahpus tutulan,
Aynı biçimde bağlanmıştı, sıradan
kişiler içinse
Trablus dayısından büyük bir sipariş
almıştı[18]

Byron'ın hayalî korsanı, Hıristiyanları inançsızlara satmaktan çekinme

mektedir. Hiçbir ahlâkî değer sistemi davranışlarını sınırlamamaktadır. Oysa bir ahlâkî değer sistemine gore hareket edildiği, Yunanlı korsanların ateşli ulusal duygularla yalnızca düşmanları veya yabancıları yağmalarken, ancak kendi ülke insanlarını korudukları, yani adalarda ve Türk batı sahillerinde oturan Yunanlı sâkinlere karşı saldırıda bulunmadıkları soylenmektedir. Prokesch, Antiparos'dan "Yunanlı Yunanlıyı korur" kuralına bir kanıt sunuyor.

"Korsanlık Yunanlılara yonelik olmadığı sürece suç olarak gorülmemekte, yalnızca bir meslek olarak kabul edilmektedir."[19]

(Haydutların) Ulusal değerlerle hareket ettiklerinden Prokesch bir tek yerde sozetmekte, diğer seyyahlar ise bundan hiç soz etmemektedirler. Aşağıdaki ornek, kendi insanının korunmasının ulusal bilincin değil, sosyal haydutluğun pragmatik davranışının bir sonucu olduğunu açıklamaktadır. Edhem Bey gibi korsan Lazaro da kendi merkezinde efsaneleştirilmiştir. O, Sira'da "kendi merkezinde", endişesiz, silâhsız, dışlanmadan yaşamaktadır. Prokesch, Sira'da onunla karşılaşır. "Eğlenceli arkadaş" işlerinden memnundur, Avusturyalının yanına yandaşlarından bir kaçını "güvenlik" için eşlik etmeleri amacıyla verir.[20] Edhem gibi Lazaro da cinayetleri çevresinde tepki çekmeyen sıradan bir tüccar olarak resmedilmiştir. Korsanların çıkarlarının, ticarî ilişki kurduğu kişilerin veya güvenlik bolgelerinin tehlikeye düşmesi durumlarında, doğal olarak Yunanlı soydaşlarının himaye edilmesi sozkonusu değildi: İş ulus duygusunun onüne geçiyordu. Boyle bir düşüncenin kanıtı için ornekler zengindir. Prokesch zikrediyor:

"Refah içindeki insanlar hâlâ deniz haydutluğunu kabul edilebilir mesleklerden biri olarak gorüyorlar (...) Haydut mesleğini saklamıyor, bilâkis onunla ovünüyor (...) Ada şehirleri az ya da çok bununla içiçe yaşıyorlar (..) Bu günlerde haydutlar talihsiz anavatanlarının sahillerinden çalıyor ve Türklerin kılıcı onünden bu gemilerle kurtarılmayı bekleyen yurttaşlarına baskınlar düzenliyorlardı."[21]

Ve Prokesch bir kez daha:

"Adalardaki Yunanlılar baskı altındaydı, zorla sağlanmış hayvanlardan, zorla alınmış yiyecek maddelerinden, yağma ve çalma ticaretinden başka hiçbir şey işitilmiyordu."[22]

Hırsız ve kana susayan Yunanlı korsanlar, yirmili ve otuzlu yıllarda açıkça hiçbir etnik sınır tanımıyorlardı. Kendi halkları, tıpkı Türkler ve Avrupalılar gibi kurbanları olabiliyordu. Yüzyılın sonunda bunların kendilerine bakışı ile halkın, hükûmetlerin ve gezginlerin onlara bakışı arasında Kocaelili haydutlara oranla daha büyük bir tezat ortaya çıkmaktadır. Soygunlar Yunan bağımsızlık savaşının sona ermesinden sonra da devam etmekteydi. Birçok Avrupalı seyyahın Yunanlı karakteri hakkındaki yargısı değişiyordu, en azından bu İngiltere'de kamuoyunu oluşturan basın için geçerliydi. Yunanseverlik, izlenen Yunan politikası karşısında sürekli zorlandı ve zarar gordü. Şimdi artık Themistokles ve Miltiades'in bu sozde vârisleri, bir ulusun düzenli bir yaşam biçimi sürme arzusuna karşı olan düşman ve barbarlar olarak nitelendirilmektedirler. Yıllardan beri hükûmetleri açıkça haydutlara karşı hiçbir şey yapmadığından, hatta onları gizliden gizliye desteklediği görüldüğünden, yıllardır süregelen Yunan saygınlığı zedelendi.[23] Artık yeter noktasına gelinmişti: İngiliz savaş gemileri korsanları avlamalı, yakalamalı, en yakın gemi direğine asmalıydı, Ingiltere'nin incinen onuru ancak boyle onarılabilirdi; askerî gücün yayılması korsanlara karşı tek ilâç olarak gorülüyordu. Bir olayda değerlendirmedeki bu değişiklik açıkça gorülmektedir. Sir Grenville Temple 1836'da gemisiyle Türk sahillerine çok yakın olan Tenedos'ta baskına uğradı. Kaçıp kurtuldu, ancak başka bir İngiliz gemisi ele geçti. Aynı yılın Athenaeum'u onun anlattıklarını bütünüyle destekleyerek şoyle zikrediyordu:

"Malea Burnu, kafa kesme ve yağmacılık ile yetkin bir dokunulmazlık elde etmiş Yunanlı korsanlar tarafından istilâ edilmiş onemli olçüde tehlikeli bir bolgeydi. Korsanlık, gerçekten de Yunanlıların ulusal karakterindeki büyük bir lekedir. Amerikalılar Yunanlı karakteri hakkında doğru bir fikre sahip ve onlara karşı yakaladıkları anda seren cundasında ipe çekmek gibi uygun bir davranış tarzını geliştirmiş tek insan grubu olarak görülmektedir. Bu eylem Amerikan bayrağını çok daha saygın kılmaktadır."[24]

1854'te Layard, *Quarterly Review*'da; Türk sularında, hatta Istanbul limanında bile Yunan korsanlığının, bağımsızlık savaşı sonrasında ve Yunan resmî makamlarının bilgisi dahilinde gün be gün arttığını tesbit etmektedir. Ayrıca uygarlık dışı hareket eden katillerden soz etmekte, onlara karşı denenmiş çozümü isimlendirmektedir: İdam:

"Yunan dostları savaş sırasında, Yunan adalarını terketmiş olan ne dost ne düşman ayırdeden korsan sürüleri hakkında bir takım mazaretler bulabilir, ama barış zamanında tüm ulusların gemilerine karşı sürdürülmüş olanları nasıl haklı gostereceklerdir? (...) Biz, İngiliz kruvazörlerinin bu korsanları kesin olarak ortadan kaldıracağına inanıyoruz."[25]□

(Devamı Gelecek Sayıda)

Çeviren: Eser Koker

[1] Ritter Prokesch von Osten *Denkwurdigkeiten und Erinnerungen aus dem Orient*. (Doğu'dan Anılar ve Izlenimler), der Ernst Munch, Stuttgart, 1836, cilt II, s 30

[2] Colmar Freiherr von Goltz *Anatolische Ausfluge* (Anadolu Gezileri). Berlin, 1896, s 43

[3] Ibid , 39 43, 267

[4] Ibid., 327

[5] Ibid , 42 3

[6] Ibid , 329

[7] Laurence Stern'in geri dönüşu ve geç 18 yuzyılın hassas, duygulu yolcu tipi yerini 19 yuzyılın ortalarındaki gezi izlenimlerinde humor sahibi yolcu tipine bırakır Farklılık açıktır. Bir kulturel farklılığı yansıtma çabası içine giren geç dönem yolcuları, humoru bir tasvir aracı olarak kullanmaktadırlar Tasvir karikaturleştirildikçe bozulmaktadır Yazara yabancılar gulunç gelmekte ve doğu; mizahı bakış açısından kurtulamamaktadır Tıpık ornekler için bkz. M A. Titmarsh (W M Thackeray) *Notes of a Journey from Cornhill to Grand Cairo*, 1846 Mark Twain *Innocents Abroad*, 1869, ve başlığı bile mizahlaştırılmış olan Rattlebrain, *Romaic Beauties and Trojan Humbu*, (Rumca Guzellikler ve Truvaca Dumenler), 1856 Yuzyılın sonlarına doğru Alman seyyahlar da, doğu fenomenini temelde "komik" olarak kavrayan kulturel hakımıyetten kopamadılar. Karşılaştırma için bakınız: Ulrich Erker-Sonnabend, *Orientalische Fremde, Berichte deutscher Turkeireisender des spaeten 19 Jahrhunderts* (Doğudaki Yabancılar, Geç 19 yuzyılda Turkiye'yi Ziyaret Eden Alman seyyahların İzlenimleri) Materialia Turcica, Beiheft 8 Bochum, 1987

[8] James Baillie Fraser, *A Winter's Journey (Tatar) from Constantinople to Teheran*, Londra, 1838, Cilt I, s 153-4

[9] Eric Hobsbawm, *Bandits*, (Eşkıyalar), Londra, 1969 Almanca basım, *Banditen*, Frankfurt, 1972, s. 49-50 Turkçe basımı *Sosyal İsyancılar*, (Çev Necati Doğru, Yöntem yay, İstanbul, 1973 s 40-41) Ayrıca Hobsbawm ile etkili bir tartışması için Fikret Adanır, "Heiduckentum und Osmanische Herrschaft", (Haydutluk ve Osmanlı Egemenliği) *Sudostforschungen* sayı 51, 1982, s.43 116, bu konuda Anton Blok, "The Peasant and the Brigand. Social Banditry Reconsidered, *Comparative Studies in Society and History*, sayı 14, 1972, s 494 503

[10] Goltz, *Anatolische Ausfluge*, 331

[11] Ibid , 42

[12] Ibid , 20

[13] Ibid , 326 Karşılaştırma için Hobsbawm, *Banditen*, 121

[14] David Hogarth, *A Wandering Scholar in the Levant*, Londra, 1896, s 72-3

[15] Goltz, *Anatolische Ausfluge*, s 20; 333

[16] Ibid , 331 2

[17] Ibid , 131

[18] Byron, *Don Juan*, Canto III, 16

[19] Prokesch, *Denkwurdigkeiten*, II, 28

[20] Ibid , II, 537 8

[21] Ibid., II, 539

[22] Ibid., II, 61

[23] Ibid , II, 61 (1825), III, 548 9 (1827)

[24] *Athenaeum* 9, (1836) 99

[25] *Quarterly Review* 94 (1854) 523

Şemsettin Sami'nin *Kadınlar* Kitabı

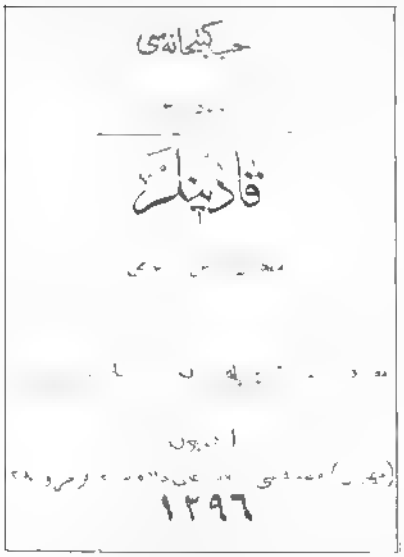

HER yanı dökulen Osmanlı karmaşasını ödünçleme yapıştırıcılarla bir arada tutabilmeyi düşlemleyen *Tanzimat Fermanı*; can, mal, ırz ve namus güvenliği, vergi adaleti, asker toplama yöntemlerinin iyileştirilmesi gibi bir takım alanlarda kimi düzeltimler öngörmüş; fakat kadınların yüzlerce yıldan beri sürüp gelen o içler acısı durumlarını maalesef unutmuştu.

Ama gene de bu seçmeci devinimin getirdiği genel hava, kadınlara ilişkin konuları da gündeme getirmekte gecikmedi.

Nitekim o günlere değin hep savsaklanan kızlar için yeni okullar açıldı, pek katı olan kadınsal yasaklar belirli ölçülerde yumuşatıldı, düşün ve yazın evreninde annenin aile içindeki hakları işlenmeye başlandı, özellikle de *İbret* ve *Terakki* gazetelerinde onların durumlarını sergileyen yazılar başgösterdi.

Osmanlının yetiştirdiği önemli aydınlardan biri olan *Şemseddin Sami*'nin *Kadınlar* adlı ünlü yapıtı da işte böyle bir ortamda gün ışığına çıktı.

Yazar, 1 Haziran 1850 tarihinde *Fraşer*'de dünyaya geldi. Orta öğrenimini *Yanya*'da bulunan *Zossimaia Skoli* adlı bir Rum lisesinde yaptı.

Şemseddin Sami'nin imzasını taşıyan *Taaşşuk ı Tal'at ve Fıtnat*, yayımlanan ilk Türk romanı sayılıyor. 6 cıltlık *Kâmusu'l A'lâm* ile "ölümünden itibaren 50 yıldan fazla geçmiş olduğu için telif hakkı bakımından artık Türk halkının malı haline gelmiş" olduğunu okuyucularına büyük bir coşkuyla duyurup, asıl yapıtın *hulk* maddesinde "vahşilerde ahlak aramamalı"[2] biçiminde yer alan tümceyi "komünistler de ahlak aramamalı"[3] biçimine çevirmek suretiyle *varsıllaştırarak* ve de *auzelterek* (!) Ahlak ı Hamîdelerimizin latın yazaçlarıyla yayımladıkları 2 cıltlık Kâmus ı Türkî ise bugünlerde bile önemli sözluklerimizden bilinmiyor.

Türk dilinin yabancı sözcüklerden arınması gerektiğini, kendi oylumunda bulunmayan sözcükleri de Arapça ya da Farsça gibi yabancı dillerden alacağına terim yönünden daha varsıl olan Doğu Türkçesi'nden almasının daha doğru olacağını savlayan görüşleri ise hâlâ geçerlidir.

Yüzlerce makale yazan, çeviriler yapıp oyunlar da veren yazarımızın *Kadınlar* adlı yapıtı, tıpkı romanı *Taaşşuk ı Tal'at ve Fıtnat* gibi, kendi alanında yayımlanan ilk öyküncü ve gerçekçi ürünlerden biri olsa gerektir.

Üstelik, *Şemseddin Sami* ve benzerlerinin bu tür yapıtlarını değerlerken, özellikle de böylesi çalışmaların Tanzimat döneminde de sıkı bir denetimden geçirildiği nı sanırız unutmamak gerekmektedir.

Nitekim, yazar, yapıtının sonuna şu uyarı notunu düşmüştür:

"Mestûriyet (örtululuk) bahsi haylı mütaleatı havi olup, pek müfassal idiyse de tab`ına ruhsat alınabilmek için, bu risalenin sülusu (üçte biri) nisbetinde olan mütalet ı mezkûrenin tayyine (çıkarılmasına) mecburiyet hasıl olmuştur." (s 96)

Yapıt, devrin ünlü yayımcılarından *Mihran Efendi*'nin sahibi olduğu *Cep Kütüphanesi* tarafından yayımlanmıştır.

Hüseyin Cahit Yalçın'ın, "seyrek rastlanır tiplerdendi. Hemen hemen okuma yazması yok denilecek düzeyde bilgisizdi. En büyük zayıflığı para konusundaydı. Hele borcunu ödemek, onun için büyük bir sıkıntı olurdu. Bu, parasızlığından ileri gelmezdi. Para cebindeyken onu çıkarıp vermekten bir acı duyardı"[4] biçiminde tanıttığı *Mihran Efendi*, "tekrar tab'ı dahi sahib ı kütüphaneye aittir" (s 2) kaydını koymayı da unutmamıştır.

Hıcrî 1296 (1878/1879) yılında yayımlanan ve küçük boy 96 sayfa olan *Kadınlar*, birincisi insanlığın yarısını oluşturması, ikincisi de erkeklerin yetiştirmesi, yani "cemiyet ı beşeriyeyi terbiye ve teşkil" (s 3) etmesi bakımlarından kadının önemini vurgulayarak başlar.

Aslında konunun derinliği, genişliği ve de çapraşıklığı yazarı urkutur. Nekim, onu yüreklendiren etmenler de yok değildir.

"Bu derece mühim bir bahis hakkında kalem oynatmağa cesaret edişim ise kadınlarımızın ıslah ı ahvaline en evvel muhtaç bulunduğumuz madde ve bel ki terakkî ve selametimizin sebeb ı mücerredi nazarı ile baktığımız halde, bu mes'ele ı mühimme hakkında elsinemizde (dilımızde) hiç bir şey yazılmadığını görmekten hasıl olan teessüfume ve görduğum ihtiyaca mebnıydır" (s 4)

İşin aslı aranırsa, "cemiyet ı beşeriyenin esası, ahlak ı umumiyenin rüknü, aile denilen ve insanı canavarlıktan çıkarıp hal-ı temeddüne (uygarlığa) koyan bir rabıta ı mukaddesenin ukdesi, insaniyetin bir bağçesi" olan "kadına hiç bir vakit bir nazar ı hakikî ile bakılmamıştır" (s 6,4)

Oysa, "kısrağın attan ne kadar farkı varsa, kadının da erkekten işte o kadar farkı olmak ıktıza eder. Kısrak, atın kullanıldığı her işte kullanıldığı gibi, kadının da erkeğin görduğu her bir işi görebilmesi lâzım gelir. Kadın, erkekten daha zayıf, daha nazik, sabr u tahammulu daha ziyade, akl u zekâveti erkeğinki kadar vasi'u kuvvetli değilse de ondan daha keskin ve daha seri' bir insandır" (s 5)

Şemseddin Sami, ulu Tanrı'nın, *Nisa Suresi*'nin 34. Ayetinde, "erkekler, kadınlar üstüne egemendirler" diye bağırdığını unutuverir. Şöyle der:

"Kadınların kendilerine mahsus bir çok kusurları varsa da bu kusurlarının ekserisi hissiyatlarının kuvvetinden geldiğinden, kendilerinin bihasbu'l tabîa (yaratılış bakımından) erkeklerden dûn (aşağı) oldukları iddia olunamaz" (s 6)

Kadınların bugünkü acınası durumları eğitimsizliklerinden kaynaklanmaktadır. Eğer onlar "bu kabiliyet ve istidatları ile erkekler kadar ilm u terbiye görseydiler, hiç şüphe yok ki erkeklerden ziyade ilm ü terbiyeye dest res (ulaşmış) olabileceklerdi" (s 9)

Üstelik, en başta "ince işler" ve "nazikane muamelât zaten kadınlara vergi" (s 9) gibidir.

Nitekim "pek çok sanat vardır ki" onları "kadınlar erkeklerden" çok daha iyi yapabilirler. "Mesela iğne ve makasa, kesip biçme işlerine kadının erkek elinden ziyade muste'id (yetenekli, yatkın) bulunduğundan, kadınlar yalnız nakış işlemek, dantela ve oyalar yapmak, çamaşır ve kadın elbisesi dikmek değil, erkek elbisesi kesip dikmeğe vesair iğne ve makasla görülebilecek işleri görmeğe muktedirler" (s.27)

Sözgelişi, şu uğraşılarda kadınlar bu yük varlık gösterebilirler

I- "Kadınlar, terzilik sanatını erkeklerin elinden çekip alabilirler" (s.28)

II "Tababetin icrasında da kadınlar erkeklere çok tefevvuk edebilirler. Zaten tabiat erkeklerden evvel kadınları tababete sevketmiştir. Kadınların bu neyl-i tabiîsinden niçin istifade etmemeli? Onlara fenn-i tıbbı tahsil ettirmeli; isteyenlerin onu sanat ittihaz" (s.28,29) etmeleri sağlanmalıdır.

III "Eczacılık da kadınların erkekler kadar ve belki erkeklerden daha iyi görebilecekleri bir sanattır" (s.30)

IV- "Ticaretin; bir dukkân veya mağazaya oturup müşterilerin aradıkları eşyayı vererek fiyatlarını almak ve ahz u i'tâsının(alışverişinin) bir defterini tutmaktan ibaret olan kısmını da kadınlar elbette erkeklerden iyi icra edebilirler" (s.30)

Sağlıkbilimin yalnızca yarmanlık bölümünü başaramayacaklarını ileri sürdüğü kadınların, "mazarratların önünü almak için, birer iş, birer meşguliyet bulmak, birer fen, birer sanat" (s.32) öğrenmek gücünde olduklarını söyleyen *Şemseddin Sami*, onların eğitimsiz kalmalarını isteyenler için de şöyle der;

"Kadınların talim ve terbiyesini muzır addeden adamların bugün bile kesret (çokluk) üzere bulunduğu maatteessuf görüluyor. Bunların iddialarınca, ilim, kadınların şerr u fesat u kabahatlerini artırmağa âlet olabilirmiş" (s.9)

Böylesi kişiler bilmelidirler ki, "bu dunyada vuku bulan kabahatlerin, kusurların, noksanların, şerr ve fesatların birinci mucib u sebebi" bilim ve terbiyenin varlığı değil, tam tersine bunların "noksan oluşlarıdır" (s.10)

Yazar, sözlerini şöyle surdurur:

"Her bir kadın, vezaifini ifa edebilmek için okuyup yazmağa ve hesap, usûl defteri, ilm-i servet (ekonomi), ilm-i sıhhat (sağlık bilgisi), hikmet-i tabiîye (fizik) ve kimya ile sair ulûma az çok âşina olmağa muhtaç olduğu gibi, husn u letafeti (güzellik ve hoşluğu) ihtimal edip, tesirsiz bir aklın kelâm u sukûtundan ve hatadan da kurtulmak için edebiyat, coğrafya, tarih vesair ilimlerden bîhaber olmaması iktiza eder" (s.26)

"Din-i İslam da kadınları yalnız hasbu'l tabîa (yaratılışları gereği) yapamayacakları Hilafet ve İmamet gibi pek az şeylerden mustesna tutup sair hukuktan mahrum bırakmamıştır" (s.74)

Üstelik, "Kur'an-ı Kerim'in mesturiyet (örtunme) bahsinde tayin ettiği hudud -dahi Hazret-i Nebi ve Ashab-ı Kiram'ın kadınlarının en muhim meclis ve mahafile girip beyan-ı re'y etmelerine, her işe karışmalarına ve hatta muharebeye bile gitmelerine de mani" (s.74) olamamıştır!

Bu bakımdan, Avrupalıların da "kadınlar hakkında Din-i İslam'a isnat ettikleri" (54) suçlamalar asla yerinde değildir.

Çunku, "Din-i İslam'ın kadınlar hakkındaki rayeti Kur'an-ı Kerim'in her bir emr u nehyinde (buyruk ve yasağında) muslimîn (muslumanlar) ve muslimât (kadın muslumanlar); mumi nîn (mumınler), mümınât (kadın mumınler) diye mezkûr (anılmış) olup, kadınların hiç bir şeyden mustesna ve mahrum bırakılmamasından da anlaşılmaktadır" (s 55)

Esasen, "bir din ki Peygamberi âşık olup ölenleri şehadetle tebşir ederek, aşkı takdis ediyor; o dinin kadınlara haksızlık ettiği iddia olabilir mi?" (s.55)

Avrupalılardan geldiğini ileri sürdüğü suçlamaları şöyle karşılar yazarımız:

1-) Hıristiyanlık "evlilığı bozulmaz yaparak ve aşk sanatı konusunda her turlu bilgiyi yasak ederek, Kilise elinden geldiği kadar cinsiyetin pek az zevk ve pek buyuk acı ile gerçekleşmesini sağlamağa çalışmıştır."[5] Oysa kadının sayrılığa yakalanması, sakatlanması ya da kısır çıkması gibi durumlarla "iğnânın (varsılın) sefahetinin önunun alınması" amacının sözkonusu olmasında "taaddut-ı ezvaca (çok karılılığa)" ve boşanmaya "musaade olunmaktan başka çare yoktur" (s.68)

Üstelik "Din-i İslâm taaddud-ı ezvacı emr u iltizam etmiyor; lakin busbutun men ve nehy de etmiyor" (s.78) o kadar.

Hatta "Kur'an-ı Kerim'in kanun cihetı taaddud-ı ezvaca musaade ediyorsa da ahlak cihetı taaddud-ı ezvacı takdir etmiyor. Binaenaleyh taaddud-ı ezvaç hakkında Din-i İslam'a olunan isnadât busbutun haksızdır" (s.69,70)

2) "Tesettur (örtunme) bahsine gelince: Evâil-i İslam'da (İslam'ın ilk zamanlarında) kadınlar setr ile me'mur" değildiler. "Umem indinde kadınlar lüzumundan ziyade serbest bırakılmış ve nihayet dereceye kadar terbiyesiz bir hale gelmiş olduklarından setr u hicabla emir buyurulmuştur." Gene de "Kur'an-ı Kerim kadınlara saçlarını, gerdanlarını, kollarını, baldırlarını ve bedenin sair etrafını göstermeyi men buyurmuş" olup, "bu ise akıl ve hikmet ve ahlakça muvafık bir nehyidir, çunku kadının gerdanını, kollarını, baldırlarını göstermemesi kendisi için bir kayd-ı esaret olamayacağı gibi, saçlarını da bir başörtusuyle setr etmesinde hiçbir güçluk yoktur" (s.73)

Kısacası; "Din-i İslam'ın kadınların mesturiyeti hakkındaki evamir u nevahiyesi (emirleri ve yasakları), yani mesturiyet-i şer'iyye kadınlar hakkında bir muamele-i gadriyye addolunamaz" (s 78)

3-) Öte yandan, birbiriyle anlaşamayan, geçinemeyen, birbirlerinden hoşlanmayan eşlerin ayrılmaları son derecede doğaldır. Yani, "birbirleriyle geçinemeyen ve sevişmeyen bir zevc ile zevcenin geçirdikleri ömür cehennem azabından beterdir. İnsanların böyle azaplardan tahlisi (kurtulması) için talâktan (boşanmadan) başka çare yoktur" (s 81)

4-) "Umem-i kadîmenin (eski ummetlerin) ekserisi indinde kadınlar ebeveynin mirasından mahrum oldukları halde Kur'an-ı Kerim nisânın mirastaki hisselerini mufassalan tayin ediyor. Bu bâbta erkeklerle musâvât-ı tâmme de olmayıp onlardan az hisseye konmaları ise şayan-ı itiraz olamaz. Çunku kadın, maişetini taahhud edecek bir kocaya varacağından ihtiyacı daha azdır" (s 86)

5-) Yazar, kadınlara tanınan yarım tanıklığı ise yuce bir eşitlik belirtisi olarak algılar: "Kadınların şehadeti kabul olunmak, âsâr-ı musâvatta Din-i İslam'ın kadınlar hakkındaki rayet u itibarına bir delildir" (s.86)

Şemseddin Sami, butun bu savunularına karşın, kadının önemini ve İslam'da kadının kötu durumunu vurgulamaktan da geri kalmaz:

"Umem-i İslamiye indinde şimdiki halde kadınların hayli terbiyeye muhtaç oldukları ve belki kaffe-i umem-i İslamiyenin terbiye ve terakkîsının kadınlarının terbiyesine menut (bağlı) bulunduğu şuphesizdir" (s.87)

"Kadınlar erkeklerin bir oyuncağı hukmunde bulunmaktan kurtarılmadıkça ne hukuklarını kazanmış olurlar ve ne de vazifelerini icra edebilirler" (s.92)

"Terakkî ve temeddun ile islah-ı hal etmek isteyen ummetler en evvel kadınların hukukunu tasdik, vazifelerini tayin etmelidirler" (s.95)

Çünkü, "bir ümmetin ahvali daima kadınlarının ahvaliyle mütenasip olur."

Çünkü, "bir cemaatın terbiyesinin esası kadınların terbiyesidir."

Çünkü, "medeniyetin husulü, cemiyet-i beşeriyenın saadeti kadınların terbiyesine mütevakkıftır"(s.47)

"Kadın, münbit bir arza benzer. İlim, terbiye, hüsn-i ahlak, her neye malik olursa, hepsini dünyaya getirip büyüteceği çocuklara da verir" (s.34)

"Cemiyet-i beşeriyeye verilmesi murat olunan terbiye kadınlara verilmeli, cemiyet-i beşeriyeye öğretilmesi arzu olunan ulûm ü fünûn kadınlara talim olunmalı, ta'mimi kastolunan efkâr kadınların zihnine ilka olunmalıdır."

"İnsanların fabrikası, validelerin ağuşudur"(s.34,35)

"Kadınlara hukuk-i tabiîyelerini vermeli, sonra kendilerinden vazife istenmelidir"(s.96) □

HÜSEYİN KILIÇ

[1] *Büyük Türk Sözlüğü*, Şevket Rado nun *Önsöz*'ü, s 6

[2] Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türki*, Dersaadet 1317 (1899), C,I 587

[3] *Büyük Türk Sözlüğü*, s 537

[4] Hüseyin Cahit Yalçın (Basıma Hazırlayan Raif Mutluay) *Edebiyat Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay İst 1975, İkinci Baskı, s 101 102

[5] Bertrand Russell(Çev Ender Gürol), *Neden Hıristiyan Değilim*, Varlık Yay İst 1966 s 25

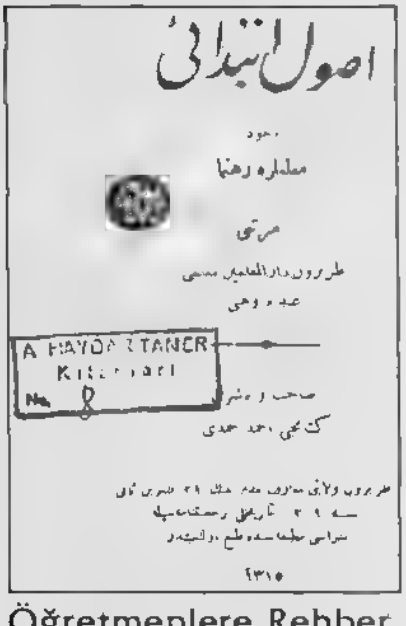
اصول ابتدائی

معلمزاده رهنما

A. HAYDAR TANER
Kitabevi

Öğretmenlere Rehber

Usul-ü İptidaî yahut Muallimlere Rehnümâ

I- Kitap Hakkında Notlar

Yazarı: Abdullah Vehbi
Sahibi ve naşiri: Kitapcı Ahmet Hamdı[1]
Basıldığı yer ve matbaa: Trabzon, Serası Matbaası[2]
Baskı tarihi: 1315 H. (1897 M.)
Sayfa sayısı: 32
Fiatı: Yazılı değil
Boyutları[3]: 16.5×12, 13.5×9 cm.
Bulunduğu kütüphane: İstanbul Belediye Atatürk Kıtaplığı
Kayıt numarası: HT 0 8[4]

Kitabın iç kapağını oluşturan 1. sayfasında "Usul-ü İptidai yahut Muallimlere Rehnumâ"nın altında "Mürettibi Trabzon Darülmuallimin Muallimi Abdullah Vehbi" yazılıdır. "Düzenli" anlamına gelen Arapça "retb" sıfatından türetilen "mürettib" sözcüğünün, günümüz Türkçesinde düzenleyen veya yazar anlamında kullanıldığı kuşkusuzdur.

"Usul ü İptidaî"yi, "İlköğretimde Metod (Yöntem) ve "Muallimlere Rehnümâ"yı ise "Öğretmenlere Rehber" şeklinde anlamaktayız.

1. Sayfada: "Trabzon Vilâyeti Maarif Müdüriyeti'nin 29 Teşrinisâni (Ekim) sene 309 tarihli ruhsatnamesiyle Serasi Matbaasında[2] tab' olunmuştur. 1315" ifadesi de yer almaktadır.

II- Kitabın Yazarı Abdullah Vehbi Kimdir?

Yazarlara ait belli başlı sözlüklerde "Abdullah Vehbi"yi bulamamaktayız." Sâlnâme-i Vilâyet-i Trabzon"un 1311 tarihli Def'a: 15 ve 1316 tarihli Def'a: 17 sayılı nüshalarında Trabzon Darülmuallimini Muallimi olarak Abdullah Efendi yazılı bulunmaktadır. "Salname-i Maarif-i Umumiye"nin 1317, 1318 ve 1321 H. senelerine ait sayılarında Trabzon Darülmuallimin'nde Abdullah Efendi'nin Muallim bulunduğu, başka Muallim kadrosu bulunmadığı, bir Hademelik kadrosu olduğu, öğrenci sayısının 1317'de 5, 1318'de 46, 1319'da 46 ve 1321 H. senesinde 25'den ibaret bulunduğunun yazılı olduğunu görmekteyiz. Bu seneler zarfında Trabzon Öğretmen Okulu'nun tek öğretmeni ve Müdürü olarak görülen Abdullah Efendi'nin, "Usul-ü İptidaî" kitabının yazarı Abdullah Vehbi olduğunu sanmaktayız. Bu konuda kaynaklarda başka bir bilgi edinilmesi mümkün olmamaktadır.

III- Kitabın İçeriği

1- Önsöz

2. Sayfadaki "Mukaddeme"de: "Vilâyet sibyan ve iptidaî mektepleri çocuklarının intizam ve terbiyelerini temin için Muallimlere yadigâr olmak üzere mevki-i intişare vazolunan işbu eserin dört babı müştemil olduğu... Hocalığın, önünde ders çalışan çocuklar gibi ders çalışmak ve çocuklara suhuletle anlatmanın çaresini daima düşünmek olduğu... Muallım Efendilerin bu eserden birer nüsha edinip de ona tab' an mekteplerini tanzime çalışmalarının, evlâd-ı vatanın teyid-i saadeti namına tavsiye.. olunduğu, hususlarına değinilmektedir.

2- Birinci Bab

Kitabın 3. sayfasından başlıyan 1. Bab'da: Mektep, mektebin mahalli ve vaziyeti konu edilerek, Mektep ittihaz olunacak mahallin oldukça müreffah ve havadar olması, bir miktar bahçe ve havluyu havi bulunması, dershanenin manzaraca bir münasip cihet-i malûma tahsis olunması ve o cihete büyük bir siyah tahta konulması, şakirdan sıralarının öndekileri alçak arkadakilerin nisbeten yüksek olmaları.. hıfzıssıhha için pencerelerin bir münasip zamanda açılıp hava tecdid ve kış günleri mangal bulundurulup kömürün lâyikiyle yanıp katiyyen kalmaması hususuna dikkat edilmesi.." vurgulanmaktadır.

3- İkinci Bab

"Muallim ve Muallimde bulunması lâzım gelen hareket-i müstahsene" başlıklı ikinci babda: "Muallimin vazifesinin, her tâbi matbuunu ve her küçük büyüğünü, hususiyle çocuklar mürebbi ve muallimlerini takliden hareket etmeye tab'an meyyal bulunduğundan ve çocukların hal-i sabavetlerinde gördükleri muameleleri ve işittikleri sözleri kolayca hıfz ve icra edecekleri bittecrübe sabit olduğundan muallimin birinci vazifesinin, her tavır ve hareketini ve her sözünü âdâba tevfik etmek olduğu açıklandıktan sonra, okula alınma yaşının 7 olması gerektiğine işaret edilmektedir.

Devamla: "Muallim olan zat, târif ve ifade hususunda en gabi olanların anlıyabileceği surette takriri iltizam etmelidir" denilmektedir. Daha sonra yazar: "Her halde lütf ile muamelenin yapacağı ve göreceği işleri muamele-i şedide yapamaz" deyip, "..binaenaleyh çocuklar hakkında darp katiyyen memnudur" sonucuna varmaktadır.

Yazarın, "Her çocuğun ismine Efendi unvanı ilâve edilmelidir" önerisi ilginç görülebilir.

4- Üçuncu Bab

"Günde üç dersten ziyade ve her

derste bir saat yahut birbuçuk saattan fazla işgal olunmamalıdır'' görüşuyle başlanılan bu babda, ''arada açılmaları için çocukların oyun oynamaları'' gereğine işaret edilmektedir. Yazara göre, ''Çocukların en ziyade malûmatlısına (Sınıfbaşı) namı verilip onu diğerlerine bir dereceye kadar nâzır bildirilmeli.. ve bu Sınıfbaşı diğerlerini hem muzakere hem de bir dereceye kadar idare edebilmelidir..'' Abdullah Vehbi, bu babın sonunda, ''Çocukların yekdiğerini (Efendi) veya (Bey) unvanıyle çağırmaları..'' gereğini özellikle belirtmektedir.

5- Dorduncu Bab

Yazarın önerisine göre: ''28 Arap harfi, beşer beşer tahtaya yazılıp şekillerinin gösterilmesi, isimlerinin öğretilmesi, seslerinin çıkarılacağı mahreçlere, ileride tecvid ve imlâ öğrenmede müşkulât olmaması yönünden dikkat edilmesi.. gereklidir.''[3] Çocukların, harfleri iyice öğrenip öğrenmediklerini anlamak için, ellerine birer taş tahta ve birer taş kalem verip, onlara yazdırmalıdır'' demekdikten sonra, harflerin şekillerinin ve yazılışlarının ve ardından da ''hareke''lerin öğretilmesi sırasının geleceği anlatılmaktadır. ''Hareke''lerden önce (ustun), sonra (esre), sonra (ötre) ardından (ikiustun, ikiesre ve ikiötre)nin gösterilmesi tavsiye edilmektedir.

Yazar, bu bölümün izleyen satırlarında, (cezim) ve (şedde)nin nasıl öğretilmesi gerekeceğini tarif eylemektedir. Alfabenin 8 ''harf-i munfasıle''sinin alt taraflarına başka harfin birleşemeyeceğini ve bunların elif, dâl, zâl, ra, za, je, vav harfleriyle lâmelif oldukları gösterilmekte, bunların da öğretilmelerinden sonra, kelimenin öğretilmesi sırasının geleceği belirtilmektedir.

Bu bab, ''Hulâsa-i kelâm, çocukların anlayabileceği veçhile ifade ederek yazdırılmalı ve talebenin sıkıldıkları anlaşılınca ''Emsal-i Osmaniye''den munasıp hikâyeler söylenilmelidir'' demlerek, ardından, ''Arap alfabesinin ''baş'', ''orta'' ve ''son''lardan yazılış şekilleri örneklerle gösterilmelidir'' önerisiyle surdurulmektedir.

''İmale''[6] harflerinin öğretilmelerinin nasıl olacağının gösterilmesiyle, yazar bu baba son vermektedir. Bununla beraber, Yazar, ''Kâf-i Arabî'' ile ''Kâf-i Farsî'' ve ''huruf-u kamerî'' ile ''huruf-u şemsî'' konularının öğretilmelerine ait görüşlerine de bu babda yer vermiş bulunmaktadır.

6- Zeyl

Kitabın 29. sayfasındaki ''Zeyl''inde, virgul, noktalı virgul, iki nokta, nokta, işaret-i istifham, işaret-i hayret ve taaccup, kiyme, kere ve muterize'den ibaret işaret-i tahririyenin öğretilmeleri yöntemi, örnekler de verilerek gösterilmektedir.

7- Kitaptan Bir Alıntı

Kitabın 31. ve sonuncu sayfasından, bir fikir edinilmesi amacıyla son cumleyi buraya alıyoruz:

''Kıyme ( ) veya muterize, bir cumle arasında mânâca başka bir cumle yazıldığı halde, onun iki nihayetine vazolunur. Bunların yerine hat-ı fasıla da kullanılır. Hz. Ömer, hukuk-u ibad'ı gözetmeye (adalette olduğu gibi) pek ziyade munhemik[5] idi. Bazen bir kelimenin tarif olunan mânâsı dahi kere içine alınabilir. Istikamet [doğruluk] fazail-i beşeriyedendir gibi.''

SUBUTAY HIKMET KARAHASANOĞLU

[1] Kitabcı Ahmet Hamdi Efendi, Trabzonlu İmamzade Rasim Efendi'nin oğludur 1278'de Trabzon'da doğdu Zeytinlik sıbyan mektebini bitirdikten sonra medrese eğitimi gördu Yayınladığı 49 kadar kitap ve birçok harita ve atlasla Trabzon ve çevresi kulturune değerli katkılarda bulunmuştur Bkn ''Trabzon'da ilk kitapçı Kitabî Hamdi Efendi ve Yayınları'' , İhsan Hamamcıoğlu, İstanbul 18 1 1947
Kitabî Hamdi Efendi'nin ilk ismi Mehmet ve babasının ismi Rasim ve doğumu 6 2 1862'dir İlk soyadı Abdullahefendizade olan Mehmet Hamdi'nin annesi Hediye hanımdır 1884'de Trabzon'da ilk kitapçı dukkânını açmış ve neşriyata başlamıştır Muftı Camii Medresesinde Muderris Hacı Mehmet Efendiden tahsil görmuştur İlk kitabevinin ismi ''Ayine-i Efkâr'' olan Mehmet Hamdi Efendi, 25 1 1948 tarihinde Trabzon'da olmuş ve kendisi tarafından çok seneler evvel hazırlanmış Suluklu mezarlığındaki medfenine gömulmuştur
Bu bilgi bize Kitabî Hamdi'nin torunlarından İlhan Başman tarafından 26 9 1988'de ailenin şeceresine ait belgelerden gösterilerek verilmiştir Kitabî Hamdi'nin ilk isminin ''Usul-u İptida''de ve İhsan Hamamcı'nın kitabında Ahmet ve ailesi şeceresinde Mehmet olarak farklılık gösterilmesinin nedenini bilemiyoruz Ancak, aile kayıtlarındakinin doğrusu olarak kabulu bize daha munasıp görülmektedir

[2] Trabzon'da ilk açılanlardan olan Serasi Matbaasında ''Teshil-i Elifba-i Osmanî'', ''El kenz ul esna fiesma ul husna'' 'Kırat-ı Etfal' 'Mektep ve Şakirdan'', 'Sıhhat ve Maraz Risalesi' 'Nazm-ı Siyer-i Zuhdu'' Zinet ül Ef'ade'' gibi birçok kitap ve 'Hekim' 15 gunluk dergisi ile birçok gazete basılmıştır

[3] İlk rakamlar kitabın cilt boyutlarını ve ikinci rakamlar sayfaların basılı kısımlarının boyutlarını göstermektedir

[4] Kitabın ilk sayfasında 15 ve 12 mm çaplarındaki eliptik muhurde 'Ali Haydar 1336'' yazılıdır Aynı sayfadaki 45 × 18 mm boyutlarındaki dikdörtgen muhurde 'A Haydar Taner Kitapları No 8'' okunmaktadır İstanbul Belediye Ataturk Kitaplığı'na pek çok kitap bağışlamış olan A Haydar Taner 1883'de Bulgaristan da doğdu Bulgar Muallim mektebini bitirdikten sonra Almanya'da Lena Üniversitesi'nde pedagoji öğrenimi gördu Selânik, Balıkesir ve İzmir'de Öğretmenlik ve Maarif Mudurlukleri görevlerinde bulundu. Yabancı memleketlerde öğrenci Mufettişliği de yapan Ali Haydar Taner'in Lise ve ortaokullarda okutulan 'Tetkikat-ı Ruhiye Rehberi'', ''Millî Terbiye'', ''Hayat Bilgisi'', 'Millî Bilmeceler'' gibi eserleri bulunmaktadır 1956'da olmuştur

[5] Munhemik = bir şeyin ustune çok duşen, itina eden, önem veren

[6] İmale harfleri Kendileri okunmayıp önlerindeki harfleri uzatarak okutan Arap alfabesinin elif, vav ve ye harfleri

''Namık Kemal Bibliyografyası'' Üzerine

Mustafa Can, Namık Kemal Bıblıyografyası, Kultur ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

SON yıllarda Kultur Bakanlığı tarafından yayımlanan kitap sayısında buyuk artış oldu. Universite çevrelerinden ya da universite dışı yazarların hazırladığı, edebiyatımızın değişik tur ve konularıyla ilgili çok sayıda eser yayımlandı. Kultur Bakanlığının, Turk kulturune katkıları tartışılmayacak bu girişimini övguyle karşılıyor, atılan bu olumlu adımın surdurulmesini dilıyoruz. Ancak bu arada, yayın faaliyetlerinde, yayın sayısı kadar yayın nitelığının önemini de vurgulamadan geçemeyiz. Bilindiği gibi her yazarın, eseriyle okuyucusuna duygu, bilgi, duşunce, gorgu vb. vermek istedikleri vardır. Verilmek istenenlerin, beklenen bıçımde okuyucuya ulaşması ancak eserin nitelikli olmasıyla mumkundur. Nitelikli bir eser, bilgi toplamayı, elde edilen bilgiyi ayıklamayı, kalanları bir araya getirerek onlardan duzenli, uyumlu bir yapı meydana getirmeyi gerektirir.

Özellikle bu bir araştırma, inceleme ya da derleme çalışması ise duzen temeline dayalı metodlu yazmanın önemi

daha da belirgin olarak ortaya çıkar. Çünkü amaç, önce okuyucuya hizmet etmek, ona bir konuda yararlı olmaktır. Bu arada, her yazılan eserin, okuyucuya verdiği bilgi ve mesajın yanısıra kendisinden sonra yazılacaklara örnek, hatta model olabileceğini de unutmayalım. Eleştiri suzgecinden geçmiş, titizlikle hazırlanmış bir eserin daha sonra benzeri konuda yazılacak nitelikli eserlerin yaratılmasındaki katkısı tartışılamaz.

"Namık Kemal Bibliyografyası"[1] Kültür Bakanlığı yayınları arasında çıktı. Bu eseri, yukarıda söylediklerimiz ışığında inceleyince pek çok yönden eleştirilmesi gerektiği sonucuna vardık. Aşağıda yazarın kendi başlıkları altında ilgili bölüm hakkındaki görüşlerimizi veriyoruz:

"Önsöz"

Türkoloji çalışmalarında ötedenberi "önsöz"de, çalışma konusu, konunun seçiliş amacı, işleniş metodu, konunun işlenişi sırasında ortaya çıkan güçlükler ve teşekkür kısımlarının, belli bir sıraya göre yer alması teamüldendir. Söz konusu eserde ise önsöz kapsamı içinde bibliyografyanın tanımı, tarihi gelişimi, önemi ve Türkiye'deki durumundan bahsedilerek, gereksiz bilgilere düzensiz bir şekilde yer verildiğini görüyoruz. Ayrıca anılan bölümde, birbirini tutmaz bilgilerle örneğin, bibliyografya önce kitap listesi, sonra kitap bilgisi olarak tanımlanmıştır tekrarlara dayanan bir anlatım yolu izlemiştir.

"Kısaltmalar"

Kısaltma listesinde verilen kısaltmalara eser içinde genellikle uyulmamıştır. Örneğin "S", sayfa'nın kısaltılması olarak gösterildiği halde bibliyografya kısmında sayfa'nın kısaltması hep "s" olarak verilmiştir. Ayrıca "S" sayfadan başka sayfaların da kısaltılması olarak gösteriliyor; oysa kısaltma mantığı, her işaretin sadece bir kavramı ya da kelimeyi karşılamasını uygun görmektedir.

Mevcut haliyle kısaltma tablosu eksiktir ve çalışmanın içinde ne olduğu anlaşılmayan kısaltmalar bulunmaktadır. Örneğin s.89, No.95'teki "K.S.I.N.A"; s.90.No. 107'deki "Çğ" ; ve s.89, No. 102'deki "KL" kısaltmaları ne anlama gelmektedir? Listede yer almadığı için öğrenemiyoruz.

"Bibliyografik Kunyelerin Tesbiti"

Bibliyografik kunyelerin tesbitinde bazı kurum ve kuruluşların kullanmakta oldukları bibliyografik künye verme metoduna bağlı kalındığı belirtildikten sonra, ayrıca "makalelere ait bibliyografik kunyelerin tesbitinde şu şekil ve sıra gözetilmiştir." (s.IX) denilerek herkesin kullandığı geleneksel bibliyografik kunye verme şekli gösterilmiştir. Önsöz kapsamında verildiğinde ve genel uygulamalardan ayrılan noktalar belirtildiğinde anlamlı olabilecek bu bilgiler, burada gereksizdir.

Bu bölüm içinde yer alan 9. maddede "Yazar, kitap, makale, bildiri ve benzeri adlar indeksi sonda düzenlenmiştir" denilmektedir. Oysa bu cümlenin bibliyografik kunyenin tesbitine ait hiçbir açıklama yapmadığı ortadadır. İndeksin verilmesine ait olan bu açıklayıcı bilginin "İçindekiler" bölümünde yer alması doğru olurdu. Bir önceki bölümde gördüğümüz mükerrer bilgilere yer veren anlatımı burada da buluyoruz. Nitekim, 10 maddede yer alan bilgiler, "Önsöz" bölümünde de ele alınmıştı; burada yeniden tekrarlanması gereksizdir.

"Namık Kemal Bibliyografyası"

Bu bölüm, her şeyden önce başlığı ile dikkati çekmektedir. Başlık okuyucuda bibliyografya verilmesine geçildiği izlenimi uyandırmaktadır; halbuki bu bölümde genellikle önsözde görmeye alışık olduğumuz turden bibliyografik kunye verilişi sırasında karşılaşılan bazı sorunlarla ilgili bilgi verilmiş; kitabın yazılış amacı anlatılmıştır.

Ayrıca, diğer bölümlerde de görüleceği gibi yazar bölümün anafikri çerçevesinde değerlendirilmesi mümkün olmayan ayrıntılarla uğraşmıştır. Örneğin s 3'te "Amaç" altbaşlığı altında yer alan son üç paragrafın konuyla ilgisi kurulmamaktadır. Ne Namık Kemal'in "vatan", "millet" ve "hurriyet" uğruna mücadele eden bir kahraman olmasının ne Namık Kemal'in ölüm tarihinde Atatürk'ün "7 8 yaşlarında bir çocuk olmasının" bu eserin hazırlanma amacıyla ilgisi vardır.

"Namık Kemal Kronolojisi"

Namık Kemal Kronolojisi, Mustafa Nihat Özön tarafından yayına hazırlanmış olan Akif Bey piyesinin girişinden aynen alınmıştır. Ancak eleştiri suzgecinden geçirilmeden kaydedildiğinden, "Kronoloji"nin aslında bulunan uslup kargaşasının aynen tekrarlandığı görülmektedir. Namık Kemal'in hayatına ait kronolojik değerlendirme, eldeki bilgilere yazarın kendisi tarafından da yapılabilirdi.

"Hayatı"

Bu bölümde yazar, kaynak araştırması yaparak Namık Kemal'in hayatıyla ilgili, daha önce verilen bilgilere katkıda bulunacağını bildirmesine rağmen, daha sonra kendisinden önce yapılan incelemelerin çokluğu nedeniyle Namık Kemal biyografisine bilgi eklemek amacını gütmediğini söyleyerek bir çelişkiye düşmüştür. Aslında, Namık Kemal'in kronolojisi verildikten sonra bu bölümde tekrar sekiz sayfa boyunca hayat hikayesinin uzun uzadıya anlatılmasının gereği anlaşılmamaktadır. Öte taraftan bir bibliyografya çalışmasında bu tür bir bilginin gerekli olup olmadığı da tartışılır. Ayrıca yazarın "Çocukluğu ve ilk öğrenimi" altbaşlığı altında verilen bilgiler içinde Namık Kemal'in dedesinin Kars'a gidişini uzun uzun, M. Fahrettin Kırzıoğlu'nun "Kars Tarihi" adlı eserinden alıntı yaparak anlatmasının nedenini anlayamadık. Esasen bu altbölüm Namık Kemal'den ziyade Abdullatif Paşanın serguzeştini anlatmaktadır.

Öğreniminden söz edilirken neredeyse ümmi olarak tanıtılan Namık Kemal, sonra dönemin yazarlarının ağzından göklere çıkarılmış; ayrıca anılan alt bölümde Namık Kemal'in Kars'la ilişkisini sağlayan bilgilerin dışında başka bilgi verilmemiştir. Bu bölümde, s 11'de "Fikri ve Edebi Cephesi ve Faaliyetleri" başlığını taşıyan alt bölümde verilen bilgilerle s.16-17'de "Fikirleri ve Edebiyat Anlayışı" adlı bölümde anlatılanlar birer tekrar mahiyetindedir.

"Tahlili Mahiyette Eserleri"

Başlığa bakılırsa, tahlili mahiyetteki eserler kapsamına Namık Kemal'in çeşitli konuları eleştirel bir bakışla yorumladığı eserler girmeliydi Ancak ilgili bölümde verilen eserlere bakılınca, Namık Kemal'in eserlerinin yorumlanarak tanıtıldığı görülmektedir. Yanlız bu da belirlenen doğrultuda işlenmemiş ve Namık Kemal'in eserlerine eleştirel bir gözle bakılmamıştır.

"Namık Kemal ve Hurriyet Gazetesi" (s.28-29) başlığı altında Namık Kemal'in Hurriyet'te yayımlanan 27 yazısı verilmiş; bu yazılar daha sonra 120-124 sayfalar arasında "Makaleleri" bölümü içerisinde tekrar bibliyografik bilgi olarak sıralanmıştır.

Öte yandan adı geçen bölüm, eserin genel özellikleri göz önünde tutulduğunda gereksiz bir ayrıntı olarak kalmaktadır. Çünkü Namık Kemal'in eser

leri ile ilgili bibliyografik bilgiler daha sonra verilmiştir ve eser genel olarak "açıklamalı bibliyografya" olarak hazırlanmamıştır.

"Namık Kemal'in Eserlerindeki Bazı Bibliyografik Unsurlar"

Eserin genelinde görülen ve ilgili bölümde verilen bilgiler açısından yeterince açıklayıcı olmayan başlık, bu bölümde de dikkatı çekmektedir. Genel metodsuzluk dolayısıyle yazar, önsözde yer alması gereken hususları eserin çeşitli yerlerine serpiştirmiştir. bu bölümde ele alınan konular daha çok, önsözle ilgili görülmektedir. Doğal olarak bu başlık altında bibliyografik künye verme metodu ile eserde esas alınan bibliyografya kumelenmesine dair bilgilerin verilmesi beklenirdi.

"Bibliyografik unsurlar" olarak sadece, hicri ve rumi tarihleri miladi tarihlere çevirirken karşılaşılan sorunlar anlatılmıştır. Ayrıca bu "unsurlar"ın yeri, "Namık Kemal'ın Tahlili Mahiyette Eserleri"nden sonra olmamalıydı. Anılan bölümde s.34-45'te yer alan son iki paragrafın "bibliyografik unsurlar"la ilgisi kurulmamaktadır.

Ansiklopedik ve Bibliyografik Eserlerde Namık Kemal"

Bibliyografik künye bilgisinin verildiği ve çalışmanın ana bölümünü meydana getiren kısmın başında yer alan "Ansiklopedik ve Bibliyografik Eserlerde Namık Kemal" adlı bölümde, başlıca ansiklopediler, kataloglar ile Osmanlı tarihi (s.27, No.10), bir matbaa tarihi (s.27, No.9) sıralanmıştır. Tarihleri ansiklopedik eser saymaya ise imkân yoktur.

Ayrıca bibliyografyaların sıralanışında alfabetik olarak yazar adı verilmesi gerekirken ansiklopedi madde başlığı — yazar adı (Örn. s.37,14,15,16,17 No'lar), yayın evi adı = yazar adı (Örn. s.37, 10 No.) yayınevi sahibi — yazar adı (örn. s.37,8. No) olarak verilerek metot birliği sağlanamadığı gibi okuyucuya da yol göstericilik yapılamamaktadır. Aksine verilen bilgiler okuyucunun kafasını karıştırmaktadır.

Bu bölüm içinde yer alan ansiklopedilerin genellikle Namık Kemal'le ilgili sayfa numaraları verilmeyerek okuyucunun bu bibliografyadan yararlanması zorlaştırılmıştır. Örneğin İbnulemin Mahmut Kemal İnal'ın "Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar (s.36, 5.No.) adlı üç ciltlik eserinin hangi cildinde ve hangi sayfasında Namık Kemal bulunmaktadır sorusu cevapsız kalıyor. Öte yandan adı geçen eserde madde olarak Namık Kemal'ın bulunmadığı da söylenmelidir.

Ayrıca bu bölümde çeşitli katalogların bibliyografyaya dahil edilmesi, bizce yanlıştır. Çunku kataloglarda Namık Kemal'ı değil, Namık Kemal hakkında yayınları bulabiliriz. Dolayısıyle bu kataloglar daha çok eser sahibini ilgilendirmektedir. O halde yazar yararlandığı katologları bu bibliyografyanın bibliyografyasında ayrıca vermeliydi

"Namık Kemal ve Eserleri Hakkında Kaynaklar"

Namık Kemal ve eserleriyle ilgili 91 kaynağın bulunduğu bu bölümde belli bir mantık silsilesinden uzak bir sıralama yapılmıştır. Adı geçen bölümde Namık Kemal'ı bütün olarak ele alan monografiler bulunduğu gibi antolojiler, Namık Kemal'ın kimi eserlerin latin harfleriyle yapılan baskıları, anma kitapları, ayrıbasımlar, Namık Kemal'den birinci derecede söz etmeyen kitaplar ve hatta makaleler de bulunmaktadır. Halbuki, olabildiğince aynı gruptan yayınlar bir başlık altında toplansaydı şüphesiz okuyucu çalışmadan daha kolay yararlanırdı.

Aynı bölümde s.41'de 4-6 numaralı künyeler, Kenan Akyuz'n Gulnihal ve Vatan piyeslerini yeni yazıyla yayına hazırladığını göstermektedir. Aynı şekilde s.46, No.57, 58 vs. s.49, No 85-88'deki künyeler de Namık Kemal'ın eserlerinin yeni yazıyla yapılmış yayınlarıdır. Bu kaynakların yeri, "Namık Kemal'ın eserleri" bölümu olmalıydı. Öte taraftan Gulnihal'ın yeni basımı burada verildiğine göre aynı nitelikte olan Mehmet Kaplan'ın hazırladığı ve 1988'de 3. baskısı Kultur Bakanlığı yayınları arasında çıkan "İntibah"ın da bu bölümde yer alması beklenirdi. S.48'deki 77 ve s.49'daki 82 numaralı künyeler aynı eserdir. Eser bir antoloji olduğu için hem İhsan Sungu'nun hem de Ahmet Hamdi Tanpınar'ın yazıları vardır. Ayrıca eserin sayfa sayısı iki yerde de farklı verildiğinden gerçek sayfa sayısının 286 mı yoksa 284 mu olduğu konusunda okuyucu şupheye düşmektedir.

42. sayfadaki 10 numaralı kaynak bir anma kitabı olup tıpkı bir önceki paragrafta ele alınan antoloji gibi derleme nitelığındedir. Bu yuzden bu kaynağın burada değil, "Derlemeler, Antolojiler" başlığı altında ayrı bir bölümde toplanması daha iyi olurdu ve okuyucu eserden zorlanmadan yararlanabilirdi.

Kimi yerde benzer özellikteki kaynakların içerisinde yer alan bölümler, ayrıntılı olarak verilirken (Örn.s 42, No 10) kimi yerde yalnızca alışılagelmiş künye verilişiyle yetinilmiştir. (Örn. s.48, No.77). Ayrıca bu bölümdeki bazı bibliyografik künyenin ne olduğu ve Namık Kemal'le ilgisinin nitelığı tam olarak bilinememektedir. Örneğin s.45, No. 44'teki kaynak şöyle verilmiştir; "İSHAK (Hafız) Zeyl-i İntıbah. İstanbul, Mahmut Bey Matbaası, 1313. 111 + 1 s. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakultesi Yayınları nu 378 Turk Dili ve Edebiyatı Doktora Tezi. Nu.:1." 1313 Hicrı/1897 Miladı tarihli bir doktora çalışmasının varlığı mumkun değildir. Ayrıca Namık Kemal uzerinde yapılmış en önemli çalışmalardan olan Mehmet Kaplan'ın "Namık Kemal" adlı eseri ile Guzin Dino'nun Intıbah'ı odak aldığı "Turk Romanının Doğuşu" adlı eserinin bu bölume alınmamış olmasını da yadırgadık.

Bibliyografik künyenin dizilişinde gene birlik sağlanamadığı ortadadır. Çoğu yerde yan yana verilen bibliyografik bilgiler, kimi yerde de alt alta sıralanmıştır Bibliyografik künyelerin verilişinde yazarların adları soyadları, lakapları, vb bilgiler orjinal eserde verildiği biçimde geçmeliydi. Halbuki s.42, No.8'de yer alan Ali Ekrem (Bolayır) şeklinde yazar adı verilişinin eserin 1930'da basıldığı dikkate alınırsa, o tarihte soyadı kanunu çıkarılmadığından, yazarın kendi eklemesi, olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde s.49, No.83'teki künyede verilen 1324 tarihi bize bir yanılgıyla karşı karşıya olduğumuzu anlatmaktadır. Çünku 1912 doğumlu Fevziye Abdullah Tansel'ın 1908'de künyede adı geçen kitabı yazamayacağı açıktır.

"Başka Kaynaklarda"

Yazar, bu bölumun başında yaptığı açıklama ile bölumun kitaba konuluş nedenini anlaşılmaz duruma düşurmektedir. Paragrafta söylenen maddelerin her biri ayrı bir başlık olabilecekken tek bir bölume niçin alındığı bilinmemektedir

Antolojiler, ansiklopediler, "incelemeler", "araştırmalar", "Namık Kemal"ın eserlerine ilişkin incelemeler daha önceki bölumlerde de ele alınmış; hele ansiklopediler ayrı bir bölumde sıralanmıştı; ansiklopedilere tekrar yer vermek, eserdeki metotsuzluğun en güzel kanıtıdır. "Araştırmalar" ve "incelemeler" ne demek? Daha önceki bölumlerde sıralanan kaynaklar, araştırma ve inceleme değil midir? Özel monografilerden buyuk bir kısmı bir önceki bö

lümde ele alınmıştır. Ayrıca dikkatli bir göz, bu bölümde "özel monografi" tanımına uyabilecek nitelikte bir eser bulunmadığını hemen farkedecektir.

Bir başka bölümde yer alması gerekirken adı geçen bölümde bulunan kaynaklar, yine dikkati çekmektedir: Örneğin s.52, 53 No.11/1 ve No.23'deki künyelerin katalog olmaları nedeniyle yerlerinin kataloglar bölümü olması gerekmez miydi?.. Disiplinden yoksunluğun bir örneği olmak üzere, bu eserde sık sık tekrarlanan künyelere rastlanmaktadır. Örneğin s.55'te 44 numaralı künye, bir önceki bölümde s. 48, No. 72'de de yer almaktadır. Yine s.56, no.55'te bulunan kaynak s. 49, No.80'de de sıralanmıştır.

"Namık Kemal'den Söz Eden Diğer Çalışmalar"

Bu bölümde s.57 ile 72 arasında toplam 159 bibliyografik künye yer almıştır. Ancak bu künyelerin bir başlık altında bir araya getirilmelerindeki mantığı anlamakta zorlanıyoruz. Çünkü burada da tıpkı diğer üç bölümde yer alan tipte kaynaklara rastlamaktayız. Yine daha çok Namık Kemal'den söz eden, ama onu müstakil bir konu olarak almayan eserlerin bu başlık altında sıralandığı söylenebilir. Öte taraftan ansiklopediler, hatıralar, seçkiler, okul kitapları da Namık Kemal'den müstakil olarak söz eden eserler olmadıkları halde, önceki bölümlerde yer almışlardı. Bu konuda bir kararsızlık hemen dikkati çekmektedir. Örneğin "Başka Kaynaklarda" bölümü içinde s.56, No. 55'te yer alan Şehabettin Süleyman'ın "Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye" adlı eseri ile, hemen sonra gelen bu bölümde s.57, No.4'e kayıtlı Abdulhalim Memduh'un "Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye"si arasında bir tür olarak ne fark vardır ki, iki ayrı bölümde yer almışlardır.

Ayrıca, Namık Kemal'e birinci derecede yer ayırmayan eserlerin sıralandığı bu bölümde Kaya Bilgegil'in "Harabat Karşısında Namık Kemal" (s.59, No.23), İhsan Sungu'nun "Namık Kemal" (s.70, No.132) ve Süleyman Nazif'in "İki Dost" (s.70, No. 135) adlı eserlerinin, hem de mükerrer bilgi verilerek, neden yer aldığını merak ediyoruz. Ancak bu bölümün en dikkat çeken yanı, büyük ölçüde künye tekrarlarıyla dolu olmasındandır. Öyleki kimi künyeler tam 3 ayrı yerde yer almıştır. Örneğin Cevdet Perin'in "Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri" adlı eseri s.48 No.73'te yer aldıktan sonra, bu bölümde s.60, No.35/a'da ve s.68, No.117'de iki kez daha tekrarlanmıştır. Bazı bibliyografik künyelerin niçin bu bölümde hatta bu çalışmada yer aldığını anlamak mümkün değildir. S.63, No.60'ta yer alan Hersekli Arif Hikmet Divanı'nın Namık Kemal'le ilişkisi yoktur. Yine s.59, No.22'de bulunan Yahya Kemal'in "Siyasi ve Edebi Portreleri"nde Namık Kemal yoktur.

Yazar, sadece bu türden yanlışlıklar yapmamış; bazen bir eseri yayına hazırlayanı eserin yazarı olarak gösterme yanılgısına da düşmüştür. Örneğin s.72, No.153'te Zeynelabidin Reşid'e ait olarak gösterilen kısa adı "Arz-ı Hal" olan eser herkesin bildiği gibi Ziya Paşa'nındır. Aynı şekilde yine aynı sayfada yer alan 3 ciltlik "Harabat"da Reşid'in değil Ziya Paşa'nın hazırladığı bir antolojidir. Aynı bölüm içerisinde yer alan s.62, No.50'de Gibb'in "A History of Ottoman Poetry" adlı edebiyat tarihi uzun uzadıya altı cildi birden sayfalarıyla birlikte vermiştir. Bu durumda okuyucu, söz konusu olan eserler Namık Kemal'in hangi ciltte ve hangi sayfada bulunduğunu nereden bilecektir?

"Tezler"

Bu bölümde toplam 34 tez'e yer verilmiştir. Bu tezlerden bir kısmının Namık Kemal'le doğrudan ilgisi yoktur. Bu başlık altında Namık Kemal'le ilgili monografik çalışmalar yer almalıydı.

Öte taraftan, s.73, No.4'te yer alan kaynak, bir bibliyografya olup tez değildir. Aynı şekilde s.77, No.33'teki künye de tez değildir. s.74, No.14'te yer alan Mehmet Kaplan'ın "Namık Kemal" adlı doktora tezinin "yayımlanmamış doktora tezi" olarak sunulması okuyucuyu hayrette bırakıyor. Çünkü Namık Kemal'e ilgi duyan araştırmacıların, Namık Kemal'e ait ana kaynaklardan olan bu tezin İstanbul Edebiyat Fakültesi yayınları arasında basıldığını bilmemesi mümkün değildir. Ancak bu bölümün ve belki de bu çalışmanın en vahim yanlışı s.74, No. 13'te yer almaktadır:

Gür, Âlim, "Ebuziyya Tevfik; Hayatı, Sanatı, Edebi Şahsiyeti, Eserleri" Yayımlanmamış Doktora Tezi (Danışmanı: Doç.Dr. İsmail Parlatır,) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988, 315s.

olarak verilen bibliyografik künyede adı verilen ve 1988 yılında tamamlandığı belirtilen doktora tezi bildiğimiz kadarıyla 1989 yılında da tamamlanamamıştır. Durum böyleyken yazar henüz bitmemiş bir teze bu bibliyografyada, hem de sayfa sayısını belirterek yer vermiştir. Bu verilen bilgi, yazarın kulaktan dolma bilgi verme metodunu kitabında uyguladığının kanıtıdır. Gene bu bölümde s.76, No.25'te yer alan "Hamdulah Suphi Tanrıöver, Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Eserleri" adlı doktora tezinin Namık Kemal'le olan ilgisinin ne olduğunu anlayamadığımızı da ayrıca belirtelim.

Söz konusu bölümü izleyen "Çeşitli Kongrelere, Sempozyumlara Sunulan İlmi Tebliğler" başlıklı bölümde verilen künyeler sayıca yetersizdir. Son yıllarda artan bilimsel toplantı faaliyetleri ışığında ilgili başlık altında yer alan bibliyografik künyelere bakıldığında künye sayısının azlığı hemen dikkati çekmektedir.

"Makaleler ve İncelemeler"

Bu başlık altında toplanan 141 bibliyografik künye sıralanmıştır. Genel olarak Namık Kemal hakkında yazılmış çeşitli makaleleri içine alan bu bölümde başlık olarak "İncelemeler"in yer almasını yadırgadık. Açıklayıcı bir başlık olmadığı gibi, daha önce verilen künyelerden büyük bir kısmını tekrar burada anmak gerekirdi.

Bu bölümde de eserin genelindeki dağınıklığı, metotsuzluğu, bibliyografik künye eksiklerini tekrarlanan künyeleri bolca görüyoruz. Başka bir bölümde yer alması gerekirken kimi kaynaklar "Makaleler ve İncelemeler" bölümünde yer almış. s.81, No.8'de kayıtlı "Metin And"ın yazdığı "makale" bir bibliyografya çalışmasıdır; dolayısıyla bu yazı, eserin "Ansiklopediler ve Bibliyografik Eserlerde Namık Kemal" adlı bölümünde yer almalıydı.

Öte taraftan "Namık Kemal ve Eserleri Hakkında Kaynaklar" bölümünde s.42,No.10'da kaydedilen "Namık Kemal Hakkında..." adlı anma kitabında yer alan yazılar, tek tek yeniden bu bölümde yazar adlarına göre sıralanarak tekrarlanmıştır. Yazar, S.81,No.10 ve 12'de kayıtlı yazıların aynı yazı olduğuna da dikkat etmemiştir. Yazarı aynı, yayın organı aynı, sayı ve basım tarihi aynı ve hatta sayfa numarası aynı olan söz konusu makaleler'den birinin adı "Bir Özgürlük Savaşçısı", diğerinin adı ise "Yılmaz Bir Özgürlük Savaşçısı"dır. Başlıklardaki ufak bilgi farklılığına rağmen makaleler tek ve aynı makaledir.

s.83, No.38'de "Edip Ali Baki" adına kaydedilmiş bulunan makale, s.87, No.83'te "Mustafa Ragıp"a ait olarak gösterilmiştir. Yazarları farklı verilmekle birlikte, aynı makale olduğu görülen bibliyografik künyenin gerçek yazarının eser sahibi tarafından belirlenmesi ge-

rekmez miydi? Bir gazeteyi bütün sayılarıyla birlikte makale ya da inceleme saymanın imkânı bulunmadığına göre, s.86, No.64'te yer alan "İbret" gazetesinin niçin bu bölümde, bibliyografik künye olarak kaydedildiği belli değildir. s.88, No.86'daki "Namık Kemal'in Sesi", dergi midir yoksa yazı mıdır, anlaşılmıyor. künye muhtemelen bir broşürdür; ancak açıkça belirtilmemiştir.

Yazar, bibliyografik künye verirken, gerekli bilgileri, yine çok zaman eksik bırakmıştır. s.86, No.72'de bulunan künyenin sayı, cilt, sayfa bilgileri eksiktir. Ayrıca, s.88, No.89'daki; s.93, No. 135'deki künyelerde de anılan bilgiler eksiktir. Konuya ilgi duyan araştırmacılar bilir ki, Milli Kütüphane gibi araştırma kütüphanelerinde süreli yayın kolleksiyonlarından cilt ve sayı bilgisinden yoksun olarak yararlanmak, son derece güçtür. Dolayısıyla bu tür eksiklikler, eserden yararlanmayı zorlaştırmaktadır.

Yazar, tam bir metotsuzluk örneği olarak, makale yazarını madde başı yapmak lazım gelirken, Namık Kemal'i madde başı yapmıştır. s.88, No.83 (84 olacak) ve 85'teki yazılar, künyeden de anlaşılacağı gibi Namık Kemal'in değil, ilki Yusuf Çotuksöken'in, ikincisi Arife Aktan'ındır. s.93, No.141'de yer alan künye, bir sadeleştirme çalışmasıdır. Bu yüzden, sadeleştiren Remzi İnanç'ın adıyla verilebilirdi. Ayrıca Zaide, C.E'nin yazısının asıl künyesi niye verilmemiştir?

"Diğer Süreli Yayınlarda"

Bu bölümde de tıpkı kitap niteliğindeki kaynakların verilişinde olduğu gibi bir düzensizlik kendini hemen hissetirmektedir. Yazar, bir önceki bölümdeki künyelerden nitelik bakımından hiç de farklı olmayan kaynakları bu başlık altında toplamıştır. Örneğin bir yazarın bir kısım yazısı bir önceki bölümde, bir kısmı da bu bölüm içinde yer almaktadır. (s.96, No.21, 22, 23, 24'te yer alan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun yazıları ile bir önceki bölümdeki s.84, No.46, 47, 48, 49'da yer alan aynı yazarın yazıları arasında tür ve nitelik bakımından bir fark bulunmamaktadır).

Bazı künyelerin yeri bu bölüm olmamalıydı. s.94, No.5'teki kaynak, Abdülhak Hamid'in "Mektuplar"ıdır. Eser makale olmadığı gibi, bir süreli yayın da değildir. Yine s.97, No.33'teki Mithat Cemal Kuntay "Sarıklı İhtilalci Ali Suavi" adlı eseri de bir süreli yayın değil, künyeden de anlaşılacağı üzere bir kitaptır. s.98, No.49'da yer alan "Tanzimat: Tetkikler Mecmuası", mecmua adını taşımasına rağmen bir dergi değil; bir anma kitabıdır. Tanzimat'ın 100. yıldönümü için çıkarılmıştır.

B. Bibliyografik Olarak Namık Kemal'in Eserleri

"Çeşitli Basımlarıyla Namık Kemal'in Eserleri"

Yazar bu bölümde Namık Kemal'in basılmış eserini, 96 madde olarak vermiş; ancak bu sıralanışta genel teamülün aksine, eserler alfabetik olarak kaydedilmiştir. Ayrıca burada edebi türlere göre de bir düzenleme yapılmaması, bir eksiklik olarak belirtilmelidir. Mustafa Can, Namık Kemal'in yazdıklarını türlere göre düzenledikten sonra bunları ilk baskılarına göre dizmeliydi. Bir eserin sonraki baskıları ise, ilk baskısının altına not düşülerek sıralanabilirdi.

İlk derlenip toparlanmış, edisyonkritikli baskısı Cumhuriyet'ten sonra yapılmış "Namık Kemal'in Mektupları" adlı eserin burada anılmamış olmasını, ve daha önce basılmış bulunan Namık Kemal'in şiirlerinin burada kaydedilmemesini bu bölümdeki ciddi eksiklikler olarak görüyoruz.

"Basılmamış Eserler"

Yazarın ciddi bir araştırma yapmadan bir takım eserlerden sadece adlarını aldığı Namık Kemal'in basılmamış eserlerini, hiçbir bibliyografik künye bilgisine sahip kılmadan, yalnız adlarıyla, alt alta yazmak, yazarın kendi ifadesiyle "kitap bilgisi" olan bibliyografyanın genel ilkelerine ters düşen bir tasarruftur. Çünkü bir bibliyografya çalışması, yayımlansın ya da yayımlanmasın kitap haline gelmiş bir kütüphanede mevcut bulunan konuyla ilgili eserlerle ilgilenmek zorundadır. Eğer bu bölümde sıralanan eserler, yazma olarak kütüphaneler ya da arşivlerde bulunuyorsa, o zaman sözkonusu eserlerin hangi kütüphanede, hangi katalogda ve kaç numarada kayıtlı bulunduğunun belirtilmesi gerekirdi.

"Makaleleri"

Bu bölümde de yazar "Makaleleri" adını verdiği bölümde Namık Kemal'in gazetelerde, dergilerde çıkmış yazılarını, süreli yayınlara göre, alfabetik sırayla dizmiştir. Alfabetik sıralamanın kronolojik değerlendirmeyi zorlaştırdığını bir kez daha söyleyerek bu bölümdeki yazıları, yayımlandığı süreli yayına göre sınıflandırmak metodunun yararlı olduğunu belirtmek gerek. Genelde bir iki hatanın dışında bu bölümün eserin okuyucuya en yararlı bölüm olduğunu söyleyebiliriz.

Çeşitli Antolojilerde Yer Alan 'Mektup' Türünde Yazıları"

Yazar bu bölümün başında Namık Kemal'in mektuplarının topluca bir araya getirildiğini söyledikten sonra s.138'de Namık Kemal'in mektuplarından yalnızca bir kısmının verileceğini bildirmiştir. Gerçekten de Fevziye Abdullah Tansel'in büyük gayretleriyle Namık Kemal'in mektupları, 4 cilt halinde TTK yayınları arasında yayımlanmıştır. Fakat, incelediğimiz eserde "Makaleleri" ana başlığı içinde, böyle bir bölümün, hem de eksik olduğu belirtilerek, yer almasını bir hata olarak değerlendiriyoruz. Kaldı ki burada sıralananlar da, ilk kez ortaya konan bilinmeyen mektuplar değildir ve bu bibliyografyada da adları anılmış bulunan eserlerde yer almaktadır. Yazarın edebi türlere göre bir sınıflandırma yapmadığı gözönünde bulundurulunca, "Mektuplar" bölümünün gereksizliği daha iyi ortaya çıkmaktadır.

"Ana Kaynak Olarak Yararlanılan Divanlar"

S.141-142 arasında yer alan ve yukarıda adı geçen başlığı taşıyan bölüm, okuyucu için tam bir muamma olmaktadır. Niçin, bilinen bazı divanlar Namık Kemal Bibliyografyası içinde yer almıştır? Namık Kemal yararlandığı için mi? Bunu bulup çıkarmak, bir bibliyografya yazarının değil, Namık Kemal monografisi hazırlayan bir edebiyat tarihçisinin görevidir. Yoksa yazarın kendisi bibliyografyayı hazırlarken yararlandığı divanları mı sıralamıştır? Böyle olsa bile, Tanzimat döneminden bir sanatçının bibliyografyasında Bakî, Fuzulî, Hâlet, Bahâyî, Nâbî vs. divanlarının ne işi vardır?

"Tezkereler"

Bu bölümde tıpkı bir önceki bölüm gibi gereksiz, şişirme künyelerden oluşmuştur. Esrar Dede tezkiresinde Namık Kemal'in bulunamayacağı ve bu tezkireden Namık Kemal'in ne ölçüde yararlandığının bilinemeyeceği, dahası bunun eserin yazarının görevi olmadığı açıktır. Ayrıca Cevdet Paşa'nın eserinin (s. 143, No.21) bir tezkire olmayıp bir tarih çalışması olduğu da bilinen bir gerçektir.

"Edebiyat Tarihleri"

Yazar bu başlık altında ise bilinen bütün edebiyat tarihlerini, bir kez daha sıralamıştır. Daha önceki bölümlerde, edebiyat tarihleri yer almıştı; tekrar böyle bir bölümün konulmasına neden gerek duyuldu acaba?

Buraya kadar bu yazının planı doğrultusunda söz konusu edilen kitabın bölümleri, incelenmiştir. Dipnotlar ise, eserde ayrı bir bölüm kapsamı içinde verilmiş olmasına rağmen, bir eserin bütününü ilgilendiren bir konu olması nedeniyle, bölüm dışı genel bir değerlendirmeye tâbi tutulmuştur, aynı şekilde kitabın dili ve imla özellikleri üzerinde de ayrıca durulmuştur.

İncelediğimiz çalışmanın, giriş kısmında toplam 44 dipnot verilmiştir. Dipnotların eserin sonunda ayrı bir bölüm olarak sunulması yakın zamanlarda değişik eserlerde görülen bir uygulama olmakla birlikte, eserin niteliği göz önünde bulundurulduğunda, dipnotların sayfa altlarında verilmesi daha yararlı olurdu. Asıl önemlisi, bu eserdeki dipnotların büyük kısmı açıklayıcı nitelikte değildir. Çokçası bunlar, sanki adet yerini bulsun kabilinden esere yerleştirilmiş izlenimini veriyorlar. Örneğin: Önsözden alınan "Eskiden' İlm-i Kitabiyat' ve İlm-i Ahval-i Kütüp' gibi isimlerle tanınan bu bilim dalına ait eserler arasında ilk ve mühim sırayı, büyük Türk Alimi Kâtip Çelebi'nin 'Keşf el-Zünûn an-Esâmi ü'l-Kütüp ve'l Fünûn' adıyla XVII. Yüzyılda yazmış olduğu bibliyografik eser olmaktadır.[2]" cümlesinin dipnotu "KATİP Çelebi. Keşf el-Zünûn, 2.C. Hazırlayanlar: Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Rıfat Bilge. İstanbul, Maarif Matbaası, 1941. 41-45 s." (s.147) olarak verilmiştir. Bu iki cümle arasındaki ilişkiyi dipnotta verilmesi gereken bilgi açısından düşündüğümüzde, yazarın hangi amaçla bu dipnotu verdiğini anlayamıyoruz.

Yine 4 numaralı dipnotun, anlatılanlarla ilgisi kurulamamıştır. Önsöz'de yer alan 4 numaralı dipnotun bulunduğu paragraf, türlerine göre bibliyografya çalışmalarının önemine değinmektedir. Oysa 4 numaralı dipnot, Fevziye Abdullah Tansel'in "Bibliyografya Tabirinin Edebiyatımızda İlkönce Kullanılışı" adlı bir yazısına işaret etmektedir.

Yukarıdaki örneklerin de gösterdiği gibi yazar, dipnot düşmekte oldukça keyfi davranmış ve cümleyle ya da paragrafla yakın ilgisi bulunmayan kaynakları dipnotun amacına yönelik olmaksızın vermiştir. Ayrıca bir dipnotta mutlaka bulunması gereken sayfa ayrıntısına 3, 9, 10, 12, 13, 15, 17, vs. numaralı dipnotlarda rastlanmamaktadır. Okuyucu, Mustafa Can'ın cümlelerinin kaynak gösterilen eserlerin hangi sayfalarından mülhem olduğunu nasıl öğrenecektir? Bu da dipnotlardaki metotsuzluğun bir kanıtıdır.

Söz konusu eserde bizi en çok rahatsız eden hususlardan biri de çok sayıda dil yanlışlarına ve anlatım yetersizliklerine, imla yanlışlarına rastlanmasıdır. Bu, yazarın eserini hazırlarken dil konusunda yeterince titiz davranmadığını göstermektedir. Konuyla ilgili seçilen birkaç örneği vermekle yetiniyoruz: "Kaynakların tesbiti ve taranması yönünden karşılaşılan güçlük, başta Konya Kütüphaneleri olmak üzere üniversite kütüphaneleri ve diğer kütüphanelerimizin kolleksiyonlarının yetmezliği olmuştur." (s.2) "Görünüşte pratik ve çabuk sonuçlanabilecek sanılan bu çalışma, gerek ülkemizde, gerekse yurt dışında basılıp yayımlanmış olan Türkçe, Yabancı dillerde ve eski harfli eserlerle makalelerin ve benzeri türdeki yazıların çokluğu ve çeşitliliği sebebiyle bir kat daha güçleşmiştir". (s.VI.) "Kemal, oldukça ileri bir roman anlayışı ile, Fransız Romantizmi'nin etkisinde aldığı metod ve tekniğe göre, iki de roman yazmıştır." (s.24)...

Eserde cümle ve anlatım bozukluklarının yanısıra çok sayıda imla yanlışlarına rastladığımızı da belirtmek gerek. Gerçi Türkçenin imlası konusunda henüz, herkesin kabul edebileceği bir birlik sağlanmış değildir; ama yine de yerleşmiş kimi imla kuralları da bulunmaktadır. Örneğin büyük harflerin nerede kullanılacağı konusunda bir görüş birliğine varıldığı söylenebilir. Öyleyken eser sahibinin bu en basit imla kuralına pek uymadığını görüyoruz. Yazar, önem verdiği her kelimeyi büyük harfle başlatarak genel eğilimin dışına çıkmıştır. Örneğin, "...Konya Kütüphaneleri" (s.2), "...Türkçe ve Yabancı dillerde..." (s.VI), "...Büyük Türk Âlimi..."(s.V), "...yardımlarını gördüğümüz Üniversite ve Araştırma Kütüphaneleri Yetkilerine..." (S.VII) vs.

Yazar, Arap harfli metinlerin okunuşunda da dikkat çekici yanlışlar yapmıştır. Örneğin s.10'daki

Hafîd ekremî Abdüllâtif Paşa'nın Kemâl Bey ki mücessem Kemâlder tahkîk

beyiti

Hafîd-i ekremi Abdüllâtif Paşa'nın Kemâl Bey ki mücessem kemâl der-tahkîk

şeklinde olmalıydı.

S.143, No.24'deki "Dîvân-ı Belâgat-ı Ünvân-ı Esrâr Dede" şeklinde okunan doğru okunuşu "Dîvân-ı Belâgat-Ünvân-ı Esrâr Dede"dir.

Arap harfli eser adlarının yeni harflerle çevrilişinde daha çok Batılı müsteşriklerin transkripsiyon metotları kullanılmakla birlikte, yer yer bu metodun dışına çıkılarak farklı transkripsiyon kullanımı dikkat çekmektedir. Örneğin: Önsözde yer alan şu eserin yazımında hangi transkripsiyon sistemi kullanılmıştır, belli değil: "Keşf el-Zünun an Esâmiü'l-Kütüp" Eğer Türkiye'de yaygın olarak kullanılan transkripsiyon sistemi kullanılmışsa doğru okunuş "Keşfü'z-Zünûn..." olmalıydı. s.37, No.39'yer alan "Kâmûsa'l-Alâm" şeklindeki transkripsiyon ne İslam Ansiklopedisinin ne de Türkiye'nin transkripsiyon sistemine uymaktadır. s.22, No. 4'teki "Hikmetü'l-Hukûk"; s.56, No.53'teki "Mebâniyü'l-İnşâ" s.141, No.5'teki Dîvân-ı Esref eş-Şuara" şeklindeki transkripsiyon sistemiyle s.148'deki "Pâk-ı Dîvân-ı Eşref el-Şuarâ" şeklindeki transkripsiyon sistemi aynı değildir.

Yazar, şahıs adlarında bulunan "zâde"lerin nasıl yazılması gerektiği konusunda da tutarsız davranmıştır. s.141, No.2'de "Arpaemini-Zade..."; s.143, No.22'de "Dilâver-zâde"; s.143, No. 27'de "Müstakim-zâde"; s.143, No. 30'da "Şânîzâde" şeklinde farklı yazılışlara başvurarak birlik sağlayamamıştır.

Sonuç

Özet olarak eser başlıca, metodsuzluk, anlatım beceriksizlikleri bozuklukları, bilgi eksikleri ve bir eser hazırlamanın gereği olan bilimsel titizlikten yoksunluk açısından eleştirilmeyi gerektirmektedir.

Yazının en başında belirttiğimiz gibi amaç, okuyucu hizmetine sunulan eserlerin okuyucuya beklenen yararı sağlaması ve sonraki benzer eserlerin yaratılmalarında iyi örnek olması gereğini yerine getirmek olmalı. Şüphesiz hiçbir yazar ve hiçbir eser kusur ve eksikten uzak olamaz. Ancak daha titiz bir çalışma metoduyla daha az kusurlu ve eksiksiz eserlerin verilebileceği gerçeğini de unutmayalım.

Öte yandan Kültür Bakanlığı adına basılan bu tür eserlerin yayımlanmadan önce ciddi bir denetim mekanizmasının kontrolünden geçirilmesi devlet kitaplarından beklenen olgunluk ve faydanın sağlanması yolunda yararlı olacaktır.

MİNE MENGİ—MUSTAFA APAYDIN

[1] Mustafa Can, *Namık Kemal Bibliyografyası*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 1001 Kaynak Eserler Dizisi: 16, Ankara 1988

HENRY CORBIN
İslâm Felsefesi Tarihi
SERİF MARDİN
DİN VE İDEOLOJİ
Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm
ÇAĞDAŞ LİDERLER ANSİKLOPEDİSİ 2
yakup kadri karaosmanoğlu
yaban
20.YÜZYIL SİYASİ TARİHİ
ÇAĞDAŞ LİDERLER ANSİKLOPEDİSİ 11
Oguz Atay
Günlük
Özdemir Kaptan (Arkan)
Beyoğlu
(Kısa geçmiş anısı)
"Eski tüfek" sosyalistler
Son Saat
TAN
Türkiye Ansiklopedisi
Türkiye'de devlet ve sınıflar
Adnan Giz
Bir zamanlar Kadıköy...
İletişim Yayınları
"bekle" dedim gölgeye
65
OSMANLI İTTİHAD VE TERAKKİ CEMİYETİ VE JÖN TÜRKLÜK (1889-1902)
MŞUKRÜ HANİOĞLU
Cumhuriyet Dönemi
İletişim
Ansiklopedisi
Hayatın her alanında...